

Prof. Dr. BULUTHAN HALİLOV

TÜRKOLOJİ TARİHİ

1920-1930'lu Yıllar

Çevirmenler

Gülsüm GÜLMEZ (BÜTÜN)

Tanay ŞARKIDERECEK

Dr. Hüseyin ŞARKIDERECEK (SOYTÜRK)

gölnar
YAYINLARI

TÜRKOLOJİ TARİHİ 1920-1930'lu Yıllar

Prof. Dr. Buluthan HALİLOV

Çevirmenler

Gülsüm GÜLMEZ (BÜTÜN)

Tanay ŞARKIDERECEK

Dr. Hüseyin ŞARKIDERECEK (SOYTÜRK)

Editör

Prof. Dr. Nurettin GÜLMEZ

(Celal Bayar Üniversitesi Öğr. Üyesi)

Bilimsel Editör

Prof.Dr. Nizami JAFAROV

(AMEA Üyesi, Akademisyen)

Yorumcular

Prof. Dr. Adil BABAYEV

(Filoloji Bilimleri Doktoru)

Prof. Dr. Memmedali KIPÇAK

(Filoloji Bilimleri Doktoru)

Kapak Tasarım& Dizgi

Sevde SARITAŞ

ISBN-978-625-7681-01-8

OCAK 2021

Gülner Yayınları Sertifika No-46546

Bizim Matbaa Sertifika No-41356

Telif hakları Gülner Yayıncılık'a aittir.

Gülner Yayınları Kızılay/Ankara

Tel: 0532 375 60 88

gulnaryayinlari@gmail.com

www.gulnaryayinlari.com

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
BUGÜN VE YARINA AİT DÜŞÜNCE: TÜRKOLOJİ	5
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ ARİFESİNDE: "YOLUMUZ BİR HAYAL Mİ?"	19
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ'NİN ORGANİZATÖRLERİNDEN VE İDEOLOGLARINDAN SAMED AĞAMALIOĞLU	27
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİNE KADARKİ DÖNEMDE TÜRKOLOJİ DÜŞÜNÇESİNDE FARKLILIKLAR: SAMED AĞAMALIOĞLU VE MEHMET EMİN YURDAKUL	37
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ HALİD SAİD HOCAYEV, FUAD KÖPRÜLÜZADE, ALİBEY HÜSEYİNZADE	66
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ SONRASI: HALİD SAİD HOCAYEV'İN HİZMETLERİ	75
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ'NDEN SONRA BASKI POLİTİKALARI VE HALİD SAİD HOCAYEV	81
TÜRKOLOJİNİN DÜNÜNDEN:DİL, YAZI SORUNLARI	106
BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİNE KADAR VE SONRAKİ DÖNEM: CELİL MEMMEDGULUZADE.	114
BULUTHAN HALILOV'UN ÖZGEÇMİŞİ	149

ÖNSÖZ

1920'ler ve 1930'lar, Türkoloji düşünce tarihinde özel bir dönemdir. Bu aşamada Birinci Türkoloji Kongresi, Türkologları bir araya getiren, Türkoloji araştırmalarını saflaştıran ve Türkoloji alanında gelecekteki çalışmaların yönünü belirleyen prestijli bir etkinlikti. Kitap, Birinci Türkoloji Kongresi arifesinde Türkoloji düşüncesinin amaç ve amacını incelemektedir. Samad Ağamalıoğlu'nun yeni alfabesi, milleti, İslami değerleri, Doğu meselesi, Türk halkları vb. sorunlar hakkındaki görüşler analiz edilir. Aynı zamanda Samad Ağamalıoğlu ile Mehmet Emin Yurdakul'un Türkoloji düşünceleri arasındaki farklılıklar karşılaştırılarak Türkoloji düşüncesinin gelişiminde hizmetlerinin önemli noktalarına geniş yer verilmiştir. Ayrıca 1924 yılında Kırım ve Türkistan'da yeni bir alfabe mücadelesinde yaşanan olaylar incelenir. Halid Said Hocayev, Veli Khuluflu, Fuad Köprülüzade, Alibey Hüseyinzade ve diğerlerinin yeni alfabe hakkındaki görüşleri ve tutumları araştırılıyor. Birinci Türkoloji Kongresi arifesinde Halid Said Hocayev, Celil Memmedguluzadeh, oynadığı role ve tarihi hizmete ve bundan sonraki dönemde de Türkoloji düşüncesinin gelişmesine büyük önem verilmektedir.

© B.Halilov, 2016

BUGÜN VE YARINA AİT DÜŞÜNCE: TÜRKOLOJİ

Tarih en büyük bilimdir... 26 Şubat 1926'da bu büyük ilmin en görkemli sayfalarından biri imzalandı: Samad Ağamalıoğlu, Bakü'de Birinci Türkoloji Kongresi'nin açılışını duyurdu. Bu büyük bir görevdi ve Cumhurbaşkanı'nın o tarihi günü anmak için verdiği son emir, imzalardaki halkın milli kimliğinin imzasını yaratma mücadelesine temel dayanaklarımızdan biri olarak saygı duyulduğunu doğruluyor. Dilbilimci-Türkolog, edebiyat bilimci, profesör Buludkhan Halilov ve ben o tarihi günleri yeniden hatırladık.

Buludkhan Khalilov:

Türkolojik düşünce tarihi çok eskidir. Bu gelişmeyi aşamalara ayırırsak, ilk aşama, Türkoloji ile ilgili fikirlerin tek tek seyyahların, coğrafyacıların ve tarihçilerin eserlerine dahil edilmesidir; Bunlar Türk halklarının tarihi, gelenekleri, kültürü ve dili ile ilgili mevcut düşüncelerdir. Elbette bunlar bilimsel Türkoloji sayılamazlar. Mahmud Kaşgari'nin Türkolojimizin temeli olan "Dîvân-ı Lugât'it-Türk" adlı eseri ise bu tür bilimsel Türkolojinin ilk kaynaklarından biridir. Dolayısıyla ilk aşama, uzun bir tarihi dönemi kapsayan bir aşamadır. Burada hatta Reşideddin'in Oğuzname, Şecere-i Terakime ve bahsettiğim gibi Mahmud Kaşgari'nin Divan-ı Lugat'it-Türk'ü ve ayrıca seyyahlar ve coğrafyacıların eserlerindeki Türkoloji fikirlerini de içeriyor. Ancak bilimsel Türkolojinin ortaya çıkışı, ikinci aşamadır. Bu aşama, 20. yüzyılın ikinci yarısından

sonra başlayan çok önemli bir aşamadır. Bu aşama Mirza Kazım Bey'in "Türk-Tatar Dilinin Grameri" adlı eseri ile başlar. Mirza Kazım Bey, bu kitabı ilk kez 1839 ve 1848'de yayımladı. Bu kitap, Türkolojinin bilimsel gelişiminde özel bir aşamadır. Mirza Kazım Bey, Türk dillerinin gramer yapısı hakkında tespitlerde bulundu ve Türk dilleri hakkında bilimsel bir fikir yarattı. Neden bilimsel hayal gücü diyorum? Çünkü Mirza Kazım Bey'in bu eseri yazdığı dönemde sadece Türkolojide değil, dünya biliminde de bilimsel bir aşama şekillenmeye başlamıştı. Dünya bilimleri tarihindeki bilimsel aşama, esas olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra şekillenmeye başlamıştır. Bir bilim dalı olarak milli-bilimsel Türkoloji çalışmaları, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra başladı. Bunda da Mirza Kazım Bey'in rolü çok önemlidir. Ancak Şemseddin Sami, Hüseyin Feyzikhanov, Bekir Çobanzade, Farhad Agazade, Ahmed Vefik Paşa, Ahmed Midhat Paşa, Ahmed Cevdet Paşa, Mısırlı Türkolog Mustafa Nureddin ve diğerleri daha sonra Türkoloji düşüncesinin gelişmesinde büyük rol oynadılar. Biri Türkoloji alanında sözlükbilimi ile uğraşıyordu, bir diğeri Türkolojinin teorik fikirlerini zenginleştirdi ve bir diğeri Türk halklarının tarihi hakkında büyük fikirler ortaya attı. Bu aşama milli Türkolojinin oluşum aşamasıdır. Neden milli Türkoloji? Çünkü milli insanlar, Türkolojik görüşlerini o dönemde ifade etmeye başladılar. Türkçe kelimesini geniş anlamda alıyorum. Bunların arasında Azerbaycan Türkleri, Kırım Tatarları, Türkiye Türkleri ve diğerleri vardı. Zaten konuya, milli mantıkla yaklaşıyorlardı. Bu kuşağa kadar yani milli Türkologlar yetişene kadar, dünyada Türklere karşı

çarpık bir bakış açısı vardı. Bazıları Türklere haksız yere hakaret ediyorlardı. Hatta Türkolojinin gelişmesinde özel bir rol oynayan V.V. Radlov da konulara olumlu bir açıdan bakmıyordu. Radlov, Türk halklarını sadece göçebe halklar olarak nitelendiriyordu. Ancak daha yüksek medeniyete dayanan göçebeliliğin özünü ortaya çıkaramadı. Altı aylık yaylak ve altı aylık kışlak hayat tarsi, yeni bir medeniyet oluşturmak demektir. Bu yaşam biçimi, medeniyet düzeyi çok yüksek, doğa ile güçlü bağları olan, güçlü bir yaşam tarzı olan insanlar tarafından yürütülmüştür. Bu hayat tarzının özünü anlamadılar ve temelsiz görüşler ileri sürdüler. Kasıtlı olarak Türk halkları hakkında olumsuz görüşler ortaya attılar. Ancak milli Türkologlar neslinin yetişmesi, bu çarpık fikirleri altüst etmeye başladı. Konulara milli duygularla sahip çıktılar ve bilimsel Türkolojinin gelişmesinde önemli bir rol oynadılar. Ancak tüm bu çalışmalar, dağınık olduğu için beklenen etkiyi oluşturmadı. Onun için hem Türkoloji dönemi ve hem de bilim öncesi Türkoloji fikirlerinin artırılmasına ve sistematikleştirilmesine büyük ihtiyaç vardı. Böyle bir ihtiyaç, Birinci Türkoloji Kongresi'nin yapılmasına neden oldu. Tarihin dikte ettiği şey, farklı coğrafi bölgelerde yaşayan Türk halklarının maddi medeniyet eserlerinin, Türk halkların tarihinin, etnografyasının ve dil öğreniminin sistematikleştirilmesini gerektirmekteydi. Hatta farklı farklı bölgelerdeki Türk halklarına ait bölgelerin, bir envanterinin hazırlanması gerekli hale geldi. Bunlar çok önemli konulardı. Bu fikirlerin uygulanabilmesi ve Türkologların bir araya gelip yapılacak iş planını belirleyebilmesi için Türkoloji

Kongresi gerekliydi. Her şeyden önce hedeflerin belirlenmesi gerekiyordu.

Sovyetler Birliği'nin o dönemdeki siyasi rejiminin Türkoloji Kongresi'nin toplanmasına çok kayıtsız görüldüğü belirtilmelidir. Bu kayıtsızlık, iki şekilde anlaşılabilir. Birincisi, Türkologların toplanıp görüşlerini açıkça ifade etmeleri için ortam hazırlamak ve böylece ne yapacaklarının tespit etmek istediler. Görünüşe göre siyasi ideolojinin yönünü ortaya çıkarmak istiyorlardı. İkincisi, Türklerin kongre yapmak istedikleri yeri öğrenmek istediler. Öncelikle şunu söylemek isterim ki o dönemde Azerbaycan Araştırma ve Geliştirme Cemiyeti vardı. Bu cemiyet içinde bir komisyon kuruldu. Bu komisyonun özü, genel olarak Türkoloji araştırmalarını saflaştırmaktı. Türk halklarının dili, kültürü, edebiyatı ve tarihinin gerçeklerini ortaya çıkarmak; onları sistematik hale getirmek ve gelecekteki çalışmalar için bir plan belirlemektir. Ancak Araştırma ve Geliştirme Derneği bünyesinde oluşturulan bu komisyon, çalışmalarını başarılı bir şekilde yürütememiştir. O dönemde Azerbaycan'da başka bir konsey daha vardı. Bu konseye Yüksek Parti ve Yüksek Konsey adı verilmişti. İşte bu Yüksek Parti ve Yüksek Konsey, Türkoloji Kongresi'nin mutlaka toplanmasına karar verdi. Çünkü Türkoloji araştırmalarını sistematikleştirmek, Türkologların tek dil ile ilgili görüşlerini öğrenmek çok önemliydi. Yüksek Parti ve Yüksek Konsey'in 1924'te kabul ettiği bu kararı bir fikir olarak kaldı. Ancak bu teşkilatın kararında Türkoloji Kongresi'nin en geç 1926 başlarında toplanması gerektiğine dair bir madde vardı. Hatta 1926 yılının Ocak ayında toplanmasını istediler. Sonuç olarak

kongre 26 Şubat 1926'da toplandı ve 6 Mart'a kadar sürdü. Merkez Türkoloji Kongresi'nin toplanmasına resmen izin verdi. Ancak kongrenin Bakü'de toplanması planlanmadı. Bakü'deki Türkologlar bu konuya özel olarak bakarlardı. Samed Ağamalioğlu önderliğinde. Bekir Çobanzade bile o komisyonun üyesiydi. Kongrenin Moskova'da yapılması planlandı. Ancak Moskova aynı fikirde değildi. Reddin özü, Moskova'nın kongre katılımcılarını kabul edemeyeceğini belirtmesiydi. Ülkenin başkenti Moskova, *“mali imkanlarının buna müsaade etmediği”* bahanesini kullandı. Bu nedenle, Merkez'e ikinci kez başvurular ve Merkez, kongreyi Moskova'nın yetersizliği nedeniyle o zamanki Leningrad şehrinde yapılmasına karar verdi. Ancak Leningrad yetkilileri de *“Türkoloji Kongresi'ni düzenlemek için mali imkanlara sahip olmadıklarını”* ifade ettiler. Bütün bunlar, politik birer manevraydı. Aslında Sovyetler Birliği'ndeki rejim, bu olayın Bakü'de toplanmasını istiyordu. Çünkü Bakü, Türkolojinin merkezi sayılıyordu. Aynı zamanda Bakü'deki Türkoloji düşüncesi diğer Türk devletlerine göre çok üstün bir konumdaydı. Sovyetler Birliği, hem Azerbaycan'ın hem de buraya gelen Türkologların durumunu öğrenmek istiyordu. *“Neden Almatı'da değil, neden Aşkabat'ta olmasın, neden Semerkant'ta olmasın da Bakü'de”* toplanmasına izin verildiği konusunu analiz edersek, bir mesele olduğunu görürüz. Birincisi Bakü, Avrupa ve Asya'nın kavşak noktasıydı. Bakü, eski Sovyetler Birliği ve birçok yabancı ülkenin temsilcilerinin bir araya gelebileceği en iyi yerdi. İkincisi, Bakü daha çok eski Sovyetler Birliği içinde bir sanayi kentiydi. Bu da önemli bir durumdu. Üçüncüsü Bakü, Türkoloji

düşüncesi her zaman hakim olduğu bir yerdi. Bu tarihsel olarak böyledir. Dördüncüsü, o dönemde Bakü'de daha çok Türkolog vardı. Yani Bakü o dönemde Türkolojinin beşiği olarak görülüyordu. Bu nedenle elbette coğrafi konum, Türkolojinin beşiği olması, sanayi kenti olması, ve Bakü'de çok sayıda Türkolog'un bulunması, bu kongrenin Bakü'de yapılmasını resmileştirdi. Bu kongrenin toplanması bir takım nedenlerden dolayı çok önemliydi. Her şeyden önce, bu kongre Türkoloji araştırmalarını sistematikleştirmek için büyük bir fırsattı. Ondan önce bu alandaki çalışmalar adeta amatör olarak düzenlenmişti. Dürüst olmak gerekirse, belirli sözlükler yazıldı, monografiler geliştirilmişti. Ancak bu, sistematik olmayan ve parçalı bir şekilde yapılmıştı. İkincisi, alfabe reformu o dönemde en önemli reformlardan biriydi. Bu alfabe reformunu gerçekleştirmek için Türkoloji Kongresi'ne büyük ihtiyaç vardı. Alfabe Komitesi 1922'de Azerbaycan'da kuruldu. Bu Alfabe Komitesi, Latin alfabesine geçiş için mücadele etti. Ancak bu mücadele, sadece Azerbaycan'da Latin alfabesine geçişle sonuçlanamazdı. Bu hem eski Sovyetler Birliği topraklarında hem de Türkiye'de yaşayan Türkçe konuşan halklar tarafından hayata geçirilmeliydi. Tek bir karara varmak gerekiyordu. Üçüncüsü, kongrenin düzenlenmesi önemliydi. Çünkü Türk halklarının ortak tarihini yazmaya büyük bir ihtiyaç vardı. Türk halklarının ortak edebiyatını yazmak gerekiyordu. Ortak tarihten milli dile kadar geçen dönemin dil resmini oluşturmak gerekiyordu. Bunların hepsini ayrı ayrı yapmak mümkün değildi. Bir araya gelmek zorundaydık. O

zaman A.N Samoyloviç, N.İ Aşmarin, N.N Poppe, B.V Çobanzade ve diğerleri, Türkoloji Kongresi'nin yapılmasının önemi konusunda çok ikna edici görüşler ifade ettiler. Örneğin, N.N. Poppe; "Türkoloji Kongresi'nin Bakü'de yapılması önemlidir. Çünkü Bakü'de Latin alfabesine geçme sorununun çözüleceğine inanıyorum," demişti. O sıralarda A.N Samoyloviç, N.N Poppe ve diğer bazı araştırmacılar, Türk dillerinin akrabalıkları hakkında büyük fikirlere sahiptiler ve Bakü'de Türkoloji Kongresi'nin yapılmasını memnuniyetle karşıladılar. Kongre tutanaklarında yüz otuz bir delegenin ismi kayıtlıdır. Ama Kongre'ye gerçekte üç yüzden fazla delege katılmıştır. Bu temsilcilerden bazıları uzmanlar, Türkologlar, tarihçiler, halk ve siyasi figürlerdi. Türkoloji Kongresi, Alishir Nevai'nin beş yüzüncü yıldönümü ve basın tarihimizin ellinci yıldönümüne denk geldi. Dolayısıyla bu iki büyük konu kongrede özellikle vurgulandı. Aslında Türkoloji Kongresi uluslararası bir statüye sahipti. Onun için Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türkologların yanı sıra Almanya, Macaristan ve Türkiye'den temsilciler de vardı. Diğer bir deyişle, kongre seyri çoktan sınırları aşmış ve uluslararası bir nitelik kazanmıştı. Kongrenin ev sahibi Samad Ağamalıoğlu, ne kadar komünist olursa olsun fanatik bir aydıdı. Samad Ağamalıoğlu konuşmasında Latin alfabesine geçişin önemini vurguladı. Samad Ağamalıoğlu kadar Latin alfabesine geçmek isteyen ikinci bir kişi yoktur. Aynı zamanda, bazı aydınları, Latin alfabesine geçiş konusunda propaganda çalışmaları yapmak üzere komşu Türk devletlerine gönderdi. Süleyman Rüstem'in bu konuda çok değerli hatıraları var. Böylesine fanatik

bir devlet adamı, Türkoloji Kongresi'nin ev sahibi oldu. Ancak kongreye Moskova'dan hiçbir devlet yetkilisi katılmadı. Görünüşe göre Merkez'in kongreyi düzenlemede kendi gizli niyeti vardı. Bu nedenle Merkez bu etkinliğin yapılmasını istedi. Ancak katılmak istemedi. Daha sonra milli Türkologların baskı altına alınmasıyla olay sona erdi. Bu 131 kişinin bileşimine bakarsak, Türkologların milli insanlar oldukları için baskı altında olduklarını görebiliriz. Diyelim ki Bekir Çobanzade Kasım Tinistanov, Halid Said Hocayev gibi insanlar, baskı altına alındı. Buna karşılık o kongreye katılan milli olmayan insanlara dokunulmadı. Milli aydınlarla baskı arttı.

Kongrede tartışılan konular arasında Türk halklarının dil, edebiyat, tarih, imla, sözlükbilimi, anıtların envanteri, dil öğretim metodolojisi, alfabe reformu yer aldı. Örneğin Mehmet Fuad Köprülüzade, Türk halklarının edebiyat tarihi ve Şerba adlı bir dilbilimci yazım ve öğretim konularında bir rapor sundu. Raporlarda milli dillerin öğretilmesi için bir metodoloji yazılması konusu gündeme geldi. Türk dillerinin sınıflandırılması ve akrabalık ayrı bir konuydu. İlginç bir şekilde kongrede konuşan Ermeni Acaryan, Türk dilinin Ermenice üzerindeki yüksek etkisinden ayrıntılı olarak bahsetti. Sadece kelimelerin yapısına değil, aynı zamanda dil bilgisi kuralları üzerindeki etkisinden de söz etti.

Akademisyen N. Marr, raporunda Türk dillerinin Yafes dilleri ile olan ilişkisinden bahsetti. Kongredeki en önemli raporlardan biri Latin alfabesine geçiş oldu. Bekir Çobanzaden'in bu konudaki raporu özellikle ilgi çekicidir.

Bu konuşmaların ardından ortak dil sistemine geçişle ilgili genel toplantılar düzenlenmesine karar verildi. İlk genel toplantı, 3-7 Haziran 1927'de yine Samad Ağamalıoğlu başkanlığında Bakü'de toplandı ve aynı yıl otuz dokuz üyeden oluşan Alfabe Komitesi kuruldu. Buna hem Azerbaycan'dan hem de Sovyetler Birliği'nin farklı bölgelerinden Türkologlar katıldı. Alfabe Komitesi'nin ikinci toplantısı 7-12 Ocak 1928'de, Taşkent'te yapıldı. Üçüncü toplantısı 18-23 Aralık 1928'de Kazan'da ve dördüncü toplantısı 6-13 Mayıs 1930'da Almatı'da yapıldı.

Bu toplantılar Türkoloji Kongresi kararlarının ardından yapıldı. Çünkü kongrede çok önemli kararlar alınmıştı. Bunlardan biri de Türk halklarının yayıldığı Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Dağıstan'da ve hatta İnguş ve Kırım Tatarlarının yaşadığı bölgelerde Latin alfabesine geçişle ilgili bir karardı. Ancak bunun için maddi ve teknik bazı araç ve gereç gerekiyordu. İnsanların düşünceleri buna alışmalıydı. Onun için Alfabe Komitesi'nin dört genel toplantısında da bu konu ele alındı. Tabii ki Sovyetler Birliği, Türkoloji Kongresi'nin gidişini izliyorlardı. Kongre kararları, Merkezi rahatsız etmemeliydi. Bir sonraki Türkoloji Kongresi'nin en geç iki yıl içinde Semerkant'ta yapılmasına karar verildi. Bütün bunlar ciddi meselelerdi ve bir uyanış aşaması idi. Türklerin tek alfabaya geçiş meselesi, Merkez'i hareket ettirmekten başka bir şey yapmadı. Kısa bir süre sonra, Kasım Tinistanov tutuklandı. Çünkü Türk halklarının edebiyat, dil ve alfabe ile birleşmesini engellemek gerekiyordu.

Azer Turan: -"Azerbaycan Araştırma ve Geliştirme Topluluğu"ndan epeyce bahsettiniz.

Rıza Nur, "Hayatım ve Hatıralarım" adlı kitabında, Bakü'den Stalin'le buluşmak için geçtiklerini ve burada Nariman Narimanov ile tanıştıklarını yazıyor. Narimanov şahsında komünist olmasına rağmen Azerbaycan komiserlerinin başında milli bir aydın olarak duruyordu. Rıza Nur, Narimanov'un şu sözlerine de yer vermektedir: "Latin alfabesine geçmeliyiz. Bunu yapmaya çalışıyorum. " Bana öyle geliyor ki Nariman Narimanov'un bu alandaki hizmetlerinden nadiren bahsediliyor.

- Kesinlikle haklısın. Genel olarak Nariman Narimanov'un hizmetleri halka açıklanmadı. Gerçekten de oldukça milli bir adamdı. Milletin tarihi ve kaderi onu hep düşündürmüştür. Nariman Narimanov'un düşündüğü konuları hayata geçirmek için ömrü vefa etmedi. Nariman Narimanov ve Samad Agamalioglu gibi kişiler, Latin alfabesinin destekçileriydi. Ama açıkça ifade edemediler. Çünkü açıktan savaşması imkansız olan bir siyasi rejimde siyasi görevleri vardı.

Azer Turan: - Rıza Nur'un kitabında bile şöyle bir yer var: "Narimanov, Rusların şaka maka bilmezler. Adamı öldürürler." Nitekim son zamanlarda herkes buna şahit oldu. Bu arada dün Kanada'da yaşayan Halid Said'in kızı Behice'yi aradım. Rahatsız olduğunu söyledi. "Bu günlerde babamın unutulmasını istemiyorum" dedi.

Her zaman bana bir şeyler düşündürür. Halid Said Divan-ı Lügat'it-Türk'ü Besim Atalay'dan önce ilk kez çevirdi. Halid Said'in çevirdiği "Divân-ı-Lugât'it-Türk"

el yazması hakkında da farklı görüşler var. Ancak genel kanı kitabın Bakü'de olduğu yönünde. Ancak şu ana kadar bu kitabın olmaması, Azerbaycan ve dünya Türkolojisinin coğrafyasını daraltacak gibi görünüyor. Her durumda, ben öyle düşünüyorum. Çünkü dediğim gibi Halid Said bu çeviriye, Besim Atalay'dan önce başlamıştı. Yani bu prestijli çalışma Türkiye'den önce Azerbaycan'da başladı. İlk çeviriye örnek olacak olan bu eserin kaderi de ne yazık ki Halid Said'in tutuklanmasından dolayı kötüye gitti. Ancak çalışmanın Akademi'de tutulduğuna dair görüşler var. Saklandığına dair görüşler konusundaki fikrinizi bilmek isteriz ...

Halid Said Hocayev gibi milli, ilerici bir aydının adını ve hizmetini hatırlamamanın haksızlık olacağı bir konudan bahsediyoruz. Halid Said Hocayev, Orta Asya'dan Azerbaycan'a gelmiş bir Türkologdu. Buraya Türkoloji düşüncesini geliştirmek için gelmişti. Halid Said Hocayev hayatı boyunca bir bebeğin samimiyetiyle Latin alfabesinin zaferi için savaştı. Alfabe reformuna hazırlanmak için farklı yerlerde, yoğun nüfuslu bölgelerde ilmi ve eğitici konferanslar verdi. Azerbaycan, Dağıstan, Orta Asya'yı dolaştı ve insanlara Latin alfabesine geçilmesi gerektiğini açıkladı. Genel olarak, belki de Allah bu görevi Halid Said gibi insanlara vermiştir. Belki bu fikri gerçekleştirmek, bunun için savaşmak için hayata geldiler. Sanki Allah bu insanları, Halid Said, Bekir Çobanzade ve diğerlerini, eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde Türkolojiyi geliştirmek için Bakü'de bir araya getirmiştir. Halid Said, "Türk Dillerinin Grameri" kitabının da yazarıdır. O kitabı gördüm, Milli Kütüphanemizin ender eserler fonunda yer almaktadır. Ancak "Divan-ı Lügat'it-Türk"

ün kaderi bilinmiyor. Çünkü o dönem, bir baskı dönemi idi. Mahmud Kaşgari'nin Halid Bey tarafından tasarlanan eserinin Nesimi Dilbilim Enstitüsü'nde tutulduğu biliniyor. Ama elde varsa neden yayınlanmıyor? Bu arada Halid Said Hocayev'in hazırladığı sözlük, Azerbaycan'da ise de neden burada yayınlanmıyor? Aynı şekilde Bekir Çobanzade'in İbn Muhanna'nın sözlüğü üzerine yaptığı yorumlar da yayınlanmıyor. "Dede Korkut Destanlarının Dil Özellikleri" yayınlanmıyor. "Şah İsmail Hetai'nin Şiirleri" kitabı yayınlanmıyor. Neden? Neredeler, neden bulunamıyorlar?

Azer Turan: - Buluthan Hocam, söz sözü açtı, Orhan Şaik Gökyay'ın 1936 yılı basınına atıfta bulunarak "Dede Korkut" kitabında şöyle bir yer var: Azerbaycanlı bilim adamı Bekir Çobanzade'nin Leningrad El Yazmaları Enstitüsü'nde "Dede Korkut" kitabının on üçüncü boyunu bulmuştur. Bekir Çobanzade'ye göre onüçüncü boy, Azerbaycan tarihi ve kültürünün araştırılması için büyük önem taşımaktadır. Bekir Çobanzade ne buldu acaba? Bu ilginç bilgi hakkında ilave bir şey var mı?

- Ben çok isterdim bu fırsattan istifade ederek diyeyim ki, elimdeki bilgilere göre El Yazmaları Enstitüsü'nde Bekir Çobanzade isminden bahsettiği araştırmanın aynısının hâlâ bulunduğunu söylemek isterim. Ben böyle duydum ve basında okudum. Öyleyse neden yayınlanmadı? Veya birisi bu kaynakları kullandıktan sonra bu eserin kaybolduğu yolunda bazı şüpheli detaylar var. Bu ikinci versiyondur.

Bugün bağımsız bir devletiz. Devletimiz Türkoloji konularına da büyük önem veriyor. Bu apaçık. Örneğin, Sayın Cumhurbaşkanımızın emri Türkoloji Kongresi'nin 80. yıldönümünü kutlandı. Şimdi 90. yılını kutluyor. Bütün bunlar Azerbaycan'da devletin Türkoloji düşüncesine büyük önem verdiği anlamına geliyor. İçtenlikle anlaşılmalıdır. Türkolojik düşünce, devlet politikasının özüdür. Ayrıca, Türkçe konuşan halklarla bağları genişletmek de zaman alıyor. Türklerin yaşadığı tüm coğrafyalarla her alanda bağlantı kurulmaktadır. Bu ilişkiler devlet düzeyinde kuruluyor ve tüm bunlar, bir zamanlar Türkoloji alanında savaşmış tüm insanların çalışmalarını derinlemesine incelememize, araştırmaya katılmamıza izin veriyor. Örneğin Mustafa Nureddin'in eserleri. Mısırlı bir Türkolog. Bu adam, her biri beş yüz sayfadan oluşan yirmi ciltlik bir Türkçe sözlük yazdı. Neden bu sözlüğü öğrenmiyoruz? Aslında bu sözlükler dilimizin hammaddeleleridir. Ortadan kaybolmalarına izin vermemeliyiz. Bu, manevi hazinelerimizi korumak anlamına gelir. Bu gelişmeler Türkoloji alanında bazı çalışmalar yapılabileceğini hatırlatmaktadır.

Sarvaz Hüseyinoğlu: -Buluthan Hocam, Ali Bey Hüseyinzade'nin Türkoloji Kongresi'nin hayata geçirilmesi sürecindeki Türkçülük düşüncesinin ve üçlü düsturun şekillenmesindeki misyonundan bahsedebilir misiniz?

- Ali Bey Hüseyinzade, kongrenin düzenleyicileri arasında yer aldı ve alfabe komisyonunun üyesiydi. Organizasyon komitesinin liderlerinden biriydi ki bu çok doğal. Ali Bey aynı zamanda kongre başkanlığı fahri üyesidir. Hüseyinzade'nin içinde de bazı çelişkiler

vardı. Ama gerçek şu ki Ali Bey, toplumumuzu Müslüman ahlakıyla, Türk kanıyla ve Avrupa görünümüyle görmek istiyordu. Bu düşüncenin yazarıydı. Ali Bey, Türkoloji düşüncesini, Türkiye'nin merkezine yerleştirebilen bir insandır. Azerbaycan ile Türkiye arasında koordinatörlük yapıyordu. Aynı zamanda tüm Türk dünyasında Ali Bey'in düşüncesi bugün ve yarın için hesaplanan bir düşünceydi. Bu tarihsel olarak oldu. Her zaman ulustan bir çıkış yolu arayanlar zulümle karşı karşıya kaldılar. Ali Bey ne için savaştığını biliyordu. İnancı neye hizmet etti? Aslında bugün bahsettiğimiz değerler. Bu öyle bir konu ki güncelliğini hiçbir zaman kaybetmez. Milli bir inancın olduğu yerde, bir birlik niteliği olmalıdır. Birinci Türkoloji Kongresi, milli düşünürlerin birliğinin açık bir örneğidir. Biz o kongrenin yaşandığı tarihten çok uzağız. Ancak orada ortaya konan fikirler, daha fazla güven ve kararlılıkla bugünkü mücadelemizin ön sıralarında yer alıyor.

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ ARİFESİNDE: "YOLUMUZ BİR HAYAL Mİ?"

Samad Ağamalıoğlu, kendi içinde tutarlı, iradesine sadık, amaç ve hedeflerinde kararlıydı. Ona göre milyonların medeniyete kavuşmasında yeni alfabenin yerinin doldurulamaz bulmuş, bilgi ve bilim elde etmenin yolunu yeni alfabeye geçişte görmüştü. Ve "yeni alfabe ile tek bir Türk'ün cahil kalmayacağına" inanmıştı. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.48) Ayrıca yeni alfabeyi kullananlar arasından "Öyle şairler, öyle yazarlar, öyle okuyucular çıkacak ki şimdiki "benim" diyenler, gün doğunca yıldızların battığı gibi batacaklar" (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.48) Samad Ağamalıoğlu "Yolumuz bir rüya mı?" Kitabını yazarak sadece Azerbaycan'da değil Doğu'da da büyük değişimler ve dönüşümler olacağını kaydetti. Ve bu kitabın yayınlanmasından sonra, Türkiye'de pratik Arap alfabesinin işe yaramayacağı inancının güçlenmesini, yeni alfabede büyük bir dönüm noktası olarak değerlendirdi. Böyle bir kitap yazmasının amacı olarak gençleri eğitme, iyiyi ve kötüyü seçmelerine yardımcı olma olarak açıkladı. Samad Ağamalıoğlu, tarihimizin nereye gittiğini daha çok gence anlatmaya çalıştı.

Samad Ağamalıoğlu, yeni alfabeye geçişte ilk olarak gençlere anadilleri ile ilgili bazı gerçekleri anlattı. Örneğin edebi dil ve anadil meselesi. Anadilin, Loru olarak adlandırıldığına inanıyordu ki bu da yanlıştır. Karşılığında, sözlükteki kelimelerin %50-90'nın Arapça-Farsça sözcüklerden oluştuğu hayali bir dil - edebi bir

dil yarattılar. Samad Ağamalıoğlu'na göre bu edebi dilde okur sayısı birkaç bin olabilir. Yani bu edebi dilde yazan ve okuyanların sayısı azdır. Böyle bir dile milli dil denemez. Ancak, 30-40 milyondan fazla insan Loru konuşuyor. Biz buna anadilimiz ve milli dilimiz diyoruz. Loru, dilde (anadil, milli dil) okumak ve yazmak kolay olduğu için ara dil olarak da adlandırılır. Ermeniler, Ruslar (Malakanlar), Gürcüler ve diğerleri bu ara dili biliyorlar. Ama ne yazık ki Azerbaycan Türklerinin aydınları bilmiyorlar. Böylece Samad Ağamalıoğlu, anadilin (milli dil, ara dil) ve edebi dilin özünü ve felsefesini anlattı. Loru dil (milli dil, ara dil) kavramına ilgi çekici bir açıklama yaptı: "Anadilimiz (milli dil, Loru dili, orta dil - B.H.) yaşayan dillerden biridir. Çünkü bu dil, halk arasında kullanılan ve çocukluğumuzdan beri duyduğumuz bir dildir. Çocuklar bunu annelerinden duyup öğrenirler. " (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.6) Samad Ağamalıoğlu'na göre Türkler, anadillerinde (milli dil, Loru dili, ara dil) yazmamış, bu dili yazı ve bilim dili olarak kullanmamışlardır. Sonuç olarak Türkler, anadillerinden (milli dil, Loru dili, ara dil) ayrılmış ve böylece zarardan başka bir fayda görmemişlerdir.

Bu açıdan Samed Ağamalıoğlu, belli koşullar altında ana dilde (milli dil, Loru dili, ara dil) yazma zorunluluğunu açıklamaya çalışmıştır. Birincisi, yabancı dillerden (Arapça, Farsça, Rusça ve diğer dillerden) bir dizi bilimsel terim (kavram) almanın ve bunları Türkçeye çevirmenin kabul edilebilir olduğunu düşündü. İkinci olarak, başka dillerden alınan terimlerin (kavramların), dolaylı olarak diğer dillerden

değil, kaynak dilden kabul etmenin daha önemli olduğunu düşündü. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.6)

Samad Ağamalıoğlu özellikle yeni alfabeye geçişteki en önemli noktaları analiz etti. Örneğin:

Yeni bir alfabe ve millet meselesi. Yeni alfabe ortaya çıktığında, bazıları Arap alfabesi kaldırılırsa Türk milletlerinin sonu ne olur diye düşündü. Samad Ağamalıoğlu'na göre alfabe meselesi milletle karıştırılmamalıdır. Bunlar ayrı konulardır.

Yeni bir alfabe ve İslamcılık sorunu. Bazıları, Türk halklarının yeni alfabeyi benimsemesinin onları İslam'dan ayırdığına inanıyordu. Buna göre Azerbaycan'da Latin alfabesi kabul edilirse Azerbaycan, yeryüzünde İslam'a hizmet edenlerden ayrılacaktı. İddiaya göre yeni bir alfabe kabul edilirse Azerbaycan'da İslam ilmi batacak, Azerbaycan'ın İslam

ile bağlantısı kesilecek ve Azerbaycan İslam dünyasını terk edecek. Buna cevap olarak Samad Ağamalıoğlu, bunun Azerbaycan'ın İslam'a hizmet edenleri takip etmesi gerektiği anlamına geldiğini söyledi. "Müslümanlar gözlerini kapatırsa, Azerbaycan da gözlerini yummalı. İslam şimdiki zamanın biliminden, bilgisinden, tekniğinden kaçarsa Azerbaycan

da kaçsın. Sanki Azerbaycan Türklerinin İslam'dan izinleri yoktu, kendi başlarına bir şey yapma hakları ve

yetkileri yoktu(?! - B.H.)". (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.7)

Yeni alfabe ve Arap alfabesi sorunu. Avrupa ilimleri ile İslam ülkelerinin ilimlerinin farklı olduğu söyleniyor. Yani Fransızlar, Almanlar, İngilizler, Ruslar ve diğerleri İslam dünyasını ve bilimini bilmiyorlar. Samad Ağamalıoğlu'na göre Arap alfabesini kullanmayan bir milletin İslam ile ve İslam ilimiyle hiçbir ilgisi olmayan bir millet olduğunu düşünüyorlardı. Bu doğru değildir. Ona göre millet, tarih, dünya, dil ve din konularında ciddi düşünmek gerekiyor. Alfabeyi, dili ve yazıyı birlikte düşünme zamanıdır. Yeni alfabe ise Müslüman dünyasını, Türk halklarını ve Doğu dünyasını daha ileriye taşıyacak alfabe olacaktır.

Samad Ağamalıoğlu, "Doğu Meselesi", "Osmanlıların ve diğer Türklerin hastalığı nedir?", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Reformlar", "Modası geçmiş sloganlar ve sloganlar", "Azerbaycan'da neden yeni bir alfabe benimsiyoruz?" gibi konuları, dünya görüşü, bilgi birikimi ve tecrübesi açısından tek tek analiz etti.

Samad Ağamalıoğlu'na göre, geçmişte Osmanlı Türklerinin yükselişi siyasi arenada bir Doğu Meselesi yarattı. Doğu meselesi dini bir meseledir. Doğu Meselesi, bir Müslüman-Hıristiyan savaşıdır. Osmanlı Türkleri aktif ve güçlü olduğu için "Doğu Meselesi" "Türk-Hıristiyan" sorunu haline geldi. 1911'den 1913'e kadar Osmanlı Türkleri, Avrupa ve Afrika'daki tüm topraklarını kaybetti. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.13) Bunun sebebini

açıklamak için Samad Ağamalıoğlu sordu: "Osmanlıların ve diğer Türklerin hastalığı nedir?" Bu soruya bir cevap aradı.

Samad Ağamalıoğlu, bunun sebebinin Avrupa'daki büyük değişimler (Rönesans) yaşanırken Osmanlı Türkleri arasında yazının, ilmin, teknolojinin vb. gerilemesi olduğu sonucuna vardı. Bu geri kalmışlık elbette maddi ve ekonomik faydaları da azalttı. Bazılarının duşunduğu gibi Hıristiyan-Müslüman cephesinin ortaya cıkışı değildir. Samad Ağamalıoğlu soyle yazdı: "Hıristiyan hukumetler diyorsak: Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Amerika ve diğerleri Müslümanları ezmek için ittifaklar kurup ve birleşmişlerdir. Öte yandan İslami hukumetler olan Osmanlılar, İnan, Buhara, Afganistan, Azerbaycan ve diğerleri kendilerini ve İslam'ı savunmak için birleştiler. Peki ya bu kadar çok Hıristiyan ve İslami kral ayağa kalkıp savaşsaydılar ne olurdu? Boyle bir savaştan sonra Müslümanlardan bir eser kalır mıydı? Yanlış anlaşılmak istemiyoruz ve Hıristiyanların bazı ittifaklarda din adına birleştiklerini inkar etmek istemiyoruz." (Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir hayal mi? Bakü, 1924, s.17)

Diğer bir deyişle Samad Ağamalıoğlu, devletlerin Hıristiyan-Müslüman birliği temelinde değil, maddi ve ekonomik cıkarlar temelinde birleştiğini kastediyordu. Ona göre mezhepsel birleşmeler de dışlanmaz. Ancak bu büyük bir gerçek değil. Kısacası Samad Ağamalıoğlu, medeniyeti, bilimsel ilerlemenin temellerinden biri olarak görüyordu. Ve ilgi çekici karşılaştırmalar yapıyordu. Örneğin Araplar hakkında şunları yazdı:

“Avrupa karanlığa gömüldüğünde Araplar, medeniyette ilerlemeye ve güçlenmeye başladılar. Araplar, özellikle matematikte çok ileriydiler. Matematiğin bir parçası olan Cebir bilimi neredeyse Araplar tarafından yaratılmıştı. Tarihçiler, Avrupalıların El-Cabir'i ancak dokuzuncu yüzyılda Muhammed İbn Mozi'nin yardımıyla öğrendiklerini söylüyorlar. Araplarda astronomi ilmi çok iyi derecede ilerlemişti.” (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.20)

Bununla Samad Ağamalıoğlu, bilim ve teknolojinin gelişmesiyle ilerleme sağlanabileceğini ifade etmiştir. Bu, insanları daha parlak bir geleceğe götürmede önemli bir rol oynayabilir. Bilim ve teknolojinin güçlü olduğu bir ülkede gelir seviyesi, ekonomi ve yaşam tarzı da yükseliyor. Hiçbir ülke yoktur ki bilim, teknoloji, ekonomi, medeniyet gelişmiş olsun da orada yaşayan insanların hayat tarzı ileri gitmemiş ve yükselmemiş olsun.

Samad Ağamalıoğlu ilginç karşılaştırmalarla bir kez daha bilimin önemli bir rol oynadığını ve bu şekilde gelişmenin mümkün olduğunu açıklamaya çalıştı. Şöyle yazdı: “Arabistan'da su çeşmelerinin direkleri göğe yükseldiğinde, alışveriş caddelerinde posta sistemi tüm hızıyla ilerlerken, Paris kralının evinin etrafında çamur dizlere kadar çıkıyordu. Tanınmış bir Rus eleştirmen olan Pifaros, Arapların bilim, ticaret ve yaratılıştaki ilerledikçe yeteneklerinin arttığını, yazıyor. Ne yazık ki, bilimsel bilgi geniş çapta yayılmadı. Bilgi, halifelerin sarayında kaldı. Bu yüzden bu ilime ve bilgiye saldırmak çok kolaydı, çünkü o dönemde bilim, yeni inşa ediliyordu. Halk arasında yayılmamıştı ve küçük

bir grup arasında sınırlı kalmıştı. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.20)

Yani bilim kalkınma demektir. Bilim geride kalırsa ilerleme veya gelişme olmaz. Samed Ağamalıoğlu bunları hikmet, mantık ve tarihi gerçeklerle anlattı.

12. yüzyılın sonunda Arap kitaplarının ve kaynaklarının Arap Yahudilerine ve Avrupa'ya aktarılması süreci başladı. Bu, bilim, düşünce, felsefe, gelişim transferiydi. Bu Arapların bilimi elinde tutamayacağı anlamına geliyordu. "İslam dünyasının en parlak zamanı, dünyanın vahşi dönemlerindeydi. Sonra karanlık ve ölüm haline düştü ve şimdi ölümle mücadele ediyor. On ikinci yüzyılın sonlarındaki Arap ilerlemesi (yani, Arapların on ikinci yüzyıla kadar ilerlemesi - B.H.) kök saldı. Bugün İslam'da bu ilimlerden hiçbir iz kalmadı. Renan; o dönemde binlerce felsefe kitabının toplandığını ve yakıldığını söylüyor. Granada meydanında 80.000 kitap birden yakıldı. Arap filozoflardan İbn Sina, Farabi ve diğerleri İslam dünyasında artık bilinmiyor. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.22)

Samed Ağamalıoğlu, bilimsel gelişmeyi ana hedefi olarak değerlendirdi. Aslında Samad Ağamalıoğlu,

bilimin gelişmesini ve ilerlemesini çağdaşlık olarak kabul etti. Aslında bilim, modern dünyanın modern gereksinimlerini karşılayacak şekilde gelişmelidir. Bilimin gelişmesi kaçınılmaz olarak çağdaşlığı ortaya çıkarır. Samad Ağamalıoğlu bu anlamda Türkolojinin gelişimini ana hedefi olarak almıştır. Ve Türkolojinin gelişmesini, sadece İslami değerlere bağlılıkta aramadı. İslami değerlere sadık kalmayı; İslamlaşmak, Türkleşmek ve muasırlaşmakta gördü. Bu nedenle, tarihle ilgili bir takım karşılaştırmalar ve analizler yaparak, ancak yerleşik değerlere bağlı kalarak gelişmenin imkansız olduğuna bizi ikna etmeye çalıştı. Bu değerleri, modernite ile ilişkilendirmeyi başarmayı gerekli görüyordu..

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ'NİN ORGANİZATÖRLERİNDEN VE İDEOLOGLARINDAN SAMED AĞAMALIOĞLU

Samad Ağamalıoğlu, 27 Aralık 1867 tarihinde Gazah ilçesi Girağ Kasamanlı köyünde doğdu. 1887'de Vladikafkas askeri progymnasium'undan mezun oldu. 1905-1907 devriminde yer aldı ve Nisan 1917'den itibaren Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve Yelizavetpol Sovyeti'nin Yürütme Komitesi üyesi oldu. Samad Ağamalıoğlu Şubat 1918'de Tiflis'e (Gürcistan) taşınmış ve yerel Menşevik örgütü "Hummat" ın önde gelen isimlerinden biri ve "Gelecek" ve "Pobujdeniye" gazetelerinin editörlüğünü yapmıştır. 1918'in sonlarında Bakü'ye geldi ve 1920'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne üye oldu. Azerbaycan'da Sovyet hükümetinin zaferinden sonra halk toprak komiseri oldu. 1921'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi'nin başkan yardımcılığı ve 1922-1929 yılları arasında başkanlık görevini yürüttü. Ayrıca Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Merkez Yürütme Komitesi başkanlarından biri olarak görev yaptı. 1922'de ilk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Sovyetleri Kongresi'nde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Merkez Yürütme Komitesi üyesi ve ardından Başkanlık Divanı üyesi seçildi. Samad Ağamalıoğlu, Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi, Genel Birlik Komünist (Bolşevik) Partisi Transkafkasya Ülke Komitesi'ne defalarca seçildi. 6 Ekim 1930'da Moskova'da öldü ve oraya gömüldü. Daha sonra Bakü'deki Şeref Sokağı'na nakledildi.

Samad Ağamalıoğlu, 1921 yılında kurulan Tüm Birlik Yeni Türk Alfabesi Komitesi'nin başkanıydı ve Azerbaycan ve diğer cumhuriyetlerde yeni Latin alfabesine geçişi yönetti.

"Azerbaycan'ın Siyasi Durumu" (1919),

"Yolumuz Bir Rüya"dır" (1924),

"Türk Dünyasında Kültür Sorunları" (1924),

"Türk-Tatar Halklarının Acil Kültürel İhtiyaçları" (1925),

"Bilim ve Tarihten" (1927),

"Yeni Türk Alfabesinin Savunmasında" (1927),

"Ekim Devrimi ve Yeni Alfabe" (1927),

"İki Medeniyet" (1929) ve benzer eserleri, Latin alfabesine geçişte önemli rol oynamıştır.

1921'de kurulan Genel Birlik Yeni Türk Alfabesi Komitesi'nin başkanı olan Samad Ağamalıoğlu, Latin alfabesine geçmek için elinden geleni yaptı. Bu çalışmada milli çıkarları dikkate almış ve yetkilerini, alfabe konusu da dahil olmak üzere Türk halklarının kader meselelerinin ve alfabe meselesinin çözümüne yönlendirmiştir. Samad Ağamalıoğlu'nun alfabeyi (yeni alfabeyi), kültür devriminin önemli bir sayfası olarak görmesi tesadüf değildir. Asırlarca kullanılan bir alfabeyi (Arap alfabesi) Latin alfabesiyle değiştirmenin

kolay olmadığının farkındaydı. Bu yolu adım adım yürüme ve önünüze çıkacak engelleri kaldırmak büyük bir irade ve azim gerektirirdi. Bu nedenle sabırlı ve iradeli bir kişi olarak ciddi ve sorumlu bir iş üstlendi. Alfabe Komitesi'nin başkanı olarak, sadece farklı milletlerden insanlar (aydınlar, köylüler, mollalar, din adamları vb.) arasında aydınlatıcı sohbetler yürütmekle kalmadı, aynı zamanda bu süreçte bizzat görev aldı. Siyasi bir figür olmasına rağmen, Taşkent, Semerkant, Almatı, Kazan, Aşkabat, Ermenistan, Gürcistan ve Dağıstan'da benzer düşünen kişileri ve taraftarları bir araya getirerek Latin alfabesi üzerine röportajlar yapmaktan çekinmedi. Bu nedenle faaliyetinin sınırları Azerbaycan'ı aştı. Azerbaycan'ın militan bir oğlu olarak yorulmadan halk ve vatan için çalıştı ve düşünür olarak hizmet yaptı. Latin alfabesinin uygulanmasında Samad Ağamalıoğlu kadar aktif ikinci bir kişiyi hayal etmenin imkansız olduğunu bir kez daha belirtmek gerekir.

Süleyman Rüstam'ın Samad Ağamalıoğlu hakkında yazması tesadüf değil: *"O zamanlar Samadağa yeni alfabenin babası olarak anılıyordu. Bu konuşma halk arasında da çok yaygındı, sanki Afgan Kralı Amanullah Han'ı Bakü'den eve dönüyormuş gibi, Ağamalıoğlu ona "Amanullah, Afganistan'da yeni alfabeyi yaymayı unutma" dedi.*

Bu konuşmanın nedenlerinden biri de Ağamalıoğlu'nun her toplantıda, her konuşmada ateşli bir Latin alfabesi taraftarı olduğunu göstermesiydi. O böyle davranmasaydı, başarılamazdı. Hatta bazıları, "bu gidişle Samadağa, bir gün Araplara da Latin alfabesini kabul ettirecektir," diyerek espiri

yapıyorlardı. (Bakınız: Süleyman Rüstem. Seçilmiş eserler. Üç cilt halinde, Cilt II. "Doğu-Batı", Bakü, 2005)

Samad Ağamalıoğlu, halkına ve ruhuna bağlı bir adamdı. Bu nedenle, insanların kalplerine kolayca ve hızlı bir şekilde girmeyi başardı. Eğitim konusunda da çok endişeliydi. Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nden sonra okulların açılması, eğitimin düzenlenmesi ve yürütülmesi, Arap alfabesine geçilmesi gibi konular, Samad Ağamalıoğlu'nu düşündürülen zorluklar oldu. O, en önemli çözüm olarak Latin alfabesine geçmeyi gördü. Ona göre Arap alfabesinde yapılacak reformlar öğretim sürecinde herhangi bir başarıya işaret edememiştir. Arap alfabesiyle yapılacak reformun taraftarları bile onun kararlı tutumu karşısında direnememişlerdir. Samad Ağamalıoğlu'nun bizzat çaba, faaliyet ve örgütlenmesiyle "Yeni Alfabe Komitesi" adlı bir teşkilat kuruldu.

"Yeni Alfabe Komitesi", halkla eğitim konferansları düzenledi ve yeni alfabe kursları açtı. Yeni alfabe kurslarının sayısı artmış ve bu kurslarda üç ay okuma-yazma eğitimi görenler, başkalarının da okur-yazar olması için teşvik edici olmuşlardır. Bunun üzerine, Arap alfabesinde bazı reformların yapılması gerektiğini belirtenler de Latin alfabesine eğilim göstermeye başladılar. Yeni alfabeye geçişin haklı olduğunu kabul etme yolunu tuttular. Samad Ağamalıoğlu önderliğinde Arap alfabesini korumak isteyenlerle yeni alfabeye geçmek isteyenler arasındaki rekabet, Latin alfabesinin konumunun üstünlüğü ile sonuçlandı.

Yeni Alfabe Komitesi, Türk halkları arasında basın alışverişine özel önem verdi. Yeni alfabeye geçilerek

Türk halkları arasında basın alışverişini düzenlemek mümkün oldu. Bu süreçte elbette sadece Azerbaycan'ın yeni alfabeğe geçişi Türk halkları arasında bir basın mübadelesi yaratamazdı. Bu nedenle Azerbaycan Türklerinin yanı sıra Türkiye Türkleri, Özbekler, Kazan Tatarları ve diğçerleri de bu basın alışverişini istedi. Ancak hiçbiri yeni alfabeğe geçme konusunu gündeme getirmeye cesaret edemedi. Böyle durumlarda Samad Ağamalıoğlu başkanlığındaki "Yeni Alfabe Komitesi" bu iŖe büyük bir heyecan ve cesaretle yaklaŖtı. Sorunun çözülebilmesi için Türk halkının görüşlerini genelleŖtirerek ortak bir paydada buluşmak ve karar vermek gerektiğini de söyledi. Bu amaçla Sovyetler Birliği'nde yaşıyan Türk halklarının yaşıadığı merkezlere gidip yetkililerle görüşmek amacıyla bir heyet oluŖturuldu. Bu kadro Eylül 1924'te oluŖturuldu ve dört kiŖiden meydana geliyordu: Samad Ağamalıoğlu ("Yeni Alfabe Komitesi" başkanı), Celil Memmedguluzade ("Molla Nasreddin" dergisinin editörü), Veli Hulufu ("Yeni Alfabe Komitesi" üyesi), Halid Said Hocayev (dil ve edebiyat öğretmeni). Samad Ağamalıoğlu başkanlığındaki heyette dört kiŖinin yanı sıra iki kiŖi (bir kâtip, bir doktor) ve Profesör Mizirlinsky'nin (Bakü Üniversitesi) de olduğu belirtilmelidir. Samad Ağamalıoğlu, heyette bulunanlara, hangi cumhuriyette Latin alfabesi kabul edilirse, orada akıllı insanların çok olduğunu belirtmek gerektiğini, sık sık hatırlattı. Halid Said Hocayev bunun hakkında Ŗunları yazdı:

"Samad Ağa bana bakarak:

- Özbekler hakkında ne düşünüyorsun? Dedi. Hiç tereddüt etmeden:

- "Kesinlikle kabul edecekler" dedim.

Arkadaşlarımız gülümsedi:

- "Demek, orada akıllı adam çöktür," dediler. (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.10)

Samad Ağamalıoğlu yeni alfabeyle inanıyordu ve bunun "tüm Doğu'nun bilim ve kültür alfabesi" olacağına inanıyordu.

Eski Sovyetler Birliği'nde sosyo-politik ve devlet adamı olan Samad Ağamalıoğlu, eylemlerinde milliyetçiliğini, milli edebiyat ve milli kültüre bağlılığını açıkça ifade etti.

Süleyman Rüstem'in yazılarında bir gerçek şu şekildedir: "Aliheydar Garayev, Hamid Sultanov, Dadaş Bunyadzade, Teymur Hüseyinov, Mammad Said Ordubadi, Süleyman Sani Ahundov, Hacı Kerim Şanlı, Hacığa Abbasov, Mirzağa Aliyev, Hüseyinkulu Sarabski, Rıza Darabli gibi kültür ve sanat insanları, onun evinde sık sık görünürlerdi. Ağamalıoğlu, kültür insanlarımızın kaderiyle her zaman yakından ilgilendi, edebiyatımızın ve sanatımızın gelişmesi için elinden geleni yaptı. Kendisini sahne sanatlarının ilk gösterilerinde görürdük. Eserler ve performanslar hakkında fikrini ifade ederdi. " (Bakınız: Süleyman Rüstem. Seçilmiş eserler. Üç cilt halinde. Cilt II. "Doğu-Batı", Bakü, 2005).

Milliyetçi bir devlet adamı olan Samad Ağamalıoğlu, kültürel ilerlemenin yolunu Latin alfabesine geçişte görürdü. Dolayısıyla Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Çeçenistan,

Ermenistan, Gürcistan, Kuzey Kafkasya ve diğer yerlerde Latin alfabesine geçmek için, ortak bir anlayışta buluşmayı, tek çıkış yolu olarak görürdü. Bu ortak anlayış, Türkoloji Kongresi'nin toplanmasını zorunlu kılan koşullardan biriydi. Samad Ağamalıoğlu, Türkoloji Kongresi'nin gerekliliğini derinden anladı ve bu yöndeki faaliyetini ana hedef haline getirdi. Samad Ağamalıoğlu "Komünist" gazetesinin 9 Kasım 1925 sayısında, "Türkoloji Kongresi Bize ne Verebilir?" adlı bir makale yayınlamıştır. Makale, son yıllarda Azerbaycan'da bilime olan ilginin ve coşkunun arttığına dikkat çekiyor. Ancak bilimimizi ve hayatımızı en iyi temeller üzerine inşa etmek, bir ulusun kaderini belirlemede önemli bir rol oynar. Bunun için de dil sorunu önemli konulardan biridir. Ve Samad Ağamalıoğlu, dilimizin bilim dili ve yönetimde kullanılan dil olmasının önemini gündeme getirdi. O dönemde Türkoloji Kongresi'nin dilimizin bu zayıflığını aşmada büyük rol oynayacağına inanıyordu.

O, milli dilin gelişmesini; devletin, milli ticaretin, sanayinin, yargının, okulların ve sanayinin gelişmesiyle bağlantılı olarak gördü. Sosyo-politik bir kişi olarak Samad Ağamalıoğlu, hanlık döneminde Azerbaycan'da milli birliğin olmadığını kaydetti. *"Aynı zamanda hanlık döneminde Türkler yazı ve edebiyatta Farsça ve Arapçayı kullanmışlardır.*

Rus Devrimleri'nden önce (Büyük Ekim Sosyalist Devrimi - B.H.) Azerbaycan Türkleri tüm dini kurallarını, felsefelerini ve edebi eserlerini Türkiye'den ve kısmen de İran'dan almışlardı. İslam'a aşırı derecede dalmışlardı." (Bakınız: Türkoloji Kongresi bize ne verebilir? - Ağamalıoğlu. Komünist, 1925, 9 Kasım № 256)

Samad Ağamalıoğlu ayrıca kutsal kitabımızın, Kuran'ın Arapça yazılmasının, dilimizin şariat hukukunun oluşumundaki rolünü gölgelediğini kaydetti. Arap alfabesinin sadece Türkleri değil, İranlıları da bilimsel ve teknolojik ilerlemeden alıkoyduğunu kaydetti. Dilimizin, neden Arapça, Farsça ve Yunanca kelimelerle dolu olduğunun sebebinin de araştırdı. Bunun nedeni olarak, Arap alfabesinin kullanılmasını gösterdi. Dilimizin morfolojisi ve sözdizimindeki Arapça ve Farsça kuralların anadilimizle iletişimi olumsuz yönde etkilediğini belirtti. Samad Ağamalıoğlu, "En büyük sorun, Türklerin ve İranlıların yüzyılımızın bilimsel, felsefi düşünce ve tekniğinin icadında katkısının hiç olmamasıdır. Üretimde geri kalmışlığa bağlı olan bilimsel gerilik, bu milletlerin, özellikle de Türklerin gelişmesini kötü etkilemiştir. Türkçe dili, çeşitli kurallar ve düzenlemeler dışında birçok Farsça, Arapça ve Yunanca sözcükle doludur. Aynı zamanda Arapça, Farsça ve Yunanca kelimeler, morfoloji/sözdizimi kurallarını korudu. Sonuç olarak, anadille iletişim koptu ve bilimsel fikirlerin ifade edilmesi için mükemmel olmayan bir dil geliştirildi. (Bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Türkoloji Kongresi bize ne verebilir? - Komünist, 1925, 9 Kasım, № 256)

Samad Ağamalıoğlu'nun "Türkoloji Kongresi bize ne verebilir?" Diğer ana düşünce tezleri, şu şekilde karakterize edilebilir:

1) Arap alfabesinin ses özellikleri, Türk halklarının aydınlanmasına zarar veren Türk dillerine uymamaktadır. Süleyman Rüstem'in Azerbaycan Proleter Yazarlar Cemiyeti'nin sekreteri olduğu

dönemde meydana gelen bir olayı hatırlamakta fayda var. "Süleyman Rüstem, Proleter Yazarlar Derneği'nin mali yardımı ihtiyacı vardı. Özellikle genç yazarlar, mali zorluklar nedeniyle yayın yapamıyordu. Bu nedenle ben (Süleyman Rüstem), bu konuda Samad Ağamalıoğlu'na gönderildim. Pek çok soruyu cevapladıktan sonra şöyle bir şey söyledi: 'Sözlerimi genç yazarlara aktaracaksınız. Gençler bizim geleceğimiz, umudumuz, her zaman halkın arasında çalışır, istediklerini yazar, o kadar iyi yazarlarımız var ki eserlerini okuduğunuzda anadillerinde yazmadıklarına pişman oluyorsunuz. Ne Farslı, ne de Arapız. Kendi güzel ana dilimiz var.

Bana böyle bir soru sordu.

-Peki oğlum. Bakalım yayınlamak istediğin kitaplar ve makaleler hangi alfabede olacak?

Ona gerçeği söyledim.

-Şimdiye kadar kitaplarımız Arap alfabesinde yayınlandı. Yazılarımızı yeni alfabede yayınlayacağımıza söz veriyoruz.'

Agamalıoğlu cevabımı çok beğendi. Gözlerinde ve dudaklarında bir memnuniyet gülümsemesi vardı. Yeni alfabenin halkımız ve Doğu'nun tüm milletleri için büyük ve eşsiz öneminden bahsetti." (Bakınız: Süleyman Rüstem. Seçilmiş eserler. Üç cilt halinde. Cilt II. "Doğu-Batı", Bakü, 2005)

2) Türk halklarının hayatına ve düşüncesine, Avrupa kökenli kavramlar girmektedir. Bu kavramlar bilimin gelişmesiyle bağlantılı olarak kullanılmalıdır. Ancak Arap alfabesi bunu engelliyor.

3) Şimdiye kadar Türk dillerinde yer alan kavramların kusurları eleştirilmedi. Şimdi müdahale etme zamanı gelmiştir.

4) Dil, yazı sorunları ve bunların kaderi, tarihin takdirine bırakılmamalı, tarihin akışına vs. müdahale edilmelidir.

Samad Ağamalıoğlu, Türkoloji Kongresi'nin bu sorunların çözümünde bilimsel bir rol oynayacağını dikkate almış ve Türkoloji'nin tüm sorunlarının çözümünü sadece Türkoloji Kongresi'nden talep etmemiştir. "Türkoloji Kongresi'nin ilk defa Türk ülkelerinden birinde toplanması, kültürleriyle yakından ilgili sorunların çözümüne hiç katılmayan milletler için büyük tarihi ve kültürel öneme sahiptir. Kongre, şimdiye kadar Avrupa ülkeleriyle soyut bir durumda yaşamış milletlerin bilim adamları ailesinde bilimsel ve kültürel işbirliği için ilk temeli atacaktır.

Biz Azerbaycanlılar misafirlerimizi gönülden ve içtenlikle ağırlayacağız." (Bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Türkoloji Kongresi bize ne verebilir? - Komünist, 1925, 9 Kasım, № 256)

Birinci Türkoloji Kongresi'nin toplanmasından önce Samad Ağamalıoğlu başkanlığında yürütülen ciddi ve kapsamlı çalışmalar Moskova'nın dikkatini çekti. Elbette Samad Ağamalıoğlu'nun faaliyeti Moskova'yı tatmin etmiyordu.

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİNE KADARKİ DÖNEMDE TÜRKOLOJİ DÜŞÜNÇESİNDE FARKLILIKLAR: SAMED AĞAMALIOĞLU VE MEHMET EMİN YURDAKUL

Samed Ağamalıoğlu, bilimsel gelişmeyi ana hedefi olarak değerlendiriyordu. Aslında Samad Ağamalıoğlu, bilimin gelişmesini ve ilerlemesini çağdaşlık olarak kabul ediyordu. Bilim, modern dünyanın modern gereksinimlerini karşılayacak şekilde gelişmelidir. Bilimin gelişmesi, kaçınılmaz olarak modernliği ortaya çıkarır. Samad Ağamalıoğlu bu anlamda Türkolojinin gelişimini, ana hedefi olarak almıştır. Türkolojinin gelişmesini, sadece İslami değerlere bağlılıkta aramadı. İslami değerlere bağlı kalmayı, İslamlaşma yanında Türkleşme ve modernleşmede gördü. Bu nedenle, tarihle ilgili bir takım karşılaştırmalar ve analizler yaparak, sadece yerleşik değerlere bağlı kalarak gelişmenin imkansız olduğuna bizi ikna etmeye çalıştı. Bu değerleri modernite ile bağdaştırmak gerekiyordu.

Samad Ağamalıoğlu'na göre, Avrupalılar bunu yapabildikleri için ilerleyebildiler. Ancak Araplardan Avrupalılara geçen bilim bu kadar çabuk gelişmedi. Bunun için zaman aldı. Ama Avrupalılar bunu başardılar. Kısa sürede Araplardan aldıkları bilimi geliştirdiler. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda, Avrupa her şeyde (bilimde, ticarete, üretimde) ilerleme kaydetmeye başladığında, Arap dünyasında bir durgunluk vardı. Düzensizlik, kanunsuzluk, soygun, mezhepçi vahşet (Sünni-Şii çatışması- B.H.), hepsi korkunç bir karanlık yaratmak için bir araya geldi."

(Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.22).

Böylelikle Samad Ağamalıoğlu bir kez daha halkın yanında yer almış, inşa etmeyi, icat etmeyi önemli bulmuş, teknolojinin, ekonominin, ticaretin, sanayinin ve benzeri gelişmeyi esas almıştır. Sadece harçayarak gelişmek ve var olmak imkansızdır. Mevcut olanları geliştirmek, bilim ve teknolojinin gereklerine göre ilerlemek, modernleşmeye giden çıkış yoludur. Bunu, Türkolojinin gelişimine dayandıran, yeniliğe, milli Türkologların aktifliğine ve Türkolojinin gelişimine katkılarına vurgu yapan Samad Ağamalıoğlu'dur. Türkolojinin gelişmesinde yeni bir aşamanın başlamasını istiyordu. "Yeni bir güne ne zaman başlayacağız?" diye söylüyordu. Samad Ağamalıoğlu'na göre o gün sadece Türklerin bugüne kadar yarattıklarıyla övünmekten ibaret olmamalı. Ona göre böyle bir övünme, bir "derviş duasını" anımsatır. Bilime, gelişmeye ve moderniteye dayalı bir Türk düşüncesi oluşturmak gerekir ve Türkolojinin gelişimi bu yönde gitmelidir. Bazı Türk yazarların Türk geçmişini "derviş duası" yapıyormuş gibi yüceltme yolunu tuttuğunu düşünüyordu. Bu, Samad Ağamalıoğlu tarafından Türkolojinin modernitenin gerekleri çerçevesinde gelişmesinin önünde bir engel olarak görülüyordu. Örneğin Samad Ağamalıoğlu, Tefvik Fikret, Mehmet Emin, Abdullah Şaik'in eserlerinden örnekler vererek söylediklerini teyit etmeye çalışıyordu. Abdullah Şaik'in Edebiyat adlı kitabındaki "Vatan" başlıklı yazıyı eleştirdi: "Yeryüzünün en büyük milleti olan Türkler, Allah'ın adını yaymak için yerlerini ve yurtlarını terk edip çöllere düştüler. Allah'ın adını yaymak için

yeryüzünün bir ucundan diğer ucuna yürüdüler, gönlü ve gözü kör olanlara Allah'ı tanıtmak için diğer milletlerle savaşımaya başladılar. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s. 26) Ne de olsa bu, geçmişle övünmekten başka bir şey değil. Nitekim modernliğin gereklerine uygun olarak Türkoloji düşüncesini geliştirme zamanının geldiğini anlamak gerekiyordu. Samad Ağamalıoğlu bunu hem milletini seven hem de sosyo-politik bir devlet adamı olarak anlıyor ve çıkış yolunu göstermeye çalışıyordu. Sadece geçmişle övünmeyi, modern dünyanın gerisinde kalmanın ve sloganlarla gelişmeyi engellemenin bir yolu olarak görüyordu. Mehmet Emin, şekli ve içeriği nedeniyle şu şiire "derviş" de demiştir:

Ey Türk ırkı, ey demir ve ateşin oğlu,
Ey binlerce yurt kuran, ey yüzlerce taç giyen,
Ey dünyanın efendisi olmak için doğan sen!
Tanrı senin alınına bir kara yazı yazmadı!
Ey milletim! Sen bundan hemen beş bin yıl önce
Altaylarda yaşarken,
Allah sana dedi ki: Ey Türk ırkı bu yerlerden
Güneşlere süzülen kartal gibi uç, yüksel.

(Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.27).

Samad Ağamalıoğlu böyle bir geçmişle böbürlenmenin acı sonuçlarını açıklamakla Türkoloji düşüncesini geliştirmek istiyordu. Türkler geçmişleriyle övünürken ve gurur duyarken Avrupa'da büyük

değişiklikler yaşıyordu. Samad Ağamalıoğlu, bu değişikliklere dikkat çekerek Türkolojiyi bir bilim olarak geliştirmenin önemini vurguladı. Amerika'nın keşfini, birçok altın madenin bulunmasını, Avrupa'nın skolastik düşünceden kurtulmasını, kitapların yayınlanmasını, Copernicus, Chordano-Bruno ve benzeri diğer bilim adamlarının ortaya çıkışını çok önemli gelişmeler olarak görüyordu. Avrupalıların 17-18. yüzyıllardaki ilerleyişini, her yönden ilerlemelerini bilimle, bilimin gelişmesiyle ilişkilendiriyordu. Samad Ağamalıoğlu, geçmişle bóbürlenmek yerine, kaybettiklerimizi analiz etmeyi, gerçeği ortaya çıkarmayı, ilerleme için yeni yollar aramayı tercih ediyordu. Şöyle yazdı: "Tabii ki biz bu tür Türklerden yanayız (yeni bir zihniyete sahip Türkler, bizi yeni ve büyük bir yola götürmek isteyen Türkler - B.H) ve umarız eski Türkler (sadece geçmişle gurur duyan, tarihle çelişen her şey, geçmişe çekmek isteyen - B.H) ölmüş olacaktır. Burada şunu da belirtmeliyim, aklımda hep eski Türkleri hissediyorum. Korkmamalıyız, utanmamalıyız, atalarımızın suçunu ortaya koyarak, belki de hatalarını görerek büyük özgürlük yoluna girebiliriz." (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s. 30).

Samad Ağamalıoğlu, eski Türk atalarımıza işaret etmenin yanı sıra, onların hatalarını ortaya çıkarmayı, gelişimimiz için dikkate alınması gereken bir konu olarak değerlendiriyordu. Türkoloji düşüncesini bu yönde oluşturmak ve ilerletmek mümkündü. Samad Ağamalıoğlu, bunun için mantığnaa, deneyimlerine, dünyanın kabul ettiği hakikatlara ve gerçeklere dayanarak tereddüt etmeden savaştı. En önemlisi

Osmanlıların ve diğer Türklerin sorunlarına çözüm aradı. Bu çareyi geçmişle övünmek için değil, çağdaşlamakta, İslamcılıkta, Türkçülükte ve moderniteye ayak uydurmakta aradı. Modernitenin bir yönü de reformların gerçekleştirilmesindeydi.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDAKİ REFORMLAR

Samad Ağamalıoğlu, 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun reformlar ve Avrupa yöntemlerinin benimsenmesi üzerine düşünmeye başlanıldığı, Avrupalı yöntemlerin uygulanmasını küçük de olsa olumlu bulanların ortaya çıktığı bir dönem olarak görmektedir. Hatta bu reformların övgüye değer olduğunu düşündü. Ancak Sultan Selim ve Sultan II. Mahmud'un gerçekleştirdiği islahatları destekleyebilecek açık fikirli çok az insan vardı. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reformlar, Avrupa standartlarını karşılayamadı. Bu da Osmanlılara fayda sağlamadı. Samad Ağamalıoğlu'na göre Osmanlılar ile Avrupalılar arasındaki farklardan biri, Avrupalıların yabancı milletlere iyi davranmamalarına rağmen onlardan kaçmamaları ve kültürlerinden yararlanmalarıdır. Diğer bir deyişle Osmanlılar, saflık ederek Avrupa medeniyetinden kaçmışlardır. Hatta onların evinde Ermeniler, Yahudiler ve diğer mezheplere mensup insanlar yemek yedikten sonra, onların yediği bulaşık kaplarını murdar saymışlar, onları ayrı tutmuş ve ayrı ayrı yıkamışlardır. Samad Ağamalıoğlu, böyle bir gerçeğin ikna edici olduğunu kanıtlamak için kendi hayatından bir örnek vererek şunları yazdı: “Çocukken akrabalarından bir çocukla büyüdüğümü hatırlıyorum. Ben Rus okulunu, o

da mollalık kursunu bitirdikten sonra görüştüğümüzde bana elini vermek istemedi. Çünkü beni kirli biliyordu.

Molla ile benim aramdaki fark, tüm insanlığı bir olarak saymayı öğrenmiş olmamdı. O ise yalnızca Müslümanları insan olarak görüyordu. Tüm dünyadaki insanların öldürülmelerini uygun buluyordu. Güya Gayrimüslimler, Allah'ın düşmanıymış gibi." (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz rüya mıdır? Bakü, 1924, s.33).

O dönemde Osmanlı döneminde okuyup yazabilen herkes kendisini bir bilim adamı olarak görüyordu. Azerbaycan'da bile okuyup yazabilenlerin %99'u böyle düşünüyordu. Ancak, tüm bunlar basit düşünceden başka bir şey değildir. Bu nedenle Samad Ağamalıoğlu düşüncede devrim yapmak, düşüncede reformlar yapmak istiyordu. Osmanlı Türklerinin ve diğer Türklerin düşüncelerini ıslah etmeyi en yüksek amaç olarak gördü. Osmanlıların 1908'de bir inkılap yaptığını, Sultan Abdülhamid'i tahttan indirdiğini ve onun yerine başka birini, başka bir sultanı getirdiler. Aradaki fark neydi? Hasan kel veya kel Hasan'dır. Bu, Osmanlı Türkleri ve bir bütün olarak Türkler için kurtuluş yolu değildir. Kurtulmak için zihni yeniden yapılandırmak, eski düşünce tarzını inkar etmek, hayata yeni bir düşünce tarzıyla yaklaşmak gerekir. Konuyu bu şekilde inceleyen Samad Ağamalıoğlu, Türkolojinin gelişimine insancıl bir yaklaşımla yaklaştı ve onu ilmi, seküler bir bilim haline getirmek için mücadele etti. Bu nedenle, modası geçmiş sloganlar ve fikirler onu tatmin etmedi. Modası geçmiş sloganları ve fikirleri eleştiriyordu.

MODASI GEÇMİŞ SLOGANLAR VE FİKİRLER

Osmanlı İmparatorluğu tarihini inceleyen Samad Ağamalıoğlu, mezhep üzerinde birlik olmadığı gibi İslam birliği, Hıristiyan birliği gibi söylemler, modası geçmiş sloganlardır. Avrupalı akademisyenler arasında bile Hıristiyan birliğinden söz edilmiyor. Müslüman birliğine gelince, bu birlik, tarihte hiç var olmadı. Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar kılıcın gücüne dayanarak dini görüşlerini kabul ettirebilmişlerdir. Ancak bu tür saçmalıklar, daha sonra tarih ve zamanın kendisi tarafından reddedildi.

Samad Ağamalıoğlu, bir mezhep üzerinde birleşmenin anlamsız olduğunu tarihin kendisinin kanıtladığını kaydetti. Bununla birlikte, ulusları ve halkları soymak, yağmalamak ve köleleştirmek için dini fikirleri bir araç olarak kullananlar da vardı. Samad Ağamalıoğlu'na göre tüm bunlar eski moda düşünceden başka bir şey değildir. Bu tür düşünceler beyinde geçerliliğini yitirmiştir ve canlılığı yoktur. Yeni Türk alfabesi ile ilgili olarak; "Bu alfabe uygulanırsa din birliği ortadan kalkacak, İslam dünyası bölünecek ve parçalanacak" diye yazıyorlardı. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.37).

Samad Ağamalıoğlu'nun bu düşünceye cevabı şöyleydi: Tarih boyunca elde olmayan bir birliğin yıkılması saçmadır. Aynı zamanda tarih, dini birliğin olmadığını da göstermiştir. Olmayan bir şey nasıl yok olabilir? Ayrıca eski moda insanların yeni Türk alfabesine karşı görüşlerini de modası geçmiş sloganlar ve fikirler olarak yorumladı. Örneğin eski sloganlardan biri Azerbaycan'da yeni Türk alfabesine geçildikten

sonra Arap alfabesiyle yazılan Arap bilimi ile Azerbaycan'ın ilişkisinin kesileceği konusuydu. Samad Ağamalıoğlu, Arap biliminin uzun süredir Avrupa, Amerika ve başka yerlere taşındığını söyledi. Dünyada bir bilim olduğunu ve Müslüman ve Hıristiyan bilim dallarını kabul etmediğini söylüyordu. Ayrıca Arap alfabesinin Türk milletlerinin birleşmesinde rol oynamadığını açıkça belirtti. Ve görüşünü teyit etmek için Mehmet Emin'in İstanbul'da yazdığı "Azerbaycan Cumhuriyeti" kitabından bazı noktaları hatırlattı:

Osmanlı Türklerinin basınında komşu Müslüman ülkeler hakkında hiçbir bilgi yoktu. Azerbaycan hakkında bile (gazete haberleri hariç) hiçbir bilgi verilmiyordu. Türkler yüzlerce yıldır aynı alfabeyi (Arap alfabesi) kullandığı halde bu durum, haklı olarak şaşırtıcıdır. Aynı alfabe kullanıldığı halde Türkler arasında derin ve geniş bir bağlantı kurulamamıştı. Yani sadece alfabe ile birlik yaratmak imkansızdır. Tıpkı dünyanın farklı milletlerinin aynı alfabeyi kullandıkları halde farklı milletlerin var olmaya devam etmesi gibi. Modası geçmiş sloganlara ve fikirlere karşı duran Samad Ağamalıoğlu, "Mertçe, eski alfabenin hiçbir kutsallığına bakmadan cevap verebiliriz; öğrenmesi kolay ve hızlı bir alfabeye ihtiyacımız var. Bu şartlardan hareketle toplumumuzun dirilişi hızlansın. Tüm Türk kardeşlerimize bu alfabeyi almalarını ve yeni bir yolda medeni insanların saflarına katılmalarını içtenlikle tavsiye ediyoruz." (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s. 39).

Yeni bir Türk alfabesinin benimsenmesinin destekçilerinden biri olan Samad Ağamalıoğlu,

"Azerbaycan'da neden yeni bir alfabe kabul ediyoruz?" sorusuna, şöyle cevap veriyordu:

AZERBAYCAN'DA NEDEN YENİ BİR ALFABE KABUL EDİYORUZ?

Samad Ağamalıoğlu, ne Hristiyanlığın ne de İslam'ın din ve alfabe birliği yaratamayacağına inanıyordu. Bilime sahip olanlar ve ona güvenenler ilerlemiştir. Samad Ağamalıoğlu, Avrupa'nın bu alanda önemli ilerleme kaydettiğine inanıyordu. Azerbaycan Türklerini Avrupa ile karşılaştırsak Azerbaycan'da okuryazarlığın yüzde birkaçı geçmediğini görüyoruz. Avrupa'da cehalet yüzde birkaçın altında. Bu nedenle Azerbaycan Türkleri bilgi, bilim ve teknoloji edinerek geçim kaynaklarını iyileştirebilirler. Nitekim bilimsiz bir millet, millet değildir. Samad Ağamalıoğlu, ilimin ve bilginin beş-on kişi tarafından elde edilmesini yeterli görmedi. Herkesin okur-yazar, bilimsel bilgiye sahip olmasını ve bilgili olmasını istedi. Yani milletin her bir ferdinin ilim ve bilgi ile tanışması gerektiğini kabul etmiş ve bunu milletin bildiği ilim, millet içinde yaşayan ilim, millî ilim saymıştır.

Fransız filozof Diderot'un şu sözünü aktardı: "Felsefenin daha ileri gitmesini istiyorsak, insanları felsefi birlik düzeyine yükseltmeliyiz. Filozoflar, insanların anlamadığı bilimler olduğunu söylüyorsa o zaman bu filozoflar, iyi bir yöntem bilmediklerini ve halktan habersiz olduklarını ispat ederler. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Buz mu? Bakü, 1924, s.44).

Samad Ağamalıoğlu, dilimizin ve yazımızın bilimsel gelişimini önemli bulmuştur. Arapça ve

Farsça'dan aldıkları sözlerle aydınların yarattığı bir dil ile büyük bir ilim yaratmanın imkansız olduğunu söyledi. Bu dilin halktan uzaklaştığını ve Türklüğünü kaybettiğini de söyledi. Şöyle yazdı: "Anadilimizi, halkın dilini, yazı dilini birlikte inşa edersek, onun üzerine bilim dilini inşa edersek ve diğer dillerden gerekli kelimeleri aldığımızda onları Türkleştirirsek, o zaman dilimizi bataklıktan çıkarabiliriz. Ama dilimize uyan yeni bir alfabe benimsemezsek, bu çıkmazdan asla kurtulamayız. Arap alfabesinin başarısızlığı hem geçmişte hem de şimdi tanınmış uzmanlar ve gazeteciler tarafından uzun süredir kanıtlanmıştır. Örneğin: Mirza Fathali Ahundov, Mirza Rıza Han, Mirza Melkum Han, Farhad Agazade, Abdullah Bey Efendiyev ve diğerleri ". (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s.45-46)

Samad Ağamalıoğlu "Azerbaycan'da neden yeni bir alfabe kabul ediyoruz?" Sorusuna cevap ararken Arap alfabesini destekleyenlerin görüşlerine karşı kesin görüşünü dile getirdi. Örneğin Mehmet Emin, Azeri Türkleri yeni alfabeyi benimserlerse Osmanlı Türkleri ile bağlarının azalacağını, kültürden düşecekleri fikrine karşılık bu fikirlerin "anlamsız" olduğunu söyledi. Ayrıca, "Ne sebeple bizim ilişkimiz kesilsin, onu düşünmeyiz." Ayrıca, "Arapça okur yazar olan sadece birkaç yüz Azerbaycan Türkü vardır. Geri kalanı cahil sayılabilir. Bu hesaba göre neredeyse hiç temas yok. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s. 46).

Samad Ağamalıoğlu, Mehmet Emin'in ikinci iddiasına da inandırıcı cevaplar verdi "Azerbaycan Türkleri yeni alfabeyi benimserse, Osmanlı Türkleri ile bağları azalacak ve kültürden düşecekler". Mehmet Emin'in "medeniyetlerini de kaybedecekleri" fikrini bir geri kalmışlık işareti olarak yorumladı. Şöyle yazdı: "Şimdiye kadar basını (yazılı kitaplar) söylüyorsa (Mehmet Emin - B.H.'nin görüşüne atıfta bulunarak), cevaben diyebiliriz ki geçmişini ve tarihini incelemeye başlamış bir milletin çalışması, malzeme toplaması ve birçok deneyde bulunması gerekir. Kişinin kendi milli geçmişini incelemek yeterli değil, aynı zamanda komşu ve uzak ulusların geçmişini ve tarihini incelemek gereklidir. Mehmet Emin; Frenk, İngiliz, Alman ve diğer milletlerin alimlerinin Doğu halklarının (Türkler, Hintliler, Çinliler ...) geçmişini ve tarihini onlardan daha iyi bildiklerinin farkındadır. Doğu halkı bile tarihini Avrupa eserlerinden öğreniyor. Mehmet Emin; Vakıf, Vidadi, Zakir, Mirza Fathali Ahundov ve diğerlerinin

yazılarının hepsinin Londra, Paris ve Berlin'de yayınlandığını da biliyor. Ancak bu kişilerin eserlerinin koleksiyonunun İstanbul'da bulunduğu şüphelidir. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz Bir Düş mü? Bakü, 1924, s. 47).

Samad Ağamalıoğlu konuya medeniyetle ilgilenenlerin medeniyeti öğrenmesi açısından

yaklaşmıştır. Avrupalılar medeniyete olan ilgileri nedeniyle Vakıf, Vidadi, Zakir, Mirza Fathali Ahundov ve diğerlerinin yazıları da dahil olmak üzere Doğu medeniyetini yayınladılar. Ancak, Osmanlı Azerbaycanlı yazarları da dahil olmak üzere Doğu, eserlerini yayınlamadı. Bu, Türkler de dahil olmak üzere Doğu'nun birbirine ve medeniyet değerlerine kayıtsız kaldığı anlamına geliyor.

Samad Ağamalıoğlu, gerçekler temelinde görüşünü daha dürüst, doğru ve eksiksiz bir şekilde dile getirdi. Doğu halklarının medeniyetini öğrenmek isteyenlerin bu medeniyeti öğreneceğini kastetti. Medeniyet araştırmalarla uğraşanlar bunu mükemmel bir şekilde yapacaktı. Şöyle yazdı: "Bu yıl (1924) Leningrad'dan Samoyloviç adlı bir Türkolog, Azerbaycan lehçesini tanımak, Leningrad Fakültesi için bilgi toplamak ve Azerbaycan Üniversitesi'nde ders vermek için Bakü'ye geldi. Samoyloviç, Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren bütün Türk dünyasını gezdi ve Türk dilinin birçok lehçesini öğrendi. Mehmet Emin de dahil olmak üzere Azerbaycanlı aydınlar, Türklerin tarihini ve dillerinin kanunlarını en az A.N Samoyloviç kadar iyi bilemezler. Ve böyle bir kişi (Samoylovich - B.H. gibi) henüz aramızda görünmedi. Bu nedenle mezhep temelli kültür, önyargı üzerine kurulan bir akım, kör ve bilinçsiz olur." (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.47).

Samed Ağamalıoğlu, hanlara, beylere, mollalara hizmet eden kültür ile milli kültür arasındaki farklılıkları açıklamaya çalıştı. Bu konuda Mehmet Emin'i protesto etti. Eğer Mehmet Emin han, bey, mollalar kültürüne atıfta bulunuyorsa bu kültürün

hanlar, beyler, paşalar, padişahlar, mollalar, yas tutanlar tarafından kendileri için yaratılan kültür olduğunu söyledi. Samad Ağamalıoğlu'na göre "... bu kültüre milli kültür denemez." Bu kültür "insanlığa gidecek." Ve "Bu kültürde tek bir Türk, yeni alfabe ile cahil olmayacak. Milyonlarca kişi tarafından boğulanlardan öyle şairler, öyle yazarlar, öyle okurlar çıkacak ki, bugün "Ben" diyenler güneş doğduğunda yıldızlar gibi batacaklar. Belki de bu yüzden yeni alfabeden korkanlar korkuyor?" (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Yolumuz bir rüya mı? Bakü, 1924, s.48).

MEHMET EMİN (1869-1944).

Türk milli edebiyatının öncülerindendir. Kökleri ve insanlara olan bağlılığı da şiirlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Türkçülüğün önde gelen isimlerinden Mehmet Emin,

- "Türk müziği" (1914),
- "Ey Türk, uyan" (1914),
- "Dan'in Sesleri" (1915),
- "Ordu Destanı" (1915),
- "Turana Doğru" (1918),
- " Zafer Yolunda " (1918),
- "İsyan ve Dua" (1918),
- "Mustafa Kemal" (1928) ve diğerleri.

Şiir kitaplarında köklerle, halkla ve Türkoloji ile ilgili görüşlerini yüksek düzeyde seslendirmiştir.

Böylece Samad Ağamalıoğlu, Azerbaycan'da yeni alfabenin üstünlüğünü ve ilerlemesini büyük ölçüde kanıtlamış, bu alfabenin kültür ve bilimin gelişmesindeki modernliğini ve laikliğini takdir etmiştir. Ve Samad Ağamalıoğlu'nun "Doğu Meselesi", "Osmanlıların ve diğer Türklerin hastalığı nedir?", "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Reformlar", "Eski sloganlar ve fikirler", "Azerbaycan'da neden yeni bir alfabe benimsiyoruz" analizleri? koordinatları belirledi ve yeni Türk alfabesini kurtuluş yolu olarak kabul etti.

YENİ BİR ALFABE İÇİN MÜCADELE:

1924'TE KIRIM VE TÜRKİSTAN

Halid Said Hocayev aynı zamanda Eylül 1924'te kurulan Yeni Alfabe Komisyonu'nun bir üyesiydi. Heyet, 7 Eylül 1924'te Bakü-Kırım-Moskova'dan ayrıldı. Amaç, Türk halkları arasında basın alışverişini hayata geçirmek, yeni alfabeyi destekleyenler arasında bilgi akışını güçlendirmek, toplantılar düzenleyerek yeni alfabeyi destekleyenlerin sayısını artırmaktı. Komisyon üyeleri, büyük bir coşkuyla, vagonun içindeki masanın etrafında yeni alfabenin geleceği hakkında konuşuyor ve bilgi alışverişinde bulunuyorlardı. Tren, Mahaçkale'ye ulaştığında heyetin burada kalmasına gerek görülmemiştir. Çünkü Dağıstan, yeni alfabaya geçişte Azerbaycan ile aynı görüşteydi. Burada boşuna zaman geçirmeye gerek yoktu.

9 Eylül 1924'te heyet, Rostov'a ulaştı ve bir süre sonra Kırım Cumhuriyeti'ne ve başkenti Akmesit'e ulaştı. Heyet, Komiserler Konseyi'nin arabasına bindi. Halid Said Hocayev, burada Bekir Çobanzade ile buluşuyor. Bu yüzden Samad Ağamalıoğlu, Komiserlik

binasından indiğinde yanında orta boylu, şişman ve kırmızı suratlı bir genç adam vardı. Adam Samad Ağamalıoğlu tarafından tanıtıldı ve kendisinin Profesör Çobanzade olduğunu söylüyor. Halid Said Hocayev şöyle yazıyor: "Rengarenk elma, armut ve diğer meyvelerle dolu olan meyve pazarından geçerek avluya açılan bir kapının önünde durduk. Dört veya beş basamak çıktık ve iki odalı bir daireye girdik. Burası Çobanzade'in eviydi." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Eski anılarım ve yeni alfabe tarzındaki duygularım. Bakü, 1929, s.15).

Halid Said Hocayev, Samad Ağamalıoğlu'nun Bekir Çobanzade'ye Kırım'daki yeni alfabe meselesine ilişkin tutumunu sordu. Ciddileşen Bekir Çobanzade, yeni alfabeyle olan tavrı hakkında bilgi verdi. Bu bilgiye göre Kırım'da gençler arasında alfabe ve imla meselesi ile ilgili üç akım olduğunu belirtiyor. İlk eğilimin savunucuları reformculardır. Onlar, Arap alfabesinde bazı reformlardan yanadırlar. İkincisi Latin alfabesinin kabul edilmesini isteyenlerdir. Üçüncüsü, Rus alfabesinin (Kiril alfabesinin) destekçileridir. Bekir Çobanzade'den gelen bu bilginin ardından Samad Ağamalıoğlu, Arap ve Rus alfabesini destekleyenlerin görüşlerinin anlamsız olduğunu söyledi. Kırımlılar yeni bir alfabe benimseyecek. Halid Said, Samad Ağa'nın bu fikrini çok kararlı ve kendinden emin bir şekilde dile getirdiğine dikkat çekiyor.

Halid Said, Bahçesaray'a faytonlarla geldiklerini, buradaki Han'ın sarayını ziyaret ettiklerini ve Kırım'da bu işin başında Bekir Çobanzade'nin bulunduğunu ayrıntılı olarak aktarıyor. Hatta şöyle yazıyor: "Binanın ikinci katındayız (Han'ın sarayının sağ tarafında iki katlı

bir bina - B.H.). Önce büyük halı ve kilimlerle dolu bir salon. Salondan küçük bir koridordan ikinci kısma geçilir. Burada yan yana dört oda bulunmaktadır. Odalarda şömineler ve eski tarz yataklar vardır. Khuluflu yataklardan birini işaret ederek, "Meşhur Catherine/Katerina bu yatakta birkaç dakika yatmıştır," dedi. Mirza Celil, alaycılığı anımsatan hafif bir gülümsemeye: "Yani kutsal bir yatak imiş!" diye espiri yaptı. Küçük bir odadan yine büyük bir salona geçtik. Bu salona "Altın Oda" adı verilmişti. (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.17).

Yeni alfabenin uygulanması Azerbaycan ile sınırlı kalmaz. Çünkü amaç, yeni bir alfabe benimseyerek Türk halklarını birleştirmektir. Türk halklarının yakınlaşmasını sağlayacak temel reformlardan biri de alfabe idi. Yani alfabeye geçiş Türk halklarının olabildiğince yakınlaşmasını ve birleşmesini sağlayabilirdi. Gerçekten de alfabe önemli bir konuydu. Aynı zamanda hayati bir konuydu. Böylesine hayati bir mesele, milletin evrimini bekleyerek çözülemezdi. Aksine bunu çözerek ulusu evrimleştirmek, gelişme yoluna koymak ve ileriye taşımak mümkün olabilirdi.

Bekir Çobanzade yeni alfabeyi ciddiye aldı ve çözmek için yorulmadan çalıştı. Akmescit'te Kırım yetkilileri ve eğitimcilerle yaptığı bir toplantıda konuşan heyet üyeleri şöyle dediler: "Yoldaşlar, alfabeğe önce bilimsel bir bakış açısıyla bakalım: Alfabeyi, bir dilde mevcut olan seslere göre düzenlemek gerekir. Arap alfabesi, dilimizdeki sesleri ifade etmek için yeterli değildir. İkincisi: Dil kişisel değil, kamusal bir meseledir." (bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve hislerim. Bakü, 1929, s.21). Daha sonra Bekir Çobanzade, doğal olarak toplumun oluşumunu ve oluşan toplumlardaki yazının rolünü, Türk halklarını medeniyet yoluyla ileri götüreceğ bir alfabenin gerekli olduğunu Kırım Türklerine anlattı. Ona göre, kültürel gelişimi sağlamak için "bu alfabeyi (yeni alfabe - B.H.) benimsemekten başka seçeneğimiz yoktu." Bekir Çobanzade, Bakü'yü Türk halkları için bir kültür merkezi olarak görüyordu. Alfabe üzerine yaptığı konuşmada, Rusya'da yaşayan Türk halkları arasında bir kültür merkezine ihtiyaç olduğunu kaydetti. Bakü böyle bir merkeze aday olabilir, dedi. Bakü'de başlayan yeni alfabe konusuna bütün Kırım halkının ve gençlerinin yardım etmesini temenni ediyorum," dedi. (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabenin yolları ile ilgili eski hatıralarım ve hislerim. Bakü, 1929, s. 21).

14 Eylül 1924'te "Yeni Alfabe Komitesi" heyeti Kırım'ı ziyaret ettikten sonra, Akmescit'ten 30 kilometre uzaklıktaki Sivastopol'a gitti. Hanişköy adlı bir Tatar köyünde "Dar-Viza" adı verilen Kırım Tatarlarının halk bayramları kutlandı. Milli havalar ve şarkılar söylenerek Tatarlar, burada milli bayramlarını kutladılar. "Benim

Tatarlığım", "Tatarbarımı" şiirleri bir şarkıcı tarafından seslendirildi. Böylesine mutlu bir günde, Kırım Türklerinin bayramını devlet adına kutlayan Bekir Çobanzade, bu bayramın toplumsal önemi hakkında konuşarak, şu anda Kırım köylülerinin yaklaşık yüz çocuğunun üniversitede eğitim gördüğüne dikkat çekti. Bu bayrama katılan misafirleri de tanıtmıştır. Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Samad Ağamalıoğlu ve Samad Ağamalıoğlu'nu tanıtıyor. Kırım halkı Samad Ağamalıoğlu'nun konuşmasını sürekli alkışlarla selamlıyor. Bu sürekli alkışlar arasında "Yaşasın Sovyet Azerbaycan", "Yaşasın yeni alfabenin kahramanı" (Samad Ağamalıoğlu, kahraman dediği zaman kastedildi) sesleriydi. Ertesi gün Yeni Alfabe Komitesinin personeli Akmescit'e doğru hareket ediyor. Yolda ziyaret ettikleri iki yer var. Biri "Zincirli Medrese" adlı bir medrese, diğeri ise Bahçesaray'da yayınlanan "Tercüman" gazetesinin yazarı İsmail Gaspıralı'nın evi. İsmail Gaspıralı'nın evinde İsmail Gaspıralı'nın oğlu Rifat Bey tarafından karşılanırlar. Rifat Bey, onlara babası hakkında pek çok bilgi vermiştir.

İSMAİL GASPIRALI

1851'de Bahçesaray'a yirmi kilometre mesafedeki Avçıköy köyünde doğdu. 10 Eylül 1914'te öldü vb. Halid Said Hocayev, Türk-Tatar ülkelerinde İsmail Gaspıralı'yı tanımayan hiçbir aydın olmadığını belirtiyor. Ve "Tercüman" gazetesi Türk-Tatar halklarının uyanışında büyük rol oynadı. Halid Said Hocayev şunları yazdı: "Tercüman" gazetesi eski Rus İmparatorluğu'nun tüm Türk-Tatar ülkelerinde okundu. Ayrıca Türkiye, Romanya, Bulgaristan ve hatta

Hindistan'da birçok müşteri kazanmıştır. "Tercüman" orta dilde yazılmıştır. Bahçesaray gibi küçük bir kasabayı tüm dünyaya tanıtan bu gazete oldu. Ziyaret ettiğimiz ev bu büyük adamın evi ve çıkardığı gazetenin ofisi ve matbaasıydı. Sovyet hükümeti, evinin bir bölümünü müzeye çevirdi. (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve duygularım. Bakü, 1929, s. 37).

Bahçesaray'ı ziyaret ettikten sonra Yeni Alfabe Komitesi üyeleri Agmesci'ye gidiyor. 15 Eylül 1924'te Akmescit'deki Eğitim Evi'nde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya yaklaşık iki yüz öğretmen ve eğitimci katılıyor. Samed Ağamalıoğlu burada anlamlı ve anlamlı bir konuşma yapıyor. Samad Ağamalıoğlu konuşmasında şunları söyledi: "Büyük insanların kitaplarını açarsanız, hepsi Müslümanların geride kalmasından şikayet ediyor. Bunun sebebi nedir? Bunu anlamak gerekir. Çünkü dünyada sebepsiz hiçbir şey yoktur. Her şeyin kesinlikle bir nedeni vardır." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve hislerim. Bakü, 1929, s.37).

Samad Ağamalıoğlu bu nedenleri tek tek anlattı. Örneğin, Avrupa'nın sermayesi arttıkça kitaplarını koyacakları yer aramaya başladılar. Bu, Avrupa sömürge siyasetine kapı açtı. Doğu ülkeleri, sömürge politikasının uygulanması için bir platform haline geldi. Ve böylece Doğu meselesi, Avrupalılar için güncelleşti. Avrupalıların Doğu'ya olan ilgilerini artırmadaki temel amacı, Doğuların topraklarını paylaşmak ve halklarını sömürmekten ibaretti. Samad Ağamalıoğlu şöyle diyordu: "Avrupalılar, Doğu'yu paylaşma sorununu çözmek için birbirleriyle savaşıyorlar. Doğu hızla

gözlerini açar, erkek olur ve güçlenirse bu sorunu kendi kendine çözecektir. Avrupa'nın ağzı kilitlenecek. Doğu'daki hükümetler güçlü olsaydı, bu sorun hiç ortaya çıkmazdı. Ancak, bugün Avrupa'da bir "silah bırakma" komedisi var. Bu olabilecek bir şey değil. Bu ancak Avrupalıların sömürgecilik fikrine sahip olmaması durumunda mümkündür. Bir yandan sömürgeciliğin vahşeti, diğer yandan "silahsızlanma" oyunu ... Bu bir sahtekarlıktan başka bir şey değil." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabe'deki eski hatıralarım ve hislerim. Bakü, 1929, s.38). Samad Ağamalıoğlu, "silahsızlanma" konusuna Avrupalıların birbirlerine ipleri bağlamak için yaptıkları bir politika, bir "oyun" dedi. Böylece Avrupalıların sömürge politikalarından vazgeçmediğini açıkça ortaya koydu. Avrupalıların Doğu'ya olan ilgisinin nedenlerinden birinin Doğu'nun maddi kaynaklarını kullanamaması olduğunu ve bu yüzden Avrupa'nın buna ilgisinin arttığını kaydetti. Avrupa'nın Doğu'ya ilgisinin Türk halkları dahil Doğu'ya felaket getireceğini söyledi.

Samad Ağamalıoğlu'na göre bu felaketlerden biri de alfabe kaynaklı bir felakettir. Ona göre okur-yazarlığı engelleyen sebeplerden biri cehalet, biri ilimsizlik ve bir diğeri de alfabesizliktir. Bu nedenle Samad Ağamalıoğlu, bütün Türk halklarının yeni bir alfabe benimsemesini istedi. Güçlü bir basın ve köklü bir edebiyat yaratmak için büyük bir toplum ve birliğin yaratılması gerektiğine inanıyordu. Elbette Türk halklarından her biri farklı alfabe kullanırsa, güçlü bir basın ve birlik yaratamayacaktır. Samad Ağamalıoğlu, "Biz az sayıda Türk-Tatar halkı değiliz, hesabımız kesin değil ama her halükarda 50-60 milyonun altında değiliz.

Eğer dilleri birbirine yakınlaştırabilirsek, edebiyatımızın ve basınımızın geleceğinden emin olabiliriz ya da orada bir milyon, burada iki milyon. Darma dağın bir halde edebiyat ve basın yaratmaktan hiçbir sonuç elde edilemeyecektir. Dili yakınlaştırmak için ortak bir alfabe benimsemeye mecburuz. Harflerimiz ortak değilse dilimiz birbirine yakın olmayacaktır. Dilimiz birbirine yakın olmadıkça, güçlü bir basın yaratmak imkansızdır ve güçlü bir basın olmadan, güçlü bir edebiyat yok demektir." (bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski anılarım ve hislerim. Bakü, 1929, s.40).

Samad Ağamalıoğlu, yeni alfabe ile ilgili söylediklerine cevaben ortaya çıkacak soruları çok iyi biliyor ve ortaya çıkacak soruları kendisine sorulmadan önce sorup cevaplıyordu. Örneğin: "Ama şunu söyleyeceksiniz: "O halde neden tüm Türk dünyasından ayrı bir alfabe kabul ediyorsunuz? (Azerbaycan - B.H.). Eski harfleri atmak ister misiniz? Doğru. Tüm Türklerin alfabesi dillerinin birliğini sağlayabilseydi biz böyle bir şey yapmazdık. Ancak, reform adına (Arap alfabesini ıslah etmek dikkate alınıyor-B.H.), dilimizin bütünlüğünü tamamen bozan şeyler yarattınız. Reform bir şeye benzeseydi, tek kelime etmezdik. İyi bir şey ortaya konulmadı. Şimdi en iyisi, dilimizin bütünlüğünü sağlayacak yeni bir alfabe benimseyelim." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.40).

Böylelikle Akmesicit'in Eğitim Evi'nde yapılan toplantıda Samad Ağamalıoğlu'nun ardından Halid Said Hocayev'e söz verildi. Halid Said Hocayev konuşmasında medeniyetin eskiliğini dil ile birleştirmiştir. Ona göre "Medeniyet tarihi, dil tarihi ile

başlar." Bu nedenle katılımcılara "dil ile başlamamız gerektiğini" ve bilim ve kültür dilinin gelişiminde alfabeden başlama gereğini hatırlattı. Halid Said Hocayev, tüm milletin ve özellikle öğretmenlerin alfabe ile yakından ilgilendiğini söyledi. Tartışmaya katılanların çoğunun öğretmen olması nedeniyle alfabenin önemli bir konu olduğunu özellikle öğretmenlere anlatmak istiyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Mirza Fethali Akhundov ile başlayan meseleyi Arap alfabesi ile ilişkilendirdi. Arap alfabesinin Türk dillerine karşılık gelmediği sonucuna vardı.

Şimdiye kadar, Arap alfabesinin reformuyla ilgili olarak iki tür reform olduğunu söyledi. *Birinci grup*, reformun destekçilerinin Kırım Türkleri, Kazaklar, Özbekler ve kısmen Kazan Türkleri olduğunu söyledi. Birinci grup ıslahat taraftarlarıydı. Arap harfleri üzerindeki hareketleri kaldırarak onların yerine sesli harfler yazıya konulmuştur. Bazı sesli harfler üzerine işaretler konularak Arap alfabesi ıslah edilmeye çalışılmıştır. Böyle bir reformun amacı kelimeleri doğru okumaktı. Ancak noktalar ve işaretler harflerin sayısını daha da artırmıştır. Bu da baskıda, daktilolarda ve telgraflarda zorluklar yarattı.

İkinci reformcu grub sadece Kazan Türklerinden ibaretti. Arap alfabesi reformlarının özü, sadece Arap alfabesini olduğu gibi benimsemeleri değil, aynı zamanda harflerin kuyruklarını da kesmeleriydi. Halid Said, bu tür reformların işe yaramayacağını söyledi. Bu tür reformların bir işe yaramayacağını hesaba katanın Azerbaycan olduğunu biliyordu. "Bu nedenle Azerbaycan, bu hususları göz önünde bulundurarak Arap alfabesini olduğu gibi bırakarak yeni bir alfabe

benimsemeyi uygun buluyor, daha sağlıklı, daha makul görüyor. Yeni alfabe projesini düzenlerken Amerika'ya yeniden keşfetmeyi hayal etmedi. Yüzyıllardır yeteneklerini gösterebilen bir Latin alfabesi sistemini benimsemiştir. Bu konuda sizlerle buluşmaya gelen heyet, Latin alfabesi sisteminde geliştirilen yeni bir alfabe projesini sunuyor. Elbette her şeyin başında bazı kusurlar olabilir ve sizlere sunduğumuz projede bazı kusurlar olması doğaldır. Belki bu eksiklikleri görmüyoruz. Gösterirseniz çok mutlu ve minnettar olacağız." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.43).

1924'te Bekir Çobanzade, Akmescit Eğitim Evi'nin konuşmacılarından biriydi. Bekir Çobanzade, konuşmasının nedenini yurttaşlarına açıklıyor. Dilbilimci olmanın alfabeci olmak anlamına gelmediğini belirtiyor. Ama alfabe hakkında fikirlerini söylemesinin de çok gerekli olduğunu söylüyor. Bir dizi meseleye karşı tutumunu ifade eder. Örneğin Arap alfabesinin Türk halklarının dilindeki sesleri tam olarak ifade edememesi, alfabenin bir araç olaması, ancak bu aletin mükemmel olmaması konularını anlatıyor. En önemlisi, şu anda alfabede üç akım olduğunu söylüyor: Eski alfabenin aynen devamı, Arap harflerinin düzeltilmesi ve yeni alfabe kabulü. Bekir Çobanzade eski yazımın doğru olmadığını ve ıslah işinin de bir efsane olduğunu söylüyor. Ve yeni alfabenin en uygun olduğunu düşünüyor. Ona göre yeni bir alfabe benimsemek çok gereklidi.

Toplantıda hazır bulunan öğretmenler, alfabe konusunda görüşlerini dile getirdiler. Örneğin Osman Akçuralı, "Arkadaşlar, ben harfler konusuyla daha çok

bağlantılıyım. Çünkü hem öğretmenim hem de hattatım. Geçen sene yeni alfabeğe karşı yazı yazmışım. Yeryüzündeki tüm alfabeleri biliyorum. Alfabeğe sadece teknik açıdan bakıyorum. Alfabenin iyi olması demek, çabuk okunabilmesi demektir. Arap alfabesi daha iyi hatırlanır. Ancak birçok sorunu vardır: Makinede, matbaada engeller çıkarır. Azerbaycan'ın bugün benimsediği alfabe, eski Latin alfabesinden daha mükemmeldir. Bu yeni alfabeği kabul edelim. Sadece bir önceki harflerle paralel olarak geçici bir süre kullanılması şartıyla kabul edelim. (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.44).

Bir süre eskisine paralel olarak kullanılan yeni alfabeği kabul etmek doğal göründü. Bunun üzerine heyet üyelerinden biri olan Veli Hulufu, bu konuyu daha net bir şekilde açıkladı: "Yeni alfabeği benimsemenin amacı, Arap alfabesini yarından kaldırmak değildir. Azerbaycan'da yavaş yavaş yapıyoruz. Eski edebiyat terk edilmeyecek, zaten eski edebiyat yok; varsa da azdır. Onu okuyan da azdır. Eski edebiyat dediğiniz nedir? Aşkta ve içkiden bahsedilen bir edebiyattır. Bununla beraber yine korkmayın. O da ölmeyecek. Bizden başka milletler de alfabelerini değiştirmiştir. Eski edebiyatlarını da okuyorlar. İhtiyacımız olduğunda Orhun Yazılarını da okuyabiliriz." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve duygularım. Bakü, 1929, s. 46).

Kırım'da bir alfabe komitesi kurmak için adaylar gösterildi. Alfabe komitesine öğretmenlerden Osman Akçuralı, Kerim Cemaleddin, Mahmud Nedim,

Profesör Bekir Çobanzade ve Yeni Dünya gazetesi editörü Tarkan Gafarov seçildi.

Azerbaycan heyeti, Kırım'da yapılan yeni alfabe ile ilgili görüşmelerden memnun kaldı. Bu nedenle heyet Kırım'dan ayrılarak Moskova'ya, oradan da Türkistan'a gitti. Heyet, Moskova'da fazla kalmayacaktı. Asıl iş Türkistan'da olacaktı. Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Karakalpak Sovyet Cumhuriyeti'nde çok şey yapılması gerekiyordu. Bu nedenle heyet Moskova'da kısa bir süre kaldıktan sonra Taşkent'e gidiyor. Taşkent'e varır varmaz Halid Said Hocayev ve Veli Hulufu gerekli kişilerle buluşmak için şehre gider. Çünkü ertesi gün yetkililer, aydınlar, öğretmenlerle yeni alfabeyi tartışmak için bir toplantı yapılmalıydı.

Ama aradıkları her şeyi bulamıyorlar, bazı aydınlarla tanışıyorlar. Samad Ağamalıoğlu, Merkez Yürütme Kurulu'nda yetkili kişilerle görüşecekti. Ama başarılı olamadı. Çünkü yetkililer Moskova'ya gitmişti. Yeni alfabe burada geniş çapta tartışılmadan önce çok sayıda önemli insanla tanışmaya büyük ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaçlardan biri de eğitim komiseri ile görüşmekti. Halid Said Hocayev, Eğitimden Sorumlu Komisyon Üyesi ile görüşecekti. Eğitim komiseri Moskova'ya gitmek zorunda olduğu için, Halid Said Hocayev ile istasyonda sadece on beş dakika görüşebildi. On beş dakikalık görüşmede eğitim komiseri, Halid Said Hocayev'e kesin görüşünü dile getirmiştir. Ve diyor ki, "Bu gerekli bir konu, onu çözme zamanı." Ancak eğitim komiseri Moskova'ya gitmek zorunda olduğu için tartışmaya katılamayacağını söyledi. Ayrıca yeni alfabeyi savunacağına söz verdi.

Taşkent Eğitim Evi'nde yapılacak etkinliğe Veli Hulufu ve Halid Said Hocayev, biraz erken gitmek zorunda kaldı. Öğretmenler Milli Eğitim Evi'nde toplandıktan sonra Samad Ağamalıoğlu'na telefonla haber vermek zorunda kaldılar. Ve Samed Ağamalıoğlu buraya geldikten sonra sunum başlamalıydı. Aniden biri gelir ve insanlara bir şeyler fısıldar. Konferansın olmayacağı ortaya çıktı ve bu nedenle Samad Ağamalıoğlu'nun etkinliğe çağrılması ertelendi. Ertelemenin nedeni net değildi. Veli Hulufu ve Halid Said Hocayev'in Merkez Yürütme Kurulu binasına gelmesinin nedeni budur. Burada, Merkez Yürütme Kurulu binasında Samad Ağamalıoğlu ve Celil Memmedguluzade tarafından karşılanıyorlar. Toplantıya Özbek, Kazak ve Türkmen bilim konseylerinin temsilcileri katıldı. Aralarında koyu sakallı uzun boylu bir profesör vardı. O bir fizyoloji profesörüydü. Samad Ağamalıoğlu'na sorulan çeşitli sorulardan biri de profesörün sorusuydu. Moskova'nın buna nasıl tepki verdiğini sordu (yeni alfabeye geçiş). Bu soru Samad Ağamalıoğlu'nu biraz rahatsız ettiği için sert bir şekilde "Yoldaş hoca, karşınızda kimin olduğunu bilmiyorsunuz, dedi. "Ben size Sovyetler Birliği hükümeti adına söylüyorum: Her cumhuriyet medeni meselelerinde özgürdür. Şimdiye kadar eski medreseleri ve özel olarak Kuran ezberleten yerleri devam ettirmişsiniz. Bunda bütün suç sizindir. Merkez hiç sorumlu değildir. Moskova, kültür devriminin en büyük faktörü olan yeni alfabeye dostça yardım sağlayacaktır. Bundan emin ol. Merkezin ağzı ile bu devrime karşı çıkmak isterseniz, büyük bir hata yapmış olursunuz." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni

alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.61).

Samad Ağamalıoğlu'nun kendine güvenen ve kararlı görüşleri soru işaretleri uyandırıyor. Moskova, gerçekten Türk halklarına yeni alfabeğe geçme özgürlüğü verdi mi? Moskova yeni alfabeğe geçište gerçekten dostane bir yardım sağlayacak mı? Samad Ağamalıoğlu'nda bu güven nereden geldi? Böyle bir inancı olmayan bir kişi nasıl Sovyet hükümeti adına konuşabilirdi? Kırım ve Türkistan'da bile yetkililere, aydınlara, “Eski edebiyatın değerli eserleriniz varsa gösterin. Bir milyar harcasam bile, yayınlatacağım,” dedi. (Bakınız: Kha-lid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve hislerim. Bakü, 1929, s. 47).

Bütün bunlar, yeni alfabeğe geçişin karanlık anlarının, tarihin karanlık sayfalarının henüz açılmadığını gösterdi.

Taşkent'te yeni alfabe hakkında yapılan görüşmeler; Özbek ve Türkmen uzmanların yeni alfabenin yanında yer aldığını, ancak Kazakların yeni alfabeği kabul etmeyeceklerini göstermiştir. Bununla beraber Kazaklar, Türkoloji Kongresi'nde sorunun çözümüne karşı çıkmamışlardır.

Ancak Aşkabat'taki yetkililerin Moskova'ya gitmeleri, yeni alfabe ile ilgili toplantılara katılmamaları da tartışmalı bir durumdu. Anlaşılan Moskova korkusuyla bu toplantılardan kaçıyorlar ve Moskova'ya gitme bahanesiyle ortadan kayboluyorlardı. Bu, Halid Said Hocayev'in yazılarıyla da doğrulanmaktadır. Şöyle yazıyor: “O dönemde Türkistan Cumhuriyeti'nin başında olanların çoğu veya daha doğrusu

cumhuriyetin başında kalanların birçoğu, yeni alfabe hakkında halkla ve kamu kurumlarıyla iletişim kurmak konusunda çok az istekleri vardı ya da hiç istemiyorlardı. Aynı zamanda başta Samad Ağa olmak üzere bizlerin Türkistan'a özellikle bu konuda gelişi birçok aydının ilgisini yeni alfabeye çekmiş ve yeni alfabenin taraftarlarını büyük ölçüde canlandırmıştır. Bunun sonucu Birinci Türkoloji Kongresinde açıkça hissedildi." (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s. 75).

Samad Ağamalıoğlu başkanlığındaki heyet, Taşkent'in bir dizi köyünü ziyaret ederek köylüler arasında yeni alfabe üzerine propaganda çalışmaları yürütüyorlar. Propaganda sürecinde alfabe meselesinin Türkoloji Kongresi'nde çözüleceğine inananların olduğu bir kez daha ortaya çıkıyor.

Taşkent'teki durum, Samad Ağamalıoğlu liderliğindeki heyet tarafından öğrenildikten sonra orada vakit geçirmeye gerek yoktu. Heyeti yeni toplantılar beklediği için Orenburg üzerinden Kazakistan, Başkurdistan ve Tataristan'a gitmek gerekiyordu. Halid Said Hocayev bu konuda şöyle yazıyor: "Ne yazık ki bu geziye katılamadım. Tarih 7 Ekim 1924 olduğu için, okullarda dersler çoktan başlamıştı. Samad Ağa'nın izniyle Krasno-Vodsk üzerinden Bakü'ye dönmek zorunda kaldım.

Veli Hulufu yukarıda bahsedilen üç cumhuriyette yapılan çalışmaları kaydetmeyi ve sonuçları rapor etmeyi taahhüt etti. (Bakınız: Halid Said Hocayev. Yeni alfabede eski hatıralar ve duygular. Bakü, 1929, s.75).

Veli Hulufu'nun Kazakistan, Başkurdistan ve Tataristan cumhuriyetlerinde yeni alfabe üzerine yapılacak çalışmalar ve sonuçlarıyla ilgili yazdıklarını elde edemedik. Muhtemelen bu cumhuriyetlerde de yeni alfabeye ilgili ilgi çekici tartışmalar yapılmıştır.

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ: HALİD SAİD HOCAYEV, FUAD KÖPRÜLÜZADE, ALİBEY HÜSEYİNZADE

Yeni Alfabe Komitesi üyesi Halid Said Hocayev, 10 Ekim 1924'te Bakü'de olsa da, Samad Ağamalıoğlu dahil diğer heyet üyeleri 25 Ekim'de Bakü'ye döndü. Halid Said Hocayev anılarında Kırım-Türkistan ziyareti sırasında Samad Ağamalıoğlu da dahil olmak üzere onların Kazakistan ve Tataristan cumhuriyetlerinden memnun olmadıklarını yazdı. Kazakistan ve Tataristan'da yeni alfabeye ilgili tartışmalara izin verilmedi. Kazakistan ve Tataristan ile karşılaştırıldığında, Başkurdistan "Yeni Alfabe Komitesi" ni memnuniyetle karşıladı ve yeni alfabeyi desteklediğini ifade etti. Böylece 1924'ün sonunda yeni alfabeye olan tavır netleşti. Böylece Azerbaycan, Kırım, Dağıstan, Gürcistan, Ermenistan ve Başkurdistan Türkleri yeni alfabeyi benimseme sözü verdiler. Türkistan Türkleri yeni alfabe konusunda tereddütlü ve kuşkulu olurken, Kazakistan ve Tataristan Türkleri bunu kabul etmeyeceklerini söylediler. Bu nedenle bu sorunun tam olarak çözülmesi için genel bir kongre toplanması gerekiyordu. Halid Said Hocayev bununla ilgili şunları yazdı: "Ancak sorunun henüz tam olarak çözülmediği açıktı ve farklı cumhuriyetler tarafından yapılan öneriye göre kesinlikle genel bir kongre toplanması gerekiyordu. Böyle bir kongrenin kısa sürede toplanması mümkün değildi. Çünkü bu sadece yukarıda belirtilen cumhuriyetler (Azerbaycan, Kırım, Dağıstan, Gürcistan, Ermenistan, Başkurdistan, Türkmenistan, Kazakistan, Tataristan - BH) değil, aynı

zamanda Anadolu, İnan, Afganistan ve Çin Türklerinin de katılması gerekliydi. Buna ek olarak, Sibirya bozkırlarının uçsuz bucaksız noktalarından, Altay Dağları'nın ücra köşelerinden de delegeler davet edilmeliydi. Bu yüzden toplantıya hazırlanmak için en az bir yıla ihtiyaç vardı. Gerçekten de öyle oldu. Hazırlıklar Ocak 1926'ya kadar sürdü." (Bakınız: Halid Said. Eski anılarım ve yeni alfabe tarzındaki duygularım. Bakü, 1929, s.86-87).

Halid Said Hocayev, kongreye hazırlanırken Samad Ağamalıoğlu'nun bütün düşüncesini kongre konuları üzerinde yoğunlaştırmıştı. Türkoloji konularıyla ilgilenir Türk edebiyatını - Osmanlı ve ağatay edebiyatını araştırıyordu.

Halid Said Hocayev her zaman yanındaydı ve bu konuları onunla dikkatle inceliyordu. Samad Ağamalıoğlu, Arap alfabesiyle yazılmış kelimelerin farklı şekillerde okunması, onu rahatsız ediyordu. Arap dilinin kayıt ve kuralları onu asabileştirdi. Halid Said, Samad Ağamalıoğlu'nun, Türk çocuklarının bu trajediden kurtarılması gerektiğini söylediğini yazdı. Arap alfabesinden kurtulup yenisiyle değiştirmemiz gerekiyor. Halid Said, Türk edebiyatının Samad Ağamalıoğlu'nun uzmanlık alanı olmamasına rağmen, Türk edebiyatı araştırmalarına derinlemesine dahil olduğunu yazdı. Bunun nedeni, "Arap alfabesini yenisiyle değiştirirsek eski edebiyattan koparız" diyenlere mantıklı cevaplar aramasıydı. Bu nedenle Türk edebiyatı ile tanışmak istedi. Türk edebiyatıyla tanışınca kanaati daha keskin hale geldi. Sonra yeni alfabege geçme fikri daha da güçlendi. Eski Türk edebiyatının batıl inançlarla dolu ağıtlarını eleştiriyoer,

"parçalanmasından korktuğumuz, titrediğimiz edebiyat bu imiş," "biz böyle bir zibillikten ayrılmaktan korkmuyoruz, biz bunlardan daha da uzaklaşmak istiyoruz" diyordu. Halid Said Hocayev şöyle yazdı: "Tüm gücüyle (Samad Ağamalıoğlu - B.H.) bir Türkoloji kongresi toplamaya çalıştı. Son olarak Sovyetler Birliği'nin dikkatini bu konuya çekti ve kongrenin toplanması konusunda bir karar kabul ettirdi.(Bknz:Halid Said, Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım, Bakü, 1929, s.87).

Halid Said Hocayev, Türkoloji Kongresi zamanının gelip çattığını yazıyordu. Kongrenin toplandığı bina eski Komünist Sokak'ta bulunuyordu. Sokak sloganlarla süslendi. Bakü'de herkes Türkoloji Kongresi'nden bahsediyordu. Halid Said Hocayev, herkesin beklediğini kaydetti, "Bakalım ne olacak, hangi alfabe kazanacak?" Şöyle yazdı: "Eski alfabenin taraftarlarının da ümitleri kesilmemişti. Onlara göre kongre, yeni alfabe için bir mezar kazma yeri ve kefen hazırlayan bir müesseseydi. Halk arasında, Kazakların ve Kazanlıların yeni alfabeyle karşı olduğu yönünde güçlü bir söylenti vardı. Yeni alfabeyle karşı çıkanlar, "Adamım Osmanlı da kabul etmeyecek. Bitti" diyerek birbirlerini cesaretlendiriyorlardı. (Bakınız: Halid Said. Eski anularım ve yeni alfabe biçimindeki duygularım. Bakü, 1929, s.88).

Halid Said, yeni alfabenin taraftarları için pek çok şüphe olduğunu kaydetti. Şöyleki Osmanlı temsilcilerinin görüşlerini bilmek imkansızdı. Ve yeni alfabenin taraftarları, Özbeklerin pozisyonuyla da ilgilendiler. Çünkü Özbekler Türkmenlerle birlikte yeni alfabenin yanında olsaydı, Türkistan bir bütün olarak yeni alfabenin yanında olurdu. Kırgızların yeni alfabenin yanında olduğu zaten belliydi. Bu nedenle Halid Said, Özbekler ve Anadolu Türkleri ya da onların temsilcileri ile konuşmaktan sorumluydu. Halid Said Hocayev şunları yazdı: "Samad Ağa beni yanına çağırıldı. "Halid" dedi, "Özbeklerle konuşursun, onların bazı fikirleri olacak." Açıkça fikirlerini söylesinler. Hadi bunun için çalışalım. Köprülü Fuad ile de görüş, ne düşünüyorlar öğren." (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.88).

Halid Said Hocayev, Özbek heyetine gidiyor. Heyet başkanı, Özbek Eğitimden Sorumlu Komisyon Üyesi Rahim Anamof'u ve Özbek Bilim Kurulu Başkanı

Gazi Alim'i çok iyi tanıyordu. Halid Said'in samimi dostlarıydılar. Halid Said bu arkadaşlar aracılığıyla doğru bilgi alabileceğine inanıyordu. Özbekler'in kaldığı Eski Avrupa Otel'i'ne gidiyor. Burada Özbek heyeti ile görüşüyor. Özbek Eğitim Komiserinin görüşü, Türkoloji Kongresi ne karar verirse versin onu destekleyecekleri yönündedir. Halid Said, Özbek heyetine Arap alfabesini savunma talimatı verildiğini yazdı. Ancak Halid Said'in Özbek Eğitim Komiseri Gazi Alim ile olan dostluğu, Özbekler'in yeni alfabeye katılmasına yardımcı olabilirdi. Bu nedenle Halid Said Hocayev bu yönde birçok görüşme yapmak zorunda kaldı. Halid Said, vakit sıkıntısı nedeniyle Yeni Avrupa Hotel'de Fuat Köprülü ve Alibey Hüseyinzade'yi görmeli ve onlarla yeni alfabe hakkında konuşmalıydı. Halid Said de aynısını yapıyor. Yeni Avrupa Hotel'de Fuad Köprülü ve Alibey Hüseyinzade ile görüşür. Fuad Köprülü'den, Türkiye'nin yeni alfabeyle olan tavrını öğrenir. Fuad Köprülü, Türkiye'nin ağır ve uzun savaşlardan çıktığından, ekonomik durumunun iyi olmadığından bahsediyor ve beyinlerinin bu işle meşgul olduğunu söylüyor. Ancak Azerbaycan'ın benimsediği yeni alfabeyle Türk bilim kurumlarının da kayıtsız kalmadığını söylüyor. Türkiye'de Eğitim Kurulu tarafından özel bir komisyon kurulduğunu da ifade ediyor. Bu komisyonun yazım ve alfabe meseleleri ile uğraştığını söylüyor. Ancak Fuat Köprülü, komisyonun nihai bir karara varmadığını ve nihai karara varmanın birkaç ay alacağını belirtti. Halid Said, Fuad Köprülü'ye, Anadolu Türklerinin Türkoloji Kongresi'nde yeni alfabeden yana mı yoksa aleyhte mi olacağını sordu. Fuad Köprülü, Halid Said'in bu sorusuna yanıt olarak,

yeni alfabeye karşı çıkmak için hiçbir nedenlerinin olmadığı cevabını veriyor. Ayrıca yeni alfabe lehine oy vermek için hazırlığımız yoktur. Ve bu konuda hükümetten verilen herhangi bir talimatımız da yoktur.

Halid Said, Fuad Köprülü'nün yeni alfabe hakkındaki kişisel görüşünü öğrenmek istiyor. Fuad Köprülü şöyle diyor: "Benim düşüncem esas olarak yeni alfabeden yana, ancak genel durumumuzu dikkate almalıyım. Durumumuz farklı, Doğu'da yaşayan farklı Türk halklarının durumu farklıdır. Türk edebiyatı, doğal olarak Avrupa edebiyatı ile karşılaştırmıyorum, o kadar da fakir değil, yeni alfabeye geçerse, kitabımızın çoğunu yeni alfabeye çevirmek zorunda kalacağız, bunun için yukarıda ekonomik durumumuzun elverişli olmadığını arz etmiştim.

Ülkemizde alfabe konusu çok eskidir. Bunun için farklı zamanlarda çeşitli komisyonlar kurulmuş ve hatta Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa tarafından askeri işlerde yeni bir alfabe deneyi yapılmıştır. Ancak uygulanmamıştır. Bu açıdan çok dikkatli olmalıyım. " (Bakınız: Halid Said. Eski anılarım ve yeni alfabe biçimindeki duygularım. Bakü, 1929, s.91-9 2).

Halid Said, Fuad Köprülü'den dileğini alana kadar pes etmedi ve fikrini yeni sorularla öğrenmek istedi. Bu nedenle Halid Said, Doğu Türkleri yeni alfabeye geçerse, Anadolu Türkleri eski alfabede (yani Arap alfabesinde) kalabilir mi diye sordu. Fuad Bey bu soruyu cevaplarırken biraz düşünmek zorunda kaldı. O zaman Alibay Hüseyinzade bunun mümkün olmayacağını düşündüğünü söyledi. Yani Anadolu Türkleri yeni alfabeye geçmek zorunda kalacaklarını

bildirmiştir. Fuad Köprülü de Alibey Hüseyinzade'nin bu görüşünü teyit etmiştir. Doğu Türklerinin yeni alfabeye geçmesi durumunda, ekonomik zorluklara rağmen Anadolu Türklerinin yeni alfabeye geçmek zorunda kalacaklarını da sözlerine ekledi. Fuad Köprülü bu fikrin kendisine ait olduğunu söyledi. Hükümet yetkililerinin konuyla ilgili ne söyleyeceğini bilmediğini belirtti. Fuad Köprülü, "Doğu Türkleri yeni alfabeye geçerse, Anadolu Türklerinin de yeni alfabeye geçmesi gerekecek" fikrini net bir şekilde şöyle açıkladı: "Doğu Türkleri ile medeni münasebetlerimizi sürdürmeye mecburuz. Gerçekten alfabelerin ayrı olması dilce olan ilişkilerimizi kesmez. Ama çocuklarımıza ve gençlere ayrı ayrı harfleri öğretmemiz gerekecek ki bu da zamanımızın çoğunu boşa harcamaya neden olacak.

Günümüz teknolojisi, yeni bir alfabeye geçişi de gerektirmektedir. Arz ettiğim gibi, ekonomik koşullarımız henüz elverişli değil. Bu konuda çalışan komisyon gerekli görürse, geçmemiz pek uzak bir ihtimal değildir. Ancak henüz resmi ve kesin bir şey söyleyemem." (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabedeki eski anularım ve duygularım. Bakü, 1929, s. 92).

Halid Said Hocayev, hem Türk hem de Özbek heyetlerini yeni bir alfabeye ihtiyaç olduğuna ikna etmek için elinden geleni yaptı. Bu nedenle heyetin kaldığı otelleri ziyaret etti, görüşmeler yaptı ve bu sohbetlerin özünü yeni alfabeye yönlendirdi. Bu nedenle Halid Said, Türkiye'den Fuad Köprülü ve Alibey Hüseyinzade ile görüşmesini bitirip Yeni Avrupa Oteli'nin kapısının arkasından onu aradı. Halid Said şunları yazdı: "Arkamda - Yaygın! Yaygın, Halid,

sıradan! (Halid Said sıradan anlamına gelir - B.H.) - Sesini duydum. Bekcan'dı (Özbek heyeti üyesi - B.H.) Güldü ve yanıma geldi, Gazi'yi gördün mü? diye sordu.

- Hayır. Bir şey mi var? dedim

- Evet, bir şey var.

- İyi mi?

İyidir. Bu sabah bir toplantı yaptık, eski kararımızı değiştirdik, yeni alfabeyi savunmaya, oy vermeye karar verdik. Gerçekten güzel bir haberdir." (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve duygularım. Bakü, 1929, s. 93).

Halid Said'in, Samad Ağamalıoğlu ile görüşmesi ve durumu ona bildirmesi gerekiyordu. Bu yüzden Samad Ağamalıoğlu ile görüşerek Özbekler'in görüşünü ve Fuad Köprülü'nün konumunu kendisine iletir. Samad Ağamalıoğlu, Anadolu Türklerinin yeni alfabeğe geçeceğinden emin olduğunu söylüyor. Çünkü Mustafa Kemal büyük devrimci işler yapıyor. Bu devrimci çalışmalardan biri de alfabe devrimidir.

Halid Said, Türkoloji Kongresi'nin açılışının 26 Şubat 1926'da saat 09:00'da Kültür Sarayı'nda (eski İsmailiye) yapılacağını kaydetti. Türkologların Avrupa ve Asya'dan geldiklerini ve salonu çeşitli sloganlarla süslediklerini söyledi. Ayrıca anılarında, Kültür Sarayı'nın yanındaki Sabir Bahçesi'nin halkla dolu olduğunu ve Türkoloji Kongresi'ne giriş bileti bulamayanların olduğunu yazdı. Bir dizi konudaki konuşmaların yanı sıra, yeni alfabeyle ilgili konuşmaların da yapılacağını söyledi. Halid Said yeni alfabeyle ilgili konuşmaların ardından durumu şöyle

yazdı: “Konuşmaların ardından münakaşalar yoğunlaştı. Her iki alfabenin de erdemleri ve eksiklikleri analiz edildi ve en ince, en gizli noktalara kadar eleştirildi ve çatışma tüm yoğunluğu ve hararetiyle birkaç gün sürdü. Son olarak Dağıstan'ın yoldaşı Korkmazov başkanlığındaki bir komisyonun düzenlediği karar büyük bir tantanayla kabul edildi. Bu karara göre, Latince temelli yeni Türk alfabesi, her bakımdan Arap alfabesinden üstün kabul edildi. Sadece benimsenmesi ve uygulanması her cumhuriyetin takdirine bırakıldı. (Bakınız: Halid Said. Eski anılarım ve yeni alfabedeki hislerim. Bakü, 1929, s.94-95).

Halid Said, yeni alfabe hakkındaki anılarında ve duygularında, yeni alfabaya geçişin her cumhuriyetin bağımsız işi olduğuna pek çok kişinin şaşırabileceğini yazdı. Öyleyse Türkoloji Kongresi'nin önemi neydi? Ancak öyle olsa bile, bundan başka hiçbir değerli karar kabul etmek mümkün değildi. Halid Said, Türkoloji Kongresi'nin yeni alfabenin eskisinden üstün olduğuna karar vererek amacına ulaştığını kaydetti. Halid Said, ayrıca her bir temsilci memleketine döndükten sonra komiteler oluşturacak, dillerinin özelliklerine göre yeni alfabeler hazırlayacak ve gelecek konferanslarda yeni alfabe üzerine tartışılacaktı. Gerçekten de olan buydu. Bundan sonra Alfabe Komitesi tarafından yeni alfabe üzerine dört konferans düzenlendi. Halid Said şunları yazdı: “Türkoloji Kongresi sayesinde Anadolu Türkleri tarafsızdı, Kazaklar ve Kazanlar tamamen karşı çıktılar. Türk-Tatar ülkelerinin geri kalanı ise yeni alfabeyle benimsediğine hüküm olunabilirdi. (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabedeki eski anılarım ve duygularım. Bakü, 1929, s. 96).

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ SONRASI: HALİD SAİD HOCAYEV'İN HİZMETLERİ

Birinci Türkoloji Kongresi'nden dört beş ay sonra, Azerbaycan'daki "Yeni Alfabe Komisyonu" na farklı cumhuriyetlerden yeni alfabe projeleri gönderildi. Ancak sunulan bu projeler, Azerbaycan'ın benimsediği yeni alfabeğe göre önemli farklılıklar ile dikkat çekti. Bu nedenle, yeni alfabe ile ilgili projelerin birleştirilmesine veya daha doğrusu yeni alfabenin birleştirilmesine adanmış konferanslara ihtiyaç vardı. Bu açıdan bakıldığında, yeni alfabe üzerine konferanslar toplanmadan önce yeni alfabeği birleştirmek için ciddi çalışmalar yapılması gerekiyordu. Bu ciddi işi yapabilmek için, "Yeni Alfabe Komitesi" üyeleri, farklı cumhuriyetlerdeki yeni alfabe taslağını tartışmalı ve ortak kurallar oluşturmalıydı. Azerbaycan tarafından benimsenen yeni alfabe projesine dayanarak binlerce kitabın yayınlandığını belirtmek gerekir. Azerbaycan'ın benimsediği yeni alfabe projesi diğer Türk halkları tarafından kabul edilmeseydi, bu kitapların akıbeti ne olurdu? Ayrıca yeni alfabadeki farklı harfler büyük zorluklara neden olabilir ve bunu engellemek için yararına olacaktı. Bazı Türk cumhuriyetleri henüz yeni alfabe taslaklarını Yeni Alfabe Komitesi'ne sunmamışlardı. Örneğin Özbek projesi henüz Yeni Alfabe Komitesine sunulmamıştı. Birinci Türkoloji Kongresi'nin üzerinden dört beş ay geçmesine rağmen ciddi bir çalışma yapmamışlar ve projelerini Azerbaycan'daki Yeni Alfabe Komitesi'ne sunmamışlardı. Bu nedenle Özbekler ile yeni alfabe

konusunda görüşme ihtiyacı doğdu. Yeni Alfabe Komitesi'nin yakında yapılacak olan genel kurullarından önce Özbekistan ve Türkmenistan'da görüşmeler ve müzakereler yapılması bir zorunluluk haline geldi. Halid Said Hocayev burada görüşmeleri ve tartışmaları yönetecekti.

1926 yılının Mayıs ayının sonlarında Halid Said, Gürcistan Yeni Alfabe Komitesi başkanı Rızagulu Nacafov'dan bir mektup aldı. Mektupta, Halid Said'in bir an önce Tiflis'e (Tiflis) gelmesi gerektiği yazılıyordu. O sırada Samad Ağamalıoğlu Tiflis'teydi. Yeni alfabe üzerinde çalışmak için dört ay Tiflis'te (Gürcistan) kaldı. Halid Said'in Tiflis'e yani Transkafkasya Sovyetler Birliği Başkanı Samad Ağamalıoğlu'nun yanına gelmesinin nedeni budur. Samad Ağamalıoğlu Tiflis'teki Noy Otel'de kalıyordu. Halid Said burada Samad Ağamalıoğlu ile görüşüyor. Samad Ağamalıoğlu, Halit Said'i neden yanına çağırdığını açıklamıştır. Halid Said şöyle yazdı: "Samad Ağa yavaş yavaş anlatmaya başladı. Doğulu halklarımız arasında bir gelenek vardır. Her şeye coşkuyla başlarlar, sonra gülerken işi Allah'a havale ederler. (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabe tarzındaki eski anılarım ve hislerim. Bakü, 1929, s.97).

Samad Ağamalıoğlu, Halid Said'e Türkmenistan ve Özbekistan'da yeni bir alfabenin geliştirilmesinin Allah'a bırakıldığını söyledi. Birinci Türkoloji Kongresi'nden bu yana yeni alfabe konusunda hiçbir şey yapmamışlardı. Bu nedenle Samad Ağamalıoğlu, Halid Said'e şunları söylüyor: "Şimdi Türkistan'a gidin, Türkmenler ve Özbeklerle görüşün, işe başlamaları için ne gerekiyorsa bana telgrafla bildirin. Edebiyat lazımsa

göndereyim. Paraları yoksa Komitenin kasasından para vereyim. Yeterki onlar tekrar işe başlasınlar. Lütfen benim adıma rica et, proje meselesinde başımızı sıkıntıda bırakmasınlar." (Bakınız: Halid Said. Eski anılarım ve yeni alfabe biçimindeki duygularım. Bakü, 1929, s. 97).

Samad Ağamalıoğlu'nun talimatıyla Halid Said Türkistan'a gitti. 5 Haziran 1926'da Bakü'den ikinci kez Türkistan'a gitti.

Halid Said yeni alfabede Türkistan'da ikinci kez sıkıntılı bir yolculuğa başlıyor. Yolda olan her şey onun kaderidir. Yol hikayeleri, karşılaştıkları insanların hayatları, köylerin, yerleşim yerlerinin ve şehirlerin tarihi Halid Said'in ilgisini çekiyor. Biraz huzur bulmak için Krasnovodsk şehrinin bulvarına gelir. Bulvarda eski bir Rusla tanışır ve şehrin ne zaman inşa edildiğini ondan öğrenir. Bu şehrin binasının 1869'da yapıldığı ortaya çıktı. Halid Said ayrıca eski Rus'a şehrin neden Krasnovodsk olarak adlandırıldığını sorar. Eski Rus ona Krosnovodsk kelimesini açıklıyor.

"Krasnı", "kırmızı", "voda", "su" anlamına gelir. Krasnovodsk, "kırmızı su" demektir. Şehrin yakınında altın (kırmızı) su denilen bir nehir olduğu söyleniyor. Bu bakımdan şehrin adı buradan alınmıştır.

Halid Said, Krasnovodsk'tan Aşkabat'a giderken ellibeş-altmış yaşlarında bir Türkmenle tanıştı. Annageldi adlı Türkmen, adının anlamını Halid Said'e

açıklıyor. Adının doğduğu gün kendisine Annageldi adını verdiklerini söylüyor. Halid Said Annageldi'nin Teke Türkmeni olduğunu ve Türkmenlerde keçi, koyun, salar, yumud, köklü, igadir, abdal, ugurcal, ata, arpacı, elili, nuhuzlu, morcali, anavli, mıhınlı, şeyh, seyid, mahtum, haceler boylarının olduğunu söyledi. Aynı zamanda boyların sayısı hakkında bilgi vermiştir. Kırk bin keçi, yedi bin üç yüz-yedi bin dört yüz koyun, Salar boyunun üç bin, Kökkanların bin, İğdirlerin dört yüze yakın, Ataların bin beş yüz ve Arabacıların iki yüz elli yurt olduklarını söylüyor. Halid Said, Şeyhlerin, Seyidlerin ve Hacıların, Arabistan'dan gelen Peygamber neslinden olduklarını, asilzadeler olduklarını ve hatta Türkmenlere kız vermediklerini anlatmıştır. Şeyhlerin ve Seyidlerin toplam sayısının bin iki yüz- bin üç yüz yurt kadar olduğunu söylüyor.

Halid Said, Aşkabat Eğitim Komiserliği'nde yeni alfabenin birleştirilmesi hakkında sohbetler yaptı. Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yeni alfabede küçük değişiklikler yaparak birleşme sağlamanın mümkün olacağını gördü. Bu açıklamadan sonra Halid Said, Özbekistan'a doğru hareket etti. Ve yeni alfabe konusunu görüşmek üzere Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi Başkanı'nın evine gider. Azerbaycan'da yeni alfabenin harika sonuçlar verdiğini anlatmıştır. Yeni alfabenin yararlılığını açıklamaya çalışıyor. Yeni alfabe için gerekli olan bölümlere emir vermesini istiyor. Halid Said, Özbekistan'da yeni bir alfabenin kabul edildiğini ve Özbekistan Merkez Yürütme Komitesi bünyesinde yeni bir alfabe komitesi kurulduğunu öğrendi. Komite, ayrıca yeni alfabenin devlet birimlerinde uygulanma sözü veriyor. Ancak

Halid Said, yeni alfabenin okullarda uygulanması için Eğitim Komiserliği'ne başvurulmasının önemi konusunda da bilgilendirildi. Halid Said, Eğitim Komiserine gider ve eğitim komiserini bulamaz. Bu yüzden hayal kırıklığına uğramıştır. Çıkış yolu olarak Komiserler Şurasının Başkanıyla görüşmeyi görür.

Halid Said, Komiserler Şurasının Başkanına geliyor. Ancak Komisyon Başkanı Feyzullah Hocayev, sekreteri aracılığıyla çok meşgul olduğunu ve öğleden sonra Halid Said'i evinde kabul edeceğini söylüyor. Halid Said evine gider ve ona toplantısının amacını açıklar. Komiserler Konseyi Başkanı Feyzullah Hocayev, Halit Said'e, eğitim komiserine yarın kendisini ziyaret etmesi talimatını vereceğini söyledi. Ertesi gün Halid Said, partinin genel sekreterine gitti. Ve ona eğitim komiserliğine, komiserler konseyi başkanına gittiğini söyler. Ondandır da konuyla ilgili herhangi bir destek alamamıştır. Partinin Genel Sekreteri Halid Said'e, kendisine yarın eğitim komisyonuna gitme talimatı vereceğini söyledi. Halid Said'le tanışan herkes, onu başından savmıştı. Tüm bu zorluklara rağmen Halid Said, bilim kurulundan bir karar çıkarılmasını başardı. En önemlisi, 15 Ağustos 1926'ya kadar, Özbekistan'ın tamamında 2.000 ilkokul öğretmeni yeni alfabede eğitilecek ve onu öğrenecekti. Halid Said'e göre bu hem ilk adım hem de büyük bir adımdı.

Tüm bu zorluklara rağmen Halid Said Hocayev şunları yazdı: "Azerbaycan'da Mirza Fethali Ahundov ile başlayan yeni bir alfabe fikri, Azerbaycan Yeni Alfabe Komitesi'nin aktif girişimiyle büyük bir devrimle hayata geçirildi. Birinci Türkoloji Kongresi, Doğu dünyasındaki kültürel devrimlerin en önemlisi olan

alfabe devriminin temelini resmen attı. Asırlarca Arap alfebesinin zorlukları altında ezilen halklar ile alfebeden mahrum olan, birçok ilkel halde yaşayan haklar için bilimsel, teknolojik esaslar üzerine kurulan bir alfabe verdi." (Bakınız: Halid Said. Yeni alfabedeki eski hatıralarım ve duygularım. Bakü, 1929, s.147).

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİ'NDEN SONRA BASKI POLİTİKALARI VE HALİD SAİD HOCAYEV

Halid Said Hocayev, 1888 yılında Özbekistan'ın Taşkent'e 40 kilometre mesafedeki Koşkurgan köyünde doğdu. Bu köy, Çirçik kasabası yakınlarında ve Çirçik Nehri kıyısında çok küçük bir köydür. Bu bölge, Türkistan toprakları da dahil olmak üzere Bostanlı bölgesi, Bostanlık bölgesi olarak bilinir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin oluşumu sırasında Bostanlık bölgesi Kazakistan Cumhuriyeti'ne dahil edildi. 1950'lerde bu bölge Özbekistan Cumhuriyeti'ne verildi.

Bir röportajında Halid Said Hocayev'in kızı Behice Hanım, "Halid Said 1888'de doğdu. Babasının adı Said Ali idi. Büyükannemin adını bilmiyorum. Halid Said, kız kardeşini çok severdi. Daha sonra Hadi Zarifi'nin yardımıyla Özbekistan'a gittim ve Halid Said'in kız kardeşini, kardeşlerini ve yeğenlerini buldum. Dört erkek kardeşi vardı. Bunların adı Salih, Halid, Ahmed, Sultan idi. Ahmed, Bakü'de okuyordu. Özbekistan'da bir kız arkadaşı olduğu için burada kalamadı, döndü. Teyzem Ruhsara, daha sonra kuzenim Ahmed'in oğlu Feyzullah ile Bakü'ye geldi. Bizimle kaldılar. Feyzullah bir matematikçiydi. Genel olarak, hepsi nesiller boyu temel bilimlere meyleder. Sadece Halid Said bir yazardı. Özbekistan'da çok sayıda kuzenlerim var. Salih amcamın çocukları arasında profesör ve bilim doktorları da var. (Çobanzade'e Füzuli ile ilgili bir soru sorsa öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi." "Edebiyat" gazetesi 14 Kasım 2008). Halid Said, ilk eğitimini Mollahane Köyünde aldı. Sonra Taşkent'e giderek orada

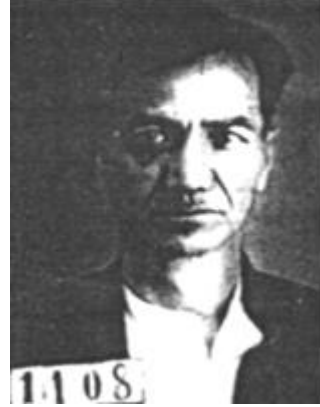
bir medresede altı yıl eğitim gördü. O dönemde Çarlık Rusya'sı Avrupa tarzı okullar açtı. Bu okullar yerli halkların çocuklarını eğitti ve onlardan küçük memurlar yetiştirdi. Yerel halkın çoğunluğu bu okullara "kafir okulları" muamelesi yaptı ve mollahane ve medreselerde okumayı tercih etti. Bu nedenle Halid Said, Hocalar ailesinden geldiği için Avrupa tarzı okullara gitmedi. Ancak Mollahane'den mezun olduktan sonra Taşkent'te bir medresede okudu.

Halid Said, medresede okurken hala İstanbul'la ilgileniyordu ve oradaki yaşam onu cezbetti. Ancak İstanbul'a gidip orada okumak için paraya ihtiyacı vardı. Bu parayı kendisi kazandı. O zamanlar toprakları bölen ve üzerlerine vergi koyan memurların Halid Said gibi insanlara ihtiyacı vardı. Halid Said medresede okuduğu yıllar boyunca Arapça yazılmış kitaplardan arazi ölçme kurallarını öğrendi. Araziyi ölçme bilgisini kullanarak, 5-6 ayını köylüler tarafından işlenen araziyi ölçerek para kazanmaya harcadı. Halid Said, seyahat masraflarını karşılamak zorunda kaldıktan sonra ikinci bir sorunla karşılaştı. Pasaportu olmadığı için yurt dışına çıkmasına izin verilmedi. O sırada Türkistan'daki Çarlık Rusyası'nın genel valisi onun yurt dışına çıkmasını engelledi. Halid Said'in pasaport alması engellendi. Bunun sonucunda Halid Said, Çin konsolosluğundan sahte pasaport alarak İstanbul'a gitti. Halid Said, o zamanda 18 yaşlarındadır. Halid Said'in kızı Behice Hanım, "Hadi (Hadi Zarifi, Bakü'de Halid Said'in himayesinde okuyan bir Özbek Türküdür. Ömrünün sonuna kadar Özbek Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü müdürü olarak çalıştı. BH). Halid, Said'in babasının yakın arkadaşıydı. Türkiye ile ticari

ilişkileri vardı. Tüccardı. Bir gün Hadi'nin amcası İstanbul'a giderken Halid Said, babasından ve amcasından habersiz trene binip saklandı. Tren hareket ettikten sonra ortaya çıktı. Türkiye'ye okumaya gittiğini söyledi. O sırada babamın epeyce kendi parası vardı. Biliyorsunuz, İstanbul'a gitmeden önce Koşkarkan'da toprak ölçen/harita teknisyeni olarak çalışıyordu. Biraz para toplamıştı. Görünüşe göre İstanbul'a gitmek için önceden amaçlı bir çalışma yapmış. Ama bunu ailesine söylememiştir. Kısacası kader onu İstanbul'a götürdü. " ("Çobanzade'e Füzuli'yle ilgili bir soru sorsa öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi ..." - "Edebiyat" gazetesi 14 Kasım 2008).

İstanbul'da Halid Said, belgelerini İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne teslim etti ve kabul edildi. Üç yıl tıp fakültesinde okuduktan sonra okulu bırakarak İstanbul Üniversitesi'nin tarih ve edebiyat fakültesine girdi. Halid Said, 1917'de İstanbul Üniversitesi'nden tarih ve filoloji bölümünden mezun oldu. Türkistan'a dönmek istese de dönemez. Çünkü Türkistan'a gidiş-dönüş seyahatler kapalıdır. Yine Behice Hanım'ın verdiği röportajdan okuduk: "Demiş ki (Babasının 1918'de Nuri Paşa'nın ordusuna katılıp Azerbaycan'a gelmesi gerekiyordu - B.H.), ben Nuri Paşa'nın askerlerine katıldım. Çünkü başka bir yolum yoktu. Üniversiteden mezun olmasına rağmen Türkiye'de pasaportu veya belgesi yoktu. O günlerde gelmek için uygun şartlar ortaya çıktı ve Türk ordusuna katıldı. Bunu bana kendisi söyledi." (" Çobanzade'e Füzuli ile ilgili soru sorduğunda öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi." -"Edebiyat "gazetesi 14 Kasım 2008). Halid Said Azerbaycan'a tekrar döndükten sonra bir

soruşturmaya tâbi tutulur. Halid Said Hocayev'in soruşturma sırasında kendisine sorulan soruya verdiği cevap da ilginçtir. Soru: "Bize Türk istihbaratındaki görevinizden bahsedin." Cevap: "Türk istihbaratında çalışmadım." Soru "Haklı değilsin! Bu soruyla itirafınızı talep ediyoruz!" Cevap: "1918'de Nuri Paşa'nın Türk ordusunda İstanbul Üniversitesi öğrencisi bir grupla birlikte Azerbaycan'a gönderildiğimi itiraf etmeliyim. Ordunun "Şube ve Özel" birimine atandık. (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma davası №12493. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

Böylece Azerbaycan'a gelen Halid Said, bir süre Gence Lisesi'nde öğretmenlik yapıyor. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin dağılmasından, yani Azerbaycan'da Sovyet iktidarının kurulmasından sonra anavatanı Özbekistan'a gitti. Bilimsel pedagoji faaliyetine 1920 yılında Taşkent'te başladı. 1922 yılına kadar Taşkent Yüksek Pedagoji Okulu'nda öğretmen ve müdür olarak çalıştı. Ancak Taşkent ikliminin sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle Bakü'ye dönerek çalışmalarına burada devam etti. Pedagojik faaliyeti Ekim 1922'de Balakhanı'ndaki çalışma fakültesinde başladı. 1922-1926 yıllarında Kusal'daki pedagoji teknik okulunda, Bakü'de Semerkant öğrenci yatılı okulunda müdür olarak çalıştı. 1926'dan 1934'e kadar çeşitli eğitim kurumlarında çalıştı. Bu yıllarda Azerbaycan Yüksek

Pedagoji Enstitüsü, Azərbaycan Devlet Üniversitesi, Azərbaycan Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Samad Agamalıoğlu Toprak Teknik Okulu ve Hidro-Teknik Okulu'nda Azərbaycan dili ve edebiyatı, Arapça ve Farsça öğretmenliği yaptı. Halid Said, Veli Hulufu'nun tavsiyesi üzerine Eylül 1934'te SSCB Bilimler Akademisi Azərbaycan şubesinin dil bölümünde birinci sınıf araştırmacı seçildi. 3 Haziran 1937'ye kadar burada çalıştı. (A. Guliyev. İki Halkın oğlu. - "Elm" gazetesi. 23 Temmuz 1988; A. Guliyev. Halid Said. - "Ana Sözü" dergisi. №4-6, 1991, s.55-57).

Halid Said, ders kitaplarının, öğretim araçlarının, bilimsel araştırmaların ve tercüme eserlerin yazarı olarak da paha biçilmez hizmetler sunmuştur.

- "Osmanlıca, Özbekçe, Kazakça dillerinin karşılaştırmalı kullanımı" (Bakü, 1926),
- "Eski anılarım ve yeni alfabe tarzındaki duygularım" (Bakü, 1929),
- Tagizade ile ortak yazılan "Özlü üslup" (Bakü, 1933 ve 1934),
- "Azərbaycan okulları için Rusça" (Bakü, 1934),

Edebi çeviriler

- (A.Gadiri. "Son günler". Bakü, 1928-1929). Nadir nüshalar olarak korunmaktadır. Halid Said'in edebiyat ve tarih üzerine de araştırmaları vardı.
- "Çağatay edebiyatı üzerine dersler" (5-6 cv),

- "Türkistan tarihinin kısa bir incelemesi" (5-7 cv),
- "Türk edebiyatı teorisi" (18-20 cv)
- "İran dillerinin grameri" (6-7 cv). Ders kitapları ve öğretim yardımcıları hazırladı.
- Guliyev. İki halkın oğlu. - "Elm" gazetesi. 23 Temmuz 1988)

Halid Said Hocayev, Azerbaycan'da dilbilimin kurucularından biridir. Mirza Kazım Bey'den sonra Türk dillerinin karşılaştırmalı grameri üzerine "Osmanlı, Özbek ve Kazak Dillerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi" adlı bir kitap yazdı (Bakü, 1926). Üslupla ilgili ilk kitabın yazarı Halid Said'di. Azerbaycan dilbiliminde üslup bilimi üzerine iki kez basılan ilk ders kitabı olan "Kısa Üslup Bilimi" (Bakü, 1933 ve 1934) kitabıdır.

Halid Said, Azerice, Türkçe, Özbekçe, Arapça, Farsça ve Rusça bilmektedir. Ancak İstanbul lehçesiyle daha akıcı konuşuyordu veya yazıyordu.

Kızı Behice Hanım bir röportajında şunları söyledi: "Babam Özbek lehçesini bilmiyordu. Bu lehçeyi konuşabileceğine inanmıyorum. Sonuçta, Özbekistan'ı uzun zaman önce terk etti. Halid Said Türkçe konuştu. Size komik bir hikaye anlatayım. Teyzemin bir oğlu vardı. Çok yaramazdı. Ekmek kıtlığı olduğunda kuzenim hileli bir şey yaptı, tutuklandı ve sonra serbest bırakıldı. Babam sokakta kuzenimle karşılaştı ve "Kazım sen ne yaptın?" Dedi. Yaptığı her şeyin sıkıcı olduğunu söyledi. Bu hikayeyi size Halid Said'in İstanbul lehçesiyle akrabalarıyla bile konuştuğunu hatırlatmak

için anlattım." ("Çobanzade, Fizuli ile ilgili bir soru sorsaydı, öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi ..." - "Edebiyat" gazetesi, 14 Kasım 2008).

Halbuki Halid Said'in yazdığı kitapların her biri onun Azerbaycan dilini mükemmel şekilde bildiğini doğruluyor. Azerbaycan Türkçesi'ne yaptığı çeviriler (Abdullah Kadiri'nin "Son Günler" romanı, Mahmud Kaşgari'nin "Divan-ı Lugat'it-Türk" adlı eseri) onun Azerbaycan dilini çok iyi bildiğini göstermektedir. Bu arada, Özbek edebiyatında roman türünün kurucusu, dilbilimci, çevirmen, yazar Abdullah Kadiri'nin "Son Günler" adlı romanını Özbek Türkçesi'nden Azerbaycan Türkçesi'ne çevirdi ve eser 1929'da Bakü'de Azerbaycan dilinde yayınlandı.

Behice Hanım'un F.D Aşnina, V.M Alpatova, D.M Nasilova'ya yazdığı mektupta, Halid Said Hocayev'in yalnızca dil meseleleriyle değil, aynı zamanda çeviri konularıyla da meşgul olduğunu okuduk. Hocayev sadece dil meseleleriyle uğraşmıyordu. Kızına göre, başta Azerbaycan edebiyatı olmak üzere edebiyat üzerine de çalışmaları vardı. Kızı şöyle yazmıştı: "Halid, Said Fuzuli'nin şiirine mükemmel bir açıklama getiren en büyük ustalarından biriydi. Şiir de denedi, şiirlerinden bazıları o dönemin dergilerinde yayınlandı. Bilimsel eserleri listesinde Özbek yazar Çogunbay'ın "Son Günler" adlı eseri de bulunuyor (büyük olasılıkla mektup, Çogunbay takma adıyla yailer yazan Abdullah Kadiri'nin 1937 ve 1938'de bastırılan aynı adlı romanını anlatıyor. - F.D.Ashnin, V.M Alpatov, D.M Nasilov'un çevirisi not edildi. Nedense bu listede, Türk yazar Reşat Nuri Güntekin'in "Çalığışu" adlı romanının çevirisine yer vermedi. Bu eserin ilk çevirisi Halid Said'e aittir.

Her iki durumda da Azerbaycan Türkçesi'ne çevirilerden bahsediyoruz. " (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Bastırılmış Türkoloji. M.: Vost. lit., 2002, s. 99).

F.D Ashni, V.M Alpatov, D.M Nasilov'un baskı altındaki Türkologlar hakkında yazdığı kitap, Halid Said Hocayev'in "Osmanlı, Özbekçe ve Kazak Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri" nin 1926 yılında yayınlandığını belirtiyor. Bu kitapta yazar, bu üç dilin akrabalıklarının biçimsel-karşılaştırmalı bir yöntemle kanıtlanmasından memnundur ve bu nedenle "büyük vatan" ve "büyük dil" teorisini destekler. (Works 1936. 186). O zamanlar N.Y. Marr'ın "dillerin akrabalığı" ve "büyük dil" kavramlarının "burjuvazi" ürünü ve "bilim dışı" olduğu hakkındaki fikirleri bir dogma idi. (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Bastırılmış Türkoloji. M.: Vost. lit., 2002, s.99-100).

Mahmud Kaşgari'nin "Divan-ı Lügat'it-Türk" kitabını Azerbaycan Türkçesi'ne tercüme etmesi siparişi almış olması tesadüf değil. "Yazar, 7 Nisan 1936'da, bu sözlüğün ilk cildinin 70-80 sayfa olacak şekilde yayına hazır olduğunu, diğer ciltlerin de yayınlanması için çalışıldığını duyurmuştu. Aynı yıl, Halid Said'in çevirisi ile ilgili önemli bir makale Akademi'nin "Eserleri" nde yayınlandı (cilt 31).

1 Haziran 1937'de Halid Said, Kabardey-Balkar Bölge Komitesi'ne, Kumukov adına yazdığı bir mektupta, "Divan" hakkında şunları yazıyordu: "Bu eserin tercümesine 1 Eylül 1935'te başladım (1937- yıl - A.G.) ve Nisan ayında bitirdim. Şu anda bu çalışmayı yayına hazırlıyorum ve 1 Temmuz'a kadar Leningrad'a

götüreceğim. Orada editör ve akademisyen İ. Krachkovsky ve Prof. S. Malov'un yanında gözden geçireceğim." (Ancak Halid Said, bu mektubu gönderecek kadar şanslı değildi. İki gün sonra tutuklandı. 9 Haziran'da mektubunun üzerine şöyle bir kayıt düşüldü: "Hocayev tutuklanıp kişisel dosyasına eklendiği için mektup gönderilmesin." (A. Guliyev. İki halkın oğlu. - "Elm" gazetesi. 23 Temmuz 1988).

İşte Halid Said Hocayev'in Kumukov'a yazdığı mektup şöyledir: "4 Mart 1937 tarihli mektubunuzu aldım ve büyük bir zevkle okudum. Cevabı geciktirdiğim için özür dilerim, şu bilgileri dikkatinize sunuyorum:

Mahmud Kaşgarlı'nın eserinin tek nüshası İstanbul'da bulunmuş ve orada dağıtılmıştır.

1. 1 Eylül 1935'te bu çalışmayı çevirmeye ve üzerinde yeniden çalışmaya başladım ve o yılın Nisan ayında bitirdim.

2. Şu anda bu çalışmayı yayına hazırlıyorum ve onu 1 Temmuz'da editörler Akademisyen Krachkovsky ve Profesör Malov'a ulaşmak üzere Leningrad'a göndermeyi umuyorum.

3. SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan şubesinde bu eserin sadece bir kopyası var ve bu yüzden size gönderemem. Bu çalışmanın doğası ve içeriği hakkında bilgi sahibi olmak için size bu konudaki makalemi gönderiyorum.

4. Leningrad'a giderken (25 Haziran) Nalçik'e uğramaktan memnuniyet duyuyorum, istek ve ilginiz varsa, Kumuk ve Karaçay-Balkar dilleriyle olan

münasebeti hakkında bu kitabın içeriğini detaylı olarak anlayabilmek için ayrıntılı bilgi toplayabilirim.

Mektubumu sonlandırırken, bu çalışmada size her türlü katkıyı sağlamaya hazır olduğumu ifade ediyorum." (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Repressed-Turkology. M.: Vost. lit., 2002, s.102).

1 Haziran 1937 tarihli mektup ve büyük olasılıkla bu mektup gönderilmemiştir. Çünkü iki gün sonra 3 Haziran'da Halid Said Hocayev için tutuklama emri çıkarıldı ve 4 Haziran gecesi tutuklandı. (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Bastırılmış Türkoloji. M.: Vost. lit., 2002, s.103).

Halid Said'in kızı Behice Hanım; Mahmud Kaşgari'nin "Divan-ı Lügat'it-Türk" çevirisinin kaderi hakkında yaptığı röportajda şunları söylüyor: "Divan-ı Lügat'it-Türk adlı eserin tercümesi babama sipariş edilmişti. Kendisinin de yazdığı gibi Halid Said o çeviriyi bitirmişti. Onu Leningrad'daki akademisyenler Malova ve Krachkovsky'ye bile götürmeyi planlamıştı. Ancak tutuklanması, onun bu hayalini yok etti. Genelde "Divan" ın çevirisi sırasında babam birkaç kez Leningrad'a gitmişti. Tutuklanmadan önce babamın anneme ne dediğini duydum ve asla unutmadım." ("Çobanzade'e Fizuli ile ilgili bir soru sorduğunda öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi ..." - "Edebiyat" gazetesi, 14 Kasım 2008).

Bayan Behice, bunu kendi kulaklarıyla duyduğunu ve asla unutmadığını söylüyor: İki klasör vardı. "Divan" ın çevirisi bu klasörlerdeydi. Dosyaları anneme gösterdi ve benden başka birisi bu klasörleri isterse verme, dedi.

Paraya ihtiyacınız olursa ve klasörleri vermek zorunda kalırsanız, bu klasörleri tarttırın. Klasörler ne kadar gelirse karşılığında aynı ağırlıkta altın talep edersiniz. Muhtemelen bunu mecazi anlamda söylüyordu. Klasördeki el yazmalarının ne kadar değerli olduğunu göstermek istedi." ("Çobanzade'e Füzuli ile ilgili soru sorduğunda öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi ..." - "Edebiyat" gazetesi, 14 Kasım 2008).

Behice hanım'ın babasının sözlerini unutmadığı düşüncesi: "Paraya ihtiyacınız olursa ve klasörleri vermek zorunda kalırsanız, bu klasörleri terazide tarttırınız. Ne kadar gelirse karşılığında o kadar altın talep edersiniz," düşüncesi, Mahmud Kaşgarlı'nın Divan-ı Lügat'it-Türk adlı eserinin açığa çıkması ile ilgili bir konuyu hatırlatmaktadır. Şöyle ki: Ali Emiri Efendi, sık sık Burhan Bey'in dükkanına gider ve her defasında ondan yeni bir kitap alıp eve dönerdi. Bir gün Burhan Bey'in eline yeni bir kitap düşer. Bu kitabı Burhan Bey'e veren kişi, kitabı 30 liraya satmasını söyledi. Kitap, Türkiye'nin eski Maliye Bakanı Nazif Paşa'ya yakınlarından olan yaşlı bir kadının (kocası) evindeydi. Nazif Paşa bu kitabın değerli olduğunu biliyordu. Bu yüzden kitabı kadına verdiğinde, kitabı iyi saklamasını söyledi. İhtiyaç duyduğunuzda, düşük bir fiyata değil, 30 liraya satabilirsin. Böylece Burhan Bey'den her zaman yeni bir kitap alan Ali Amir Efendi, bu kitabı da satın almak niyetindeydi. Ancak yanında 15 lirası olduğu için edebiyat öğretmeni Faik Bey'den borç para (lira) aldı ve böylece Divan-ı Lügat'it-Türk'e sahip olmuştur. (Buluthan Halilov. Türkolojiye Giriş. Bakü, Bakü Matbaası, 2013, s. 132).

İlginç bir şekilde Nazif Paşa, eşine "Divan-ı Lügat'it-Türk" kitabını değerli bir kitap olarak saklamasını tavsiye etti. Aynı şekilde Halid Said de eşine, Divan'ın klasörlerdeki Azerbaycan Türkçesine çevirisinin değerli olduğunu düşünerek şunları söyledi: "Paraya ihtiyacınız olursa ve klasörleri vermek zorunda kalırsanız, bu klasörleri terazide tarttırın, klasörler ne kadar gelirse klasörlerin karşılığında o ağırlıkta altın isteyin," demiştir.

Halid Said'in kızı Behice Hanım, yaptığı röportajlarda babasının tutuklandığı sabaha kadar evin arandığını ve Mahmud Kaşgarlı'nın Divan-ı Lügat'it-Türk çevirisini, yani o iki klasörü de o gece götürmüşlerdir." (Çobanzade, Füzuli ile ilgili bir soru sorsa öğrencilerini Halid Said'e gönderirdi" - "Edebiyat" gazetesi 14 Kasım 2008).

Nitekim Halid Said'in Divan-ı Lügat'it-Türk'ünün Azerbaycan Türkçesi'ne çevrilmesinin akıbeti ile ilgili farklı görüşlerden biri de "Divan" çevirisinin babasının tutuklandığı gece götürüldüğünü söyleyen kızı Behice Hanım'ın görüşüdür. Başka bir kaynağa göre, 1930'ların ortalarında, SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan şubesinin emriyle Halid Said Hocayev'e Mahmud Kaşgarı'nın Divanı'nın Azerbaycan Türkçesi'ne çevirmesi talimatı verildiği iddiasıdır. Çeviri 1939'da tamamlandı ve aynı yıl S.E Malov ve A.N Kononov tarafından düziltildi. Ancak çalışma yayınlanmadı. 1960'lı yıllarda bu çeviri yeniden gözden geçirilmiş ve A. Demircizade, A. Cafer, J. Efandiyev tarafından yayımlanmak üzere teslim edilmiştir. Fakat yine de yayınlanmamıştır. (A.N Kononov. Sovyetler Birliği'nde

"Divan-ı Lügat'it-Türk" Mahmud Kaşgari çalışması. - Sovyet Türkolojisi. №1, Ocak-Şubat, Bakü, 1973, s.4).

Baskı altına alınan Türkologlar ile ilgili bir kitap hazırlayan F.D Aşnin, V.M Alpatov, D.M Nasilov, Halid Said Hocayev ile ilgili olarak Bakü'de Ekrem Cafer'e ulaşımlardır. "Bakü'lü dilbilimci Ekrem Cafer, bizim 10 Kasım 1983 tarihli mektubumuzu 30 Kasım 1983'te cevaplandırdı. Bakü'de Hocayev'in kızı Behice'nin eşinin soyadı Memmedova adıyla yaşadığını bildirdi. Kısa süre sonra, 25 Aralık'ta Bayan Behice, (adresimiz ona Ekrem Cafer tarafından verilmişti) bize bir mektup yazdı ve ailede tutulan belgelerin kopyalarını bize gönderdi. Bu mektubundan alıntı:

"Aile olarak size minnettarız ve kendimizi size borçlu görüyoruz. Çünkü insanlara, özellikle Türk dünyasına, Halid Said'i hatırlatmak istiyorsunuz. Öğretmen Ekrem, ona ikinci mektubunuzun içeriğini bana anlattı. (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Bastırılmış Türkoloji. M.: Vost. lit, 2002, s.95).

F.D Aşnin, V.M Alpatov, D.M Nasilov, daha sonra Mammadova'nın ailesi hakkında konuştuğuna dikkat çekiyor:

"Şimdi, trajik bir kaderi olan ve vaktinden önce ölen merhum Halid Said'den sonra dünyası değişen insanlar hakkında. Halid Said, 4 Haziran 1937'de öldü ve 20 yıl sonra 1957'de SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulunun 16 Mayıs 1957 tarihli kararıyla "suç unsuru olmadığından beraat etti." Bize verilen referansın tam bir özetidir. Ölüm tarihi 12 Ekim 1937 olarak kabul edilir.

Memmedova, babasının akrabaları hakkında bildiklerini konuştuktan sonra babası hakkında şunları yazdı: "Onlarla tanıştım ve onun öğrencisi, lisansüstü öğrencisi olan veya onu iyi tanıyan insanlarla tanıştım. Onunla ilgili bazı şeyleri de hatırlıyorum. Bunlar değersiz, önemsiz referanslara ve yazılara yansıtılamaz. Çok nazik ve eğitilmiş bir adam olarak biliniyordu. Dersleri o kadar ilginç ve bilgilendiriciydi ki, uzun bir süre hafızaya kazınmıştı ve on yıllar sonra bile insanlar onu hatırladı ve heyecanla konuştu. (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Bastırılmış Türkoloji. M.: Vost. lit, 2002, s.95-96).

F.D. Aşnin, V.M Alpatov, D.M Nasilov, Mammadova'nın Halid Said Hocayev ile Samad Ağamalıoğlu arasındaki samimi ilişkiye ilişkin mektubuna da atıfta bulunmuşlardı: "Mammadova'nın yazdığı gibi, onlar iyi arkadaşlardı. Alfabe meselesinde işbirliği yaptılar, Ağamalıoğlu ona uzman dedi ve bana bir insan olarak değer verir ve saygı duyardı." Hocayev'in özel kitabı, Azerbaycan yazısının Latinleştirilmesine adanmıştır. (bkz: F.D.Ashnin, V.M.Alpatov, D.M. Nasilov. Bastırılmış Türkoloji. M.: Vost. lit, 2002, s. 99)

Mahmud Kaşgari'nin Divan-ı Lügat'it-Türk adlı eserini Azerbaycan Türkçesi'ne çeviren Ramiz Aşgar'a göre, Halid Said Hocayev tarafından yapılan çeviri ANAS Dilbilimi Enstitüsü'ndedir. Çeviriyi bizzat gördü. Niyeti, Halid Said'in çevirisi üzerinde çalışmak ve onu yeniden yayınlamaktı. Ancak bu niyet gerçekleşmedi. O dönemin Latin alfabesindeki bazı farklılıklar, çeviride o dönemde kullanılan ancak şu anda kullanılmayan pek çok kelimenin varlığı, çevirideki Arapça-Farsça

cümlelerin dilimizin yapısı ile uyumsuzluğu gibi zorluklar, Halid Said'in çevirisinin bazı iyileştirmelerle yeniden basılmasını engellemiştir. ("Divan-ı Lügat'it-Türk" ilk Türk ansiklopedisidir. "Ramiz Aşgar:" Halid Said Hocayev adlı Özbek dilbilimci, eserin çevirisi nedeniyle yok edildi).

Bu arada, Halid Said Hocayev'in tutuklanmasından sonra sorgu sırasında, 7-9 Temmuz 1937'de, kendisine sorulan sorulardan biri de şu oldu:

• "1928'den sonra karşı devrimci faaliyetlerde bulundun mu?" Halid Said cevap verdi:

• "Hayır, yapmadım. Çalışmalarına, özellikle Mahmud Kaşgari'nin "Türkçe Kelimeler Sözlüğü" kitabının çevirisine, pan-Türkçü propagandasını yansıttım.

• Soru: "Haklı değilsin. Kes şunu, bize direnme."

• Cevap: Evet, itiraf ediyorum ki 1935'te milliyetine göre Özbek olan API'nin (Azerbaycan pedagoji üniversitesi) öğrencisi Salimsakov'u devrimci milliyetçi bir doğrultuda yönettim. 1928-1936 yılları arasında bu işe kimseyi dahil etmedim."

• Soru: "Hâlâ doğru konuşmuyorsun. Bakü'deki bilimsel ve pedagojik çalışmalarınız sırasında karşı devrimcilerle temaslarınız oldu mu? "

• Cevap: "Veli Hulufu, Gulam Bagirov, Ziveld, Cabbar Mammadzade, Hanafi Zeynallı ve yüksek lisans öğrencileri Çobanzade, Hüseyinzade ve Demircizade ile karşı devrimci bir ilişkim olduğunu itiraf etmeliyim."

• Soru: "Onlarla karşı devrimci ilişkiniz neydi?"

• Cevap: "Bu insanlarla pan-Türkist sohbetler yaptım ve onlar da karşı-devrimci pan-Türkist pozisyondan bahsettiler. Ayrıca Veli Hulufu ve Zifeld, Mahmud Kaşgari'nin pan-Türk kitabını çevirdiğim için beni savunuyorlardı. (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

Puan Said'in sorgulanmasının bu kısmını yayınladık ki bir daha onun inancının ve ideolojisinin Türkçülük olduğu ve bu ruhun etkisiyle Mahmud Kaşgari'nin Divanı'nı güzel bir şekilde tercüme ettiği netleşsin. Ne de olsa Halid Said Hocayev, Türkoloji düşüncesinin yayılmasında ve gelişmesinde çok acı çeken bir adamdı. Hatta soruşturma sırasında Türkoloji alanında çalıştığını ve bu yönde bir takım görevler yaptığını itiraf etti. Bu nedenle soruşturma sürecinden bazı noktaları hatırlamak gerekiyor. Sorğu hakimi:

• "Durun, direnmeyin. Azerbaycan ve Türk ordusundan terhis olduktan sonra Türkiye istihbaratı ile bağlantınız hakkında yeterli bilgiye sahibiz.

• Cevap: Evet, itiraf etmeliyim ki yaklaşık 1924'te Türk istihbaratı ile tekrar temasa geçtim ve 1937'ye kadar onunla iletişim halinde kaldım."

• Soru: "Türk istihbaratı tarafından verilen hangi görevleri yerine getirdiniz?"

• Cevap: "Türk istihbaratı adına, örgütümüzün özünü İngiliz eğiliminden uzaklaştırmak için pan-Türkist teşkilatın üyeleri arasında bir Türkçülük davası yürütüyordum." (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma davası №12493 - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

Halid Said Hocayev'in soruşturması üzerinde net bir baskı olduğuna dair noktalar var. Örneğin, sorgu hakiminin sorularını cevaplarken, "Bunu itiraf etmeliyim ..." ifadesini kullanmıştır. Bu da onun baskı altında konuştuğunu göstermeye yeter. Ya da sorgu hakiminin ona "Dur, direnme ...", "Dur, bize direnme", "Hâlâ doğru konuşmuyorsun" ifadeleri, Halid Said'e itiraf ettirmek için her türlü baskının yapıldığını doğruluyor. Hatta bu itirafların bazılarında hatalar da var. Örneğin, Halid Said araştırmacıya şunları söyledi: "Bunu itiraf etmeliyim. Yüksek lisans öğrencileri Çobanzade, Hüseyinzade ve Demircizade ile karşı-devrimci bir ilişkim vardı." Halbuki Bekir Çobanzade, Birinci Türkoloji Kongresi'nde ve daha önceki zamanlarda ona yakın bir profesördü. Bekir Çobanzade'in yüksek lisans öğrencisi olarak tanımlanması inandırıcı görünmüyor. Yani bazen gerçekler çarpıtılır. Hiç kimseye "suç" dayatılmasın. Hiçbir şekilde önemi yok - önemli olan "suç" yüklemek. Ve gerçekleri çarpıtmak. Profesör yerine yüksek lisans öğrencisi yazın vb. Gerçekte Bekir Çobanzade, profesördür, önemli bir Türkologdur. Halbuki Bekir Çobanzade, Halid Said Hocayev'in bilim adayı ve doçentlik unvanını savunmasız alabilmesi için önde gelen bir Türkolog olarak bir profesör olarak bir sunum yazmıştı. (A. Guliyev. İki halkın oğlu. - "Elm" gazetesi. 23 Temmuz 1988).

Halid Said Hocayev'in Türkoloji düşüncesinin gelişmesindeki faaliyetlerine son vermek için pan-Türkist damgası vurularak ölüme mahkum edilmesi tesadüf değildir. Karar şöyleydi: "Sanık Hocayev, 1925'ten beri Sovyetler Birliği karşıtı, pan-Türkist,

terörist ve casus bir teşkilatın üyesidir. Amaçları, Sovyet hakimiyetini devirmek, milli cumhuriyetleri SSCB'den ayırmak ve tek bir Türk-Tatar burjuva devleti yaratmaktır. Hocayev düzenli olarak karşı devrimci milliyetçi propaganda yapmış, karşı-devrimci pan-Türkist örgüte yeni üyeler toplamış ve 1924'ten 1937'ye kadar yabancı bir devlet için casusluk yapmıştır.

Yukarıdakilere dayanarak ve Azerbaycan SSR Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 316 ve 317. maddelerine göre, SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu, Halid Said Hocayev'i en ağır ceza olan vurularak öldürülmesine mahkum etti. Karar kesindir, temyiz kabul edilmez ve 1 Aralık 1934 tarihli SSCB Ceza Mahkemesi kararına göre karar derhal infaz edilmelidir." (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma davası №12493. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

Edinilen bilgilere göre Halid Said Hocayev'in "Üslup Teorisi", "Sözdizimi", "Türk Dillerinin Tarihi Grameri" kitapları vardı. Ancak bu eserlerin her biri ortadan kayboldu. Bekir Çobanzade 14 sayfalık "Sözdizimi" adlı eserinin editörüdür. Bu çalışma düzenlendikten ve matbaaya verildikten sonra yayınlanmamıştır, daha doğrusu ortadan kaybedilmiştir. Halid Said'in 1936 yılı ortalarında yayına hazır hale getirdiği 14 sayfalık "Üslup Teorisi" ve 12 sayfalık "Türk Dillerinin Tarihsel Grameri" adlı çalışmaları da yok edilmiştir. Azer Turan'ın Halid Said'in kaybolan eserleriyle ilgili röportajlarından birinde şöyle deniyor: "Divan dışında 11 büyük bilimsel eser yağmalandı." "Orhun Yazıtlarının Açıklayıcı İncelenmesi", "Türk Dilinin Tarihi Grameri", "Çagatay

Edebiyatı Üzerine Dersler", "Türkistan Tarihinin Kısa Bir Özeti", "Ayrıntılı Sözdizimi" gibi eserleri yağmalanmıştır.

Halid Said Hocayev, Birinci Türkoloji Kongresi organizasyon çalışmalarında paha biçilmez hizmetler sundu. Halid Said Hocayev, "Yeni Alfabe Komitesi" tarafından oluşturulan özel komisyonda dört kişiden (S.Agamalıoğlu, J.Memmedguluzade, V.Hululuflu, H.S. Hocayev) biriydi. Halid Said Hocayev, 7 Eylül 1924'ten 10 Ekim 1924'e kadar süren Kırım-Türkistan seyahatine katıldı. Geziye ilişkin izlenimlerinden, "Yeni Elifba Yollarında Eski Anılarım ve Duygularım"ı (1929) yazdı. Bu eser, Azerbaycan-Türk edebiyatında "Seyahatname" olarak değer taşır. Çalışmanın önsözünde, Bakü Üniversitesi Doğu Fakültesi Hocası Aziz Ubaydullin şunları yazdı: "Okurlarımıza sunulan Halid Said yoldaşın eseri birçok yönden önemlidir. Bu "Seyahatname", yeni bir alfabeğe giden yolda büyük medeni ve devrimci hareketin ilk dönemini göstermesi bakımından Türk-Tatar halkının tarihinde önemli bir sayfadır. Öte yandan bu eser, edebiyatımızda bu dönemin Türk-Tatar aydınlarının ruh halini gösteren ilk "anı" dır." (Halid Said. Eski anılarım ve yeni alfabe biçimindeki duygularım. Bakü, 1929, s.3).

Halid Said'in böyle bir kitap yazmasındaki amacı, okuyuculara alfabe reformunun on dokuzuncu yüzyılın ortalarından beri hiçbir sonuç vermediği ve böylesine önemli bir çalışmayı gerçekleştirmek için sosyal ve politik bir devrime ihtiyaç olduğu konusunda geniş bir fikir vermektir. Dolayısıyla yaşanan kuru olaylarla okuyucuyu yormamak adına esere sanatsal bir renk kattı. Yeni alfabeden önce Orta Asya'da var olan

fikirleri, duruşları ve tutumları özetledi. Halid Said Hocayev'in "Yeni Elifba Yollarında Eski Hatıra ve Duygularım" adlı kitabı bir bütün olarak "Yeni Alfabe Komitesi" nin faaliyetlerinin en önemli yönlerini yansıtıyor. Aslında bu kitabın içeriği, o dönemin rejiminin Halid Said Hocayev'in duygu ve düşüncelerine asla kayıtsız kalamayacağını bir kez daha teyit etmektedir. Halid Said Hocayev, Yeni Alfabe Komitesi'nin başarılı çalışmasını övdü ve seyahatlerinin Birinci Türkoloji Kongresi'nin toplanmasına yol açtığını belirtti. "Bu gezi, Türk-Tatar ve diğer milletlerin katılımıyla toplanan Birinci Türkoloji Kongresi'nin tek faktörü ve sebebiydi. Bu kongre, Doğu dünyasındaki kültür devrimlerinin en önemlisi olan alfabe devriminin temelini resmen atmış ve yüzyıllardır Arap alfabesinin zorlukları altında ezilen halklar ile alfabesinden mahrum bırakılan birçok ilkel halklar için bilime ve teknolojiye dayalı bir alfabe vermiştir." (Halid Said. Yeni alfabedeki eski anılarım ve hislerim. Bakü, 1929, s. 147).

Elbette, Kırım-Türkistan gezilerinin Birinci Türkoloji Kongresi'nin toplanmasına yol açtığını tereddüt etmeden yazan bir Türkolog olan Halid Said Hocayev, baskıdan kurtulamadı. Doğal olarak, siyasi rejimin baskı altına alınması gereken hedeflerinden biri haline gelmişti.

Ne birinci Türkoloji Kongresi sırasında Halid Said Hocayev'in evine ziyaret ne de burada Türkologların varlığı o dönemin siyasi rejiminin dikkatinden kaçmadı. Behice Hanım'ın söylediği gibi; "Türkoloji Kongresi sırasında evimizde bir ziyafet düzenlendi. Evimiz çok büyüktü. Fuad Köprülü, Ali bey Hüseyinzade, Hüseyin

Cavid gibi kişiler o ziyafete katıldılar". ("Çobanzade'ye Füzuli ile İlgili Bir Soru Sorduğunda Öğrencilerini Halid Said'e Gönderirdi" - "Edebiyat" gazetesi 14 Kasım 2008).

Elbette tüm bunlar, Halid Said'in tutuklanacağını bildiğini doğrular. Bu, kızı Behice'nın verdiği bir röportajla da doğrulandı. Azer Turan'ın "Halid Said'in tutuklanmasının arifesini hatırlıyor musunuz? Tutuklanacağından endişeli miydi? Tutuklanacağını biliyor muydu?" sorularına Behice Hanım: "Evet. Halid Said tutuklanacağını biliyordu. Bir keresinde Komünist gazetenin yazı işleri bürosuna çağırılmış ve bir şeyler söylemişler ve onunla konuşmuşlardı. Ondan sonra babam da tutuklanacağını anladı. Bunu nasıl anlamaz? Türkiye'de okudu. O bir Türkologdu. Ayrıca enstitüde her gece bir veya iki kişiyi ağırlıyordu. Genel olarak, o enstitüdeki tüm iyi eğitilmiş insanları attılar. Unutmadığım bir nokta var. Tutuklanmasının arifesinde beni çağırdı ve yanına kanepeye oturttu. Nedense bilmiyorum, bana hayat hikayesini ayrıntılı olarak anlattı. Ben durumu o kadar fark etmedim. Keşke söylediği her şeyi hatırlayabilseydim." ("Çobanzade'ye Füzuli'yle İlgili Bir Soru Sorsa Öğrencilerini Halid Said'e Gönderirdi ..." - "Edebiyat" gazetesi 14 Kasım 2008).

Yani Halid Said Hocayev tutuklanacağını biliyordu. Çünkü Türkoloji düşüncesinin gelişmesindeki faaliyeti o dönemin siyasi rejimini tatmin etmedi. 3 Haziran 1937'de tutuklanması ve 13 Eylül 1937'de 12493/72 sayılı davada iddianamenin imzalanması ölçülüp biçilmiş bir iştir. Bu, Halid Said Hocayev'e yöneltilen suçlamalarla da doğrulandı:

1. Milli cumhuriyetlerin SSCB'den silahlı yolla ayrılmasına çalışan ve tek bir Türk-Tatar devleti kurmaya çaba gösteren SSCB karşıtı devrimci, terörist ve pan-Türk örgütünün üyesi olmak.

2. Karşı devrimci pan-Türkist örgüte yeni üyeler kazandırmak.

3. Türkiye istihbarat için çalışmak.

Yani Azerbaycan SSC Ceza Kanununun 73, 70, 63-1 maddelerinde belirtilen cinayetlerle suçlandı. (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma Davası №12493. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

Halid Said Hocayev ile bağlantılı olarak 11 Ekim 1937 tarihinde SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu Gezici Oturumu'nun hazırlık toplantısının tutanaklarında şunlar yer almaktadır:

1. İddianameyi ve davayı, 1 Aralık 1934 tarihli SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu Kararına göre değerlendirmiş ve onaylamıştır.

2. Halid Said Hocayev davasını, Azerbaycan SSC Ceza Kanunu'nun 70,73,63-1. Maddeleri uyarınca mahkemeye verilmiştir.

3. Dava, savunma avukatı, suçlayıcılar ve tanıklar olmaksızın mahkemede görülmüştür. (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma №12493. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulunun Seyyar Oturumu'nun 12 Ekim 1937 tarihli mahkeme

tutanaklarında şunlar yazmaktadır: "Sanık Hocayev suçunu tamamen kabul etti. Ön soruşturmada ifadesini doğruladı ve duruşmaya hiçbir ekleme yapılmayacağını söyledi: 12 Ekim 1937'deki duruşma 15 dakika sürdü. Toplantı 15:10'da başladı ve 15:25'te sona erdi. Halid Said Hocayev'in kurşuna dizilmesi kararının ardından bu ceza Bakü'de infaz edildi. 12 Ekim 1937. Ve 13 Ekim 1937 tarihli şahsi dosyasına, Halid Said Hocayev'in infaz kararının Bakü'de infaz edildiğine atıfta bulunuldu (Ziya Bunyadov. Arşivler açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma davası №12493. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990 yılı).

Halid Said'in idam cezasına çarptırılmasından sonra eşi Sara Rıza kızı Hocayeva, Kazakistan'a sürgün edilmiştir. 13 Ekim 1937'den 15 Mayıs 1941'e kadar toplama kampında kaldı. Bazı kaynaklara göre Halid Said Hocayev'in karısının adı Sara, bazı kaynaklarda adı Sitara'dır. Behice Hanım'ın verdiği bilgiye göre annesinin adı Sitara'dır. Mirza Han Talishinsky'nin kızıdır. Sitara Hanım'ın annesi Meryem Hanım, General Samad Bey Mehmandarov'un kız kardeşidir. Behice Hanım, annesi Sitara'nın tutuklandığı geceyi şöyle anlatıyor:

"Annemi almaya geldiler. Geceydi. Saat 12 sıralarıydı. Yalnız kaldığım için, çocuğu yetimhaneye göndereceğiz dediler. Ben duydum. Üzgünüm geceliğimleydim. Evden kaçtım ve teyzem Cahan Talishinskaya'ya geldim. Teyzemin evi şu anki çeşme meydanının bulunduğu alandıydı. Teyzem, büyükannem Meryem Hanım ile yaşıyordu. Daha sonra bu binayı yıktılar. Çok güzel bir binaydı. Mirbaşır Kasimov da o evde yaşıyordu. O sırada teyzemin kocası

da tutukladılar." (Çobanzade'ye Füzuli İle İlgili Bir Soru Sorsa Öğrencilerini Halid Said'e Gönderirdi" - Edebiyat gazetesi 14 Kasım 2008).

Behice Hanım annesinin sürgün edildiği yer hakkında söylediklerinden Kazakistan'daki Akmolinsk'e gönderildiği anlaşılmaktadır. Bugünün Astana'sına. Buraya Akmala da deniliyordu. Dediğim gibi "halk düşmanlarının" her birinin eşine sekiz yıl sürgün verilmişti. Annem çabucak döndü. Bunlar arasında eski bir Kremlin çalışanı olan Olga Shapunovskaya da vardı. Olga anneme "Sara, sana bir adres vereceğim. Bu adrese mektup yaz ve serbest bırakılmanızı iste. Annem de bir karton parçasının üzerine Stalin'e bir mektup yazdı ve onu göndermesi için kamp liderine verdi. Şef, Stalin'e gönderilen mektubun karton üzerine yazıldığını görünce bir kağıt verdi. Mektubu kağıda kopyalayıp gönderdiler. Mektubun Stalin'e ulaşip ulaşmadığını bilmiyorum. Her halükarda annem 28 Mayıs 1941'de serbest bırakıldı. Bakü'ye döndü." (" Çobanzade'ye Fuzulî'yi Sorduğunda Öğrencilerini Halid Said'e Gönderirdi"- Edebiyat gazetesi, 14 Kasım 2008).

16 Nisan 1955'te Halid Said Hocayev'in karısı, Halid Said'in davasının yeniden değerlendirilmesini istedi. SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu'nun 16 Mayıs 1957 tarihli kararına göre Halid Said aleyhindeki karar iptal edildi. Yani, SSCB Yüksek Mahkemesi Askeri Kurulu'nun 12 Ekim 1937'deki kararı iptal edildi. Suç unsuru bulunmaması nedeniyle dava reddedildi. (Ziya Bunyadov. Arşivler Açıldı. Hocayev Halid Said. Soruşturma Davası №12493. - "Azerbaycan Muallimi" gazetesi. 10 Ocak 1990).

Artık yıl 2016. Sovyetler Birliği de çoktan beri yıkılmış durumdadır. Halid Said Hocayev'in hizmetleri bize en azından kitaplarını yeniden basmamız için bir neden veriyor. Onun hakkında yazalım. Tarihin birçok karanlık anını açıklığa kavuşturalım.

TÜRKOLOJİNİN DÜNÜNDEN: DİL, YAZI SORUNLARI

1920'lerde Türkoloji düşüncesinin ana tartışma konularından biri dil ve yazı meselesiydi. Türkoloji de dahil olmak üzere herhangi bir alanın gelişmesi sadece kalkınma olarak anlaşılmalı, aynı zamanda o alanla uğraşanlara, hatta ilgilenenlere bile basit ve net bir şekilde hizmet etmek anlamına gelir. Bu anlamda, Türkoloji düşüncesi, Türkoloji dünya görüşünün oluşumuna hizmet edemiyorsa, Türkoloji bilgisini artırmıyorsa, Türkoloji ile ilgilenen herkese yön vermiyorsa, o zaman Türkoloji düşüncesi hala zamandan, çağdan, bilimden ve tarihi gerçeklerden geri kalmaktan başka bir şey değildir.

1920'li yıllarda Türkoloji alanında yapılacak çalışmaların ana yönleri arasında; Türk dillerinin, yazısının geçmişi ve geleceğine ilişkin Türk düşünürlerinin görüşleri ve yazıları, Türkolojinin gelişmesine hizmet edecek duruşları yer almıştı. Bilimin belli bir sınıfa, belli bir gruba hizmetinin, onu o bilimin yaygınlaşması için fırsatlardan mahrum bıraktığını, o bilimi herkesin malı haline getirmediğini ve bu bilimle ilgili bilgileri sınırlı bir aralıkta tuttuğunu kabul etmek gerekir. Bu sınırlı çerçevenin ötesine geçmenin yegane yollarından biri, bilimsel düşünceyi sadece gruplar ve tabakalar arasında değil, aynı zamanda kitleler arasında da yaymak ve geliştirmektir. Türkolojinin geniş anlamda gelişmesine hizmet eden, Türk mantığının yayılmasıdır. Karmaşık bir tarihsel dönem olan 1920'ler, özellikle Türkoloji düşüncesinin yükselişine sahne olmuştur. Tek başına Birinci Türkoloji Kongresi,

Türkoloji düşüncesinin gelişiminde kıyaslanamayacak kadar önemli rol oynayan bir aşamadır. Türkoloji düşüncesini geliştiren çeşitli alanlar arasında dilin ve yazının gelişimine büyük önem veren, Birinci Türkoloji Kongresi oldu. Durum budur. Çünkü dilini geliştirmeyen millet kendini geliştiremez. Bu dili konuşan insanların birbirleriyle olan bağlarını genişletebilmeleri, yaşamlarının ve geçim kaynaklarının gelişmesi için diğer halklar ve uluslara ayak uydurabilmeleri şarttır. En önemli şey kullandıkları ve konuştukları dilde yazabilmektir. Yazılmamış diller zayıftır. Yazmak, dilin olanaklarını genişletir, kültürel seviyesini yükseltir, bilgiyi başkalarına yayabilir. Herhangi bir dil zayıf bir dil olarak kabul edilirse, güçlü dillere kıyasla bir zayıflık var demektir. Güçlü diller de güçlüdür çünkü yaşamın farklı alanlarında üstünlükleri vardır. Farklı yaşam alanlarının üstünlükleri, yani kültür, ekonomi, teknoloji, bilim ve benzeri avantajları, kaçınılmaz olarak dilde kendini gösterir. Ne de olsa insanlar eski kültürün, ekonominin, bilimin ve teknolojinin yetenekleri düzeyinde kalmıyor. Bunlar değiştikçe insanlar da değişir ve gelişir. Tabii ki dil de değişiyor ve gelişiyor. Hangi dil bu olanaklardan mahrum bırakılırsa, o dil yerinde sayar, gücü, kuvveti potansiyelini eski imkanların ötesine geçemez.

Dil meselelerini bu şekilde analiz edenler arasında Samad Ağamalıoğlu'nun görüşleri dikkat çekmiyor. Ona göre telefon, telgraf, radyo, araba gibi alanlarda dilde kelime yoksa bu, söz konusu alanları ifade etmek için dilin imkanlarının yeterli olmadığı anlamına geliyor. O zaman başka dillerden kelime ve kavram almak gerekir. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Bilim ve

Tarihten. Bakü, 1927, s.5). Samad Ağamalıoğlu bu kaçınılmazlığı şöyle yazmıştır: "Başkasının sözüne karşı değiliz. Ancak bu kelimelerin, dilin kurallarına aykırı olarak ve düzensiz alınmasına karşıyız. Azerbaycan'da bu dava, Türkçe'nin kurallarına aykırı olarak yapılmıştır. " (bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.5).

Samad Ağamalıoğlu, Türkoloji düşüncesini, özellikle dil ile ilgili düşünceyi geliştirmek için Türklerin tarihine ve geçip geldikleri sürece odaklandı ve bazı ince noktaları açıklığa kavuşturdu. Örneğin Arap Halifeliği döneminde Arapların ilim, felsefe, edebiyat ve dilinin güçlü olduğunu, Türklerin bu medeniyetten faydalandıklarını ve Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonra Arapça yazısını benimsemesini dikkate aldı. (Bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.5-6). Çünkü "her dilin kendi biçimi, kuralları ve yasaları vardır. Her dil, kelimelerden oluşur. İnsan, köle, su, dağ, yaz, sonbahar gibi. Öte yandan bu sözlerle her fikri formüle etmek ve kelimelerin anlamını değiştirmek mümkündür. Bugün pazardan on elma aldım ve evimize getirdim, dersem Türkçe bilenler anlayacaktır. Bugün pazardan on elma aldım ve evden getirdim, dersem, bu cümleyi kimse anlayamaz. Ama yine, kelimeler yanyana dizilmiş durumdadır. Mesele şu ki, bu kelimelerin dizilişi Türk dili kurallarına uygun değildir. Buradaki yanlış, kelimelerin anlamını değiştiren düzenin bozulmuş olmasıdır. (bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.7).

Samad Ağamalıoğlu, her kelimenin Türkçedeki anlamını anlamanın önemli olduğunu düşünüyordu.

Anlaşılmayan kelimeleri bilmenin o kadar önemli olmadığını söyledi. Ve ilginç karşılaştırmalar getirdi. Örneğin Kuran'ı okuyan (elbette Arapça) bin Türkten biri oradaki yazıların ve kelimelerin anlamını biliyor. Çoğunluğu anlamını bilmiyor. Molla bile Kuran'ı doğru okumaya çalışır ama okuduğu şeyin anlamını bilmez. Ancak Kuran'ı dinleyenler onun anlamını bilmek isterler. Bilmediğin bir şeyi dinlemenin ne faydası var? (Bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.7). Bu nedenle Samed Ağamalıoğlu, anlamı olmayan hiçbir şeyi öğrenmemeyi değil, açık anlamı olan bir şeyi incelemeyi gerekli görmektedir. Aynı zamanda, Arap dilinin Türkoloji düşüncesi üzerinde kendiliğinden bir etkiye sahip olduğunu ve sonuç olarak Türk dillerinin kurallarını etkilediğini belirtti. Ayrıca Türkoloji düşüncesinin, Türk dillerinin özünden başlamasının doğru olduğunu düşünüyordu. Aksi takdirde, diğer dillerin - Arapça ve Farsça - kurallarının Türkçeye getirilmesini, Türk dillerini öldüren bir eylem olarak kabul ediyordu. Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle bağlantılı olarak Türk dillerinde kelimelerin doğru kullanılmasını kabul etti. Ancak bu kelimelerin Türk dillerinin dilbilgisi kurallarına uyarlanmasını, Türk dillerinin gelişimini güçlendiren koşullardan biri olarak değerlendiriyordu. Arapça, Farsça ve Rusça dillerinden alınan ilk ve son eklerin Türk dillerindeki kelimenin kökenini olumsuz etkilediğini de gözden kaçırmamıştı.

Azerbaycan'da dil meselesi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hep tartışma konusu olmuştur. 1920'ler de dahil olmak üzere, yirminci yüzyılın başlarında dil sorunu, Türkologlar da dahil olmak üzere

düşünürlerin hedeflediği ana konulardan biri olmuştur. Bu anlamda Samad Ağamalıoğlu, İsmail Hikmet'in 1925 tarihli Türk Edebiyat Tarihi adlı kitabında yer alan karışık cümlelere yorum yaparak, gereksiz sözlerle dolu bu cümleleri eleştirdi. Bu nedenle, dilde bir devrim yapmanın, dilde köklü reformlar gerçekleştirmenin uygun olduğunu düşündü. Örneğin İsmail, Hikmet'in kitabından şu cümleyi kullanmıştır: "18. yüzyılın sloganı, genel durumun zayıf ve üzücü olduğuydu." "Genel olarak zayıf ve hüznü" kelimeleri, yanlış anlamalara yol açtı. (bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.9).

Samad Ağamalıoğlu, dilin eskilikten kurtarılmamasını da eleştiriyordu. Özellikle şairler ve yazarlar, eskilerden kurtulamazlar, Arapça ve Farsça kelimeler kullanırlar. Bu nedenle Samad Ağamalıoğlu, dili Türkleştirmenin ve millileştirmenin önemli olduğunu düşündü. Hüseyin Cavid'in şiirinden şöyle bir örnek veriyordu:

En güzel çare: işte azim ve sebat,

Olma asla esir-i hissiyat,

Bırakıp aczi, durmadan yüksel;

Yüksel, ey şanlı kahraman, yüksel!

Arz-ı lahuta doğru al şehper;

Daima yüksel, ey büyük rehber.

Ve bu şiirde Türklerin bilmediği çok sayıda sözcüğün varlığını gericilik ve şiir dilindeki bir kusur olarak değerlendirdi. Örneğin, azim - direnmek, sebat ısrar etmek, lahuta - sonsuzluk, şehper - kanatlar.

(bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.10).

Samad Ağamalıoğlu'na göre; "Bilimde ve felsefede başka kelimeler kullanmak mümkün olsa da şiirde kullanılmamalıdır. Çünkü şiirin doğası müzik ve imgedir. Her dilin kendi müziği vardır. Arapça müzik Rusçaya verilemez, Rus müziği Arap müziğine verilemez. Türk diline geldiğimizde, şairlerimiz, başka bir dilden kelime eklemesek şiir çıkmadığını söylüyor. Böyle söyleyen kişinin şair olmadığını düşünüyoruz. O kişi, şiir gücüne ve duygusuna sahip değildir ve şiir aklın gücüyle uyumludur. Ancak dürüst ve medeni milletler tarihinde şairlerin dili güzelleştirdiği görülmüştür. Şairlerimiz de şiir ruhunu bulabilmelidir." (bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.10).

Samad Ağamalıoğlu, Azerbaycan dili de dahil olmak üzere her dilin ruhunu ve doğasını korumayı Türkoloji düşüncesine ve ideolojisine dönüştürmeyi unutmuyordu.

1920'lerde yazı konusu da Türkoloji düşüncesinin odak noktasıydı. Bu anlamda Samed Ağamalıoğlu, yazı türleri ve tarihçesi hakkında net bir açıklama yapmıştı. İlk yazı türü olan resim yazısının yavaş yavaş hiyerogliflere geldiğini söylüyordu. Ayrıca Latince ve Arapça yazının kökeninin Mısır yazısından (hiyeroglifler) geldiğine dikkat çekti. Ona göre, hiyeroglif yazı Mısırlı rahipler tarafından yaratılmıştır. Hijeros "molla", glifler "yazmak, çizmek". Nitekim Samad Ağamalıoğlu'na göre hiyeroglif yazının anlamı

"mollanın yazısı"dır. (Bakınız: Samad Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.11).

Samad Ağamalıoğlu, Arapça, Latince ve Yunanca yazıların da Mısır hiyerogliflerine (yazılara) dayandığını söylemekle kalmamış, aynı zamanda Arapça ve Yunanca yazılar arasındaki iki büyük farklılığa da işaret etmiştir:

Birincisi, tüm semitik kabilelerin (Araplar, Yahudiler vb.), yazısında sesli harfler yoktur ve ünsüz harflerle kelimelerin yazılmıştır. Örneğin, Muhammed kelimesi Mhmd olarak ve Samad kelimesi Smd olarak yazılmıştır.

İkincisi, Araplar sağdan sola yazıyor. Yunanlılar ayrıca sağdan sola ve sonra soldan sağa yazdı.

Samad Ağamalıoğlu'nun tarih boyunca yazının geliştirildiğini, sadeleştirildiğini ve insanlara hizmet ettiğini açıklaması da ilginçtir. Japon hiyerogliflerinin zorluğunu ve birçok kelimenin yazımının iki ya da üç anlamı olduğu gerçeğini açıklayarak, hiyerogliflerin de insanların ihtiyaçlarını karşılamadığı için fonografik /seşe dayalı yazıya geçtiğini belirtmiştir.

Samad Ağamalıoğlu, Türklerin İslam'a geçtikten sonra yazılarını Arap harfine uyarlamasını tarihi bir geri kalmışlık olarak görüyor. Yeni alfabeyi, Arap alfabesinden daha üstün, yüksek teknoloji ürünü bir alfabe olarak algılıyor.

Samad Ağamalıoğlu milli yazı konusuna itiraz ediyor. Yazı konusunu ve alfabeyi, telgraf, telefon, demiryolu ve otomobil kadar milli olarak görmez. Arap alfabesini ve Arap yazısını milli olarak görenlere de

itiraz ediyor. Yeni alfabeyi yeni bir yöntem, eski alfabeyi (Arap alfabesi) eski bir yöntem olarak görüyor. Türkler arasında ilk defa yeni alfabenin inşasını yapan Azerbaycan örneğini, Azerbaycan'ın bu alanda, Türk halklarının önünde olması olarak değerlendiriyor. Samad Ağamalıoğlu'na göre; "Kazan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırım'da yeni alfabenin düşmanları şunu söylemektedir: Kazan, Kırım, Türkmenistan ve diğerleri yeni alfabeyi benimserse Türk olmayanlardan ayrılacaklarını söylüyorlar. Soruyoruz, bu ne anlama geliyor?" (bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.22).

Samad Ağamalıoğlu, yeniliğin yeni alfabe ile eski alfabe arasındaki mücadeleyi kazanacağından emindi. "Konu, eski ve yenidir. Arap alfabesi yukarıda da söylediğimiz gibi eskiyle bağlantılıdır ve Arap alfabesi eskiye hizmet eder, yenisi yeni alfabeyle bağlanır ve yeni alfabe yeniye hizmet edebilir. (bakınız: Samed Ağamalıoğlu. Bilim ve Tarihten. Bakü, 1927, s.22).

Samad Ağamalıoğlu, Musavat üyelerinin ve bazı İngiliz gazetelerin yeni alfabeyle karşı çıkan ve onlara cevap verenlerin arasında olduğunu göz ardı etmedi. Musavat üyelerinin yeni alfabeyle muhalefetinin onların ve partilerinin elinde bir araç olduğunu kaydetti. Bazı İngiliz gazetelerin yazıları, Türkler tarafından ne zamandan beri fark ediliyor? Ve gazetelerinde Türkler yeni bir alfabe benimserse İslamcılıktan çıkacaklarını yazıyor. Bu açıdan Samad Ağamalıoğlu, Musavat ile bazı İngiliz gazetelerinin konularının aynı olmasını, kültür devrimine karşı ortak bir hareket olarak gördü.

BİRİNCİ TÜRKOLOJİ KONGRESİNE KADAR VE SONRAKİ DÖNEM: CELİL MEMMEDGULUZADE

Celil Memmedguluzade 1924 yılında Yeni Alfabe Komitesi tarafından oluşturulan kadroda yer aldı. 7 Eylül 1924'te heyet Kırım ve Türkistan'a gitmek üzere Bakü'den ayrıldı. Evet, iri, uzun boylu, dolgun bir adam olan Celil Memmedguluzade tesadüfen bu heyete girmede.

Arap alfabesinin fanatizmini bir gerçek olarak kabul eden yazar, yayıncı, edip ve editördü. Aynı zamanda bu ziyaretten önceki 25 yıllık editörlük tecrübesiyle dil, alfabe, yazı, kültür gibi konularda ustalaşmıştır. Sürekli sorunlarla meşgul oldu ve milletin

ilerlemesi için elinden geleni yaptı. Celil Memmedguluzade, Müslüman-Türk kardeşlerini anadillerinde konuşmaya davet etti. Kulaklarını kapatanlara gerçeği anlattı. Gözlerini kapatanların gözlerini açmak istedi. "Molla Nasreddin" dergisine gülenleri yüksek sesle kahkahalarla uyandırdı ve kelimenin tam anlamıyla yetiştirdi. Celil Memmedguluzade, "Molla Nasreddin" dergisi

aracılığıyla Müslüman-Türk dünyasına "Sana Söyledim" dedi. Celil Memmedguluzade'den önce Müslüman-Türk dünyasına hiç bu kadar net, akıcı, mantıklı, anlamlı, düşündürücü bir söz söylememiştir. "Sana anlatmaya geldim" derdi ve "Ey Müslüman kardeşlerim! Birine güldüğünüzü bilmek istiyorsanız, önünüze bir ayna koyun ve camınıza dikkatlice bakın.

Sözümü yerine getirdim ama tek bir mazeretim var: Beni affedin. Türk kardeşlerim, sizinle Türklerin açık anadilinde konuşuyorum. Türkçe konuşmanın bir utanç ve bilgisizliğin bir işareti olduğunu biliyorum. Ancak bazen geçmiş günleri hatırlamak gerekir. Annenizin sizi beşikte salladığı ve sizi Türkçe olarak aradığı ve kulak ağrısından dolayı sakinleşemediğiniz günleri hatırlayın. Sonunda zavallı annen sana şöyle dedi:

- Bebeğim, ağlama, hortlak gelip seni alacak! - Ve siz de canınızın korkusundan sesinizi kesip ve ağlamayı bıraktınız.

Bazen ana dilinizi konuştuğunuz eski güzel günleri hatırlamanın nesi yanlış?" (Celil Memmedguluzade. Works. Dört ciltlik, Cilt II. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.4).

Müslüman-Türk dünyasının acı ve kederini daha derinden hisseden ve bilen Celil Memmedguluzade idi. Türk-Müslüman dünyasının ne ile nefes aldığını kimsenin bilmediğinden kat kat fazlasını biliyordu ve görüyordu. Sonuçta Müslüman dünyası hakkında yazdığı "Lisan Belası" ile milleti uyanmak istiyordu:

Ey dil, sessiz ol ve sus, seni tarı,

Lâl ol ve konuşma!

Sal başını aşağı ve hiç bakma yukarı

Mal ol. Konuşma!

Ne de olsa Müslüman-Türk-Tatar halklarının sorunlarına kayıtsız kalmadı. Müslüman-Türk-Tatar halklarının her birini düşündürmek istedi. Bir aydın olarak her biri için canı yanıyordu. "Ana Dili" sütununda söylediklerinden daha ne söyleyebilirdi? "Ana Dili" sütununda şöyle yazdı: "Tatarlar ana dillerinde yazılmış gazeteleri okurken Kafkasyalı gençlerin anadillerini konuştuğunu hatırlıyorum.

Dilimiz yetersiz. Kafkasyalı yazarlarımız "anne" yerine "mader" yazıyor ve Tatar gazetecilerimiz "İran" yerine "Persiya" yazıyor. Buna da "anadil" diyorlar. Zavallı annelerimiz "mader" ya da "Persiya" hiç duymamışlardır. Evet." (Celil Memmedguluzadeh. Çalışıyor. Dört ciltlik. Cilt II. Bakü, " Önder Yayınevi ", 2004, s.263).

Celil Memmedguluzade daha ne diyebilir ki?! Sadece ana dilinin kaderini düşünmekle kalmadı, aynı zamanda düşündürdü. Böyle bir yazarın, gazetecinin, aydınının "Yeni Alfabe Komitesi" tarafından oluşturulan kadroların bir üyesi olarak Kırım ve Türkistan'ı ziyaretini anlamak gerekir. Yeni Alfabe Komitesi'ni de Müslüman-Türk dünyasının sorunlarını bilen bir yazar, yayıncı, editör, aydın için bir ihtiyaç olarak değerlendirmeliyiz. Nitekim Kırım ve Türkistan'daki Yeni Alfabe Komitesi'nin ve Celil Memmedguluzade'nin çözeceği meseleleri bilen ve pratik çözümü üzerinde çalışabilen çok az insan vardı.

Sadece Azerbaycan'da değil, eski Sovyetler Birliği ve onun ayrı ayrı Türk cumhuriyetlerinde de Celil Memmedguluzade gibi düşünenler azınlıktaydı. Bu, bir yandan Celil Memmedguluzade'nin canından ve kanından, diğer yandan da bilime, eğitime, kültüre ve ilerlemeye olan bağlılığından kaynaklanıyordu. Ne de olsa Celil Memmedguluzade, Gori Ruhban Okulu'ndan mezun oldu. Bu okul, onun gelişiminde önemli bir rol oynadı. Bayan Hamida Cavanşir, anılarında şunları yazıyordu: "Gori Ruhban okulunun Mirza Celil üzerinde olumlu bir etkisi oldu. İlahiyat okulunun müdürü Chernyayevsky'yi ve karısını çok sevdi. Onlarla sık sık konuşur ve hatta resimlerini yanında taşırdı. Chernyayevsky, öğrencilere karşı çok sevecen ve nazik davranırdı. Eğitimlerinin yanı sıra kişisel sorunlarına da dikkat ederdi ve onlara yardımcı olurdu.

Gori Ruhban Okulu, sadece bir eğitim yeri değil, aynı zamanda bir kültür merkeziydi. Öğretmenler ve öğrenciler burada tiyatro sahnesiyle gösteri yaparlardı. Mirza Celil bu tür olaylarla yakından ilgileniyor ve hatta kadın rolleri oynuyordu. Doğası gereği neşeli ve sıcak kanlı ve derslerinde çalışkandı. " (Hamida Hanım Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.83).

Yani Celil Memmedguluzade'nin oluşumunda bir eğitim ve kültür merkezi olan Gori Ruhban Okulu çok değerli bir ortam oldu. Bu ortamın dışında Celil Memmedguluzade'nin ruhunda ve kanında yani doğasında büyük bir okuma ve eğitim sevgisi ve arzusu vardı. Bunu Hamida Hanım Cavanşir'in anılarından bir kez daha okuyoruz: "Ailesi, onun büyük bir bilim adamı olacağını düşündüğü için bütün aile ona" Mirza

"adını verdi. 7-8 yaşında babası Celili'yi bir Türk okul-medresesine gönderdi. Mirza Celil önce Molla Bağır'de okudu, ardından Nahçıvan'da Molla Ali medresesinde 3-4 yıl eğitimine devam etti." (Hamida Hanım Javanshir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.82). Sonra Celil Memmedguluzade yaklaşık 4 yıl şehirdeki bir Rus okulunda okuyor. Ebeveynleri dindar ve çocuklarını dua etmeye ve oruç tutmaya zorladıkları halde Celil'i hesaba kattılar ve onu zorlamadılar. Başka bir deyişle Celil'in eğitime olan ilgisi ruhuna ve kanına hâkim oldu. Ve bu ilgi onu Gori Ruhban Okulu'na getirdi ve daha sonra Celil Memmedguluzade olarak ün yaptı. Hamida, Celil'in kardeşi Mirza Ali Ekber'in Celil'in Gori Ruhban Okulu'nda okuyacağı hakkında bir hikaye anlattığından da söz ediyor:

"Celil 12-14 yaşındaydı. Bir gün ailemize beni okumam için Gori'ye göndermelerini söyledi. Onlar aynı fikirde değillerdi. Bunun yerine Celil, büyük bir sopayı eline aldı ve lama içinde özenle düzenlenmiş tabakları kırmaya başladı. Ebeveynlerimiz onun deli olduğunu görünce korktular ve ona tek kelime etmeden geri çekildiler. Çocuklar da korkularından kaçıp bir yere saklandılar. Celil meydanda yalnız kaldı. Herkesi kazandı. Ondan sonra, onu Gori Ruhban Okulu'nda okuması için göndermeye karar verdiler." (Bayan Hamida Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.82-83)

Böylece, Celil'in eğitime olan ilgisi, onu üst düzey bir aydın olarak şekillendirdi. Yeni Alfabe Komitesi'nde böyle bir aydına duyulan ihtiyaç tam da Celil Memmedguluzade'nin eğitimi, bilgisi, dünya görüşü,

kültürü gibi konularla yakından ilişkiliydi. Celil Memmedguluzade'nin mükemmelliği o kadar yüksek ki, milletin kaderi ile ilgili tüm sorunları gündeme getirdi. Dil ve alfabeye gelince, Celil Memmedguluzade gibi bu konuda yorum yapacak kimse yoktu. Celil Memmedguluzadeh, diğerlerinin aksine bu sorunu halkın anlayabileceği şekilde açıklamaya çalıştı. Celil Memmedguluzade'nin tarzı herkesin anlayabileceği bir üsluptu. Dolayısıyla alfabeyi değiştirmek ve alfabe reformu yapmak isteyenlerin aksine Celil Memmedguluzade'nin konumu ve görüşü kitlelere daha hızlı ulaştı. Net ve kolay tarzı ile kalabalığı daha hızlı uyandırmak mümkündü. Dil ve alfabe üzerine yazdığı özlü anlatımlarda açık ve yalın üslubuyla söylediklerini anlamamak imkansızdır. 1908'de "Molla Nasreddin" dergisinin "Dil" sütununda şöyle yazdı: "Şimdiye kadar, dillerini bilerek birbirlerine Rusça mektup yazan Müslümanlar beni rahatsız etti. Ama şimdi gücenmiyorum." Hatta Müslüman bir yazarın bir arkadaşının ona her zaman Türkçe bir kağıt yazdığını söylüyor. Ancak iki hafta önce o arkadaşından aldığı kağıdın Rusça yazıldığını gördü. Arkadaşına neden Rusça yazdığını sorduğunda, "Sayın Molla Nasreddin, bir kişinin kendi dilinde konuşması ve yazması gerektiğini biliyorum. Ancak Müslüman alfabesiyle yazmayı bilmeden terkettim. Bununla da yetinmeyeceğim ve oğluma Müslüman dili için yeni bir alfabe icat edilene kadar tek bir kelime Müslümanca söz yazmasın. Açıkça Celil Memmedguluzade, alfabe konusunu gündeme getiriyor ve arkadaşının yeni bir alfabe icat edilene kadar Müslüman dilinde tek bir kelime yazmayacağını söylüyor. Müslüman Türklerin

Arap alfabesiyle yazdığını ve yeni bir alfabe ihtiyaçları olduğunu söylüyor. Bir olayı anlatarak, ortalama bir okuyucuya Arap alfabesinin zorluklarını anlatıyor.

"Anneme, Fatma'nın oğlu olduğunu söyle" ifadesiyle "Anneme, Fatma'nın oğlu öldüğünü söyle" yazısı arasında Arap alfabesine yazım farkı nedir? Arap alfabesinin zorluklarını hayatın olaylarıyla açıklamaya çalıştı. Diğer alfabe reformcularının Arap alfabesinin yarattığı zorlukları, bu şekilde anlatmak alışılmış bir durum değildir.

"Köyümüzde hep annemin yanında olan Fatma adında bir kız kardeşim var. Kız kardeşimin beş yaşında özürlü bir oğlu oldu, benim ricam üzerine yeğenim, oğlunu hem bir iki ay bize misafir olsun ve hem de Erivan'daki doktorlar çocuğu tedavi etsinler istedim. Annem ve ablamın kocası İsmail Bey köyde kaldı. Kız kardeşim Fatma da hamileydi ve doğumundan birkaç gün önce eşi İsmail Bey ile Erivan'a geldi. Uşağı Russo bir doktor tarafından tedavi ediliyordu. Fatma bir erkek çocuk doğurdu. Bir gün sonra postaneye gidip bir kartpostal aldım ve köyümüzdeki arkadaşımız Molla Cafer'e kısa bir mektup yazdım: "Anneme Fatma'nın oğlu olduğunu söyle." Kağıdı kutuya koydum.

Molla Cafer gazeteyi alıyor ve benim "Fatma'nın oğlu öldü" yazdığımı, yani öldüğünü düşünüyor; çünkü molla kız kardeşimin hasta oğlunu tedavi etmek için Erivan'a geleceğini bilmiyordu. Kız kardeşim Erivan'a gelip hasta oğlunu tedavi ettirsin ve hamile olduğunu ya bilmiyordu ya da hayal etmemiştir." Sütündeki haberlerin yarattığı sıkıntıya cevaben Müslüman

alfabesinin yarattığı güçlüklerle ilgili olarak şunları söylüyor: "Biraz Rusça çat-pat konuşan gençlerimizin, Müslümanlıktan uzaklaşarak Rus dilinde yazı yazmalarına önceleri ben hayret ediyordum. Ama şimdi şaşırıyorum." Bunun üzerine Celil Memmedguluzade, köşe yazılarıyla yeni alfabeyle ilgili olarak şunları söylüyor: "Biraz Rusça çat-pat konuşan gençlerimizin, Müslümanlıktan uzaklaşarak Rus dilinde yazı yazmalarına önceleri ben hayret ediyordum. Ama şimdi şaşırıyorum." Bunun üzerine Celil Memmedguluzade, köşe yazılarıyla yeni alfabeyle ilgili olarak şunları söylüyor: "Biraz Rusça çat-pat konuşan gençlerimizin, Müslümanlıktan uzaklaşarak Rus dilinde yazı yazmalarına önceleri ben hayret ediyordum. Ama şimdi şaşırıyorum."

"Yeni Alfabe Komitesi" nin temel amacı, Müslüman-Türk dünyasını tek bir alfabe etrafında birleştirip tek bir alfabe kullanmaktı. Yeni Alfabe Komitesi, bu birliğin sağlanmasını, Müslüman-Türk dünyasının gelişmesinde önemli faktörlerden biri olarak değerlendiriyordu. Celil Memmedguluzade'nin amacı, tek bir inanç ve ideoloji etrafında birleşmektir. Bu nedenle, Yeni Alfabe Komitesi'nin durumu Celil Memmedguluzade'nin anlayışına denk geldi. Öte yandan Celil Memmedguluzade'nin konumu Yeni Alfabe Komitesi'nin eylemlerinden ve hedeflerinden çok önce biliniyordu. Örneğin, Yeni Alfabe Komitesi'nin kurulmasından çok önce, 1908'de Celil Memmedguluzade, "Ne yapmalıyım?" diye soruyor ve köşesinde cevap veriyordu: "MA Resulzade gazetesinde yazdı ve Bakü halkına "İttihad" ve "Neşr-i Maarif" cemiyetlerini birleştirmeyi teklif etti. Yani "Saadet", "İttihad" ve "Neşr-i Maarif" cemiyetleri bir araya gelmeli ve tek dernek olmalıdır." Celil Memmedguluzade, "Molla Nasreddin"de, "bu birleşme Müslümanlar için zararlıdır, yararlı değildir. Üstelik şimdi bir saatliğine, Allah korusun. Birleştik. Birleştiğinde üç yerine bir dernek olacak. Bir derneğin sadece bir başkanı olacak. Bu, mevcut üç başkandan ikisinin ortadan kaybolacağı, birinin kalacağı anlamına geliyor. Bu iki kayıp lider ne yapmalı? Sayın Resulzade'yi Müslümanlar için iyi

tanıyorduk. Ancak liderlerimizin sayısını azaltmak için gece gündüz rüya gören biri için - buna hayırsever diyemeyiz," diye belirtiyordu. Aslında Celil Memmedguluzade, MA Resulzade gibi düşünüyordu.

Memmedguluzade'nin görüşü, yazma, okuma, eğitim ve öğretimin ana dilde yapılması gerektiği idi. Milli çıkarlara dayanmalıdır. Biraz daha derinlere bakarsak, "Yeni Alfabe Komitesi" nin temel amacının Celil Memmedguluzade'nin inançlarından kaynaklandığını görebiliriz. Celil Memmedguluzade, 1908 yılında "Molla Nasreddin" dergisinin "Hanımlar" sütununda: "Avrupa ilmi okuyanlar, bizim anadilimizi yazıp konuşamazlar. Gözlerini açar açmaz kendilerini bir Rus evinde gördüler. Rusça konuşmaları duydular, Rus ibadetlerini gördüler, Rus içki partilerini gördüler ve bayanlar ve bayların nezaket, tevazu ve kaş kaldırma bilimlerini gördüler. Söylemeye gerek yok, iyi eğitilmiş Rus kadınlar vardı.

Ama çoğu, daha önce anlattığımız şekilde büyüdü. Bu durumdan, bu ihmalden utanmıyoruz ve Rusların bizi Ruslaştırdığını söylüyoruz. Gürcülere ve Ermenilere bu konuda fakirlerin çok geride kaldığı için üzülüyorum." (Celil Memmedguluzade. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt II, Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.347).

Görüldüğü gibi Celil Memmedguluzade'nin eğitim, yetiştirme, öğretim konusundaki tutumu, 1926 yılında Birinci Türkoloji Kongresi'nde, Türkologlar tarafından tartışıldı. Bu nedenle Celil Memmedguluzade'nin Birinci Türkoloji Kongresi'ne kadar Türkoloji düşüncesinin oluşumunda paha biçilmez hizmet verdiğini kabul etmeliyiz. Bir kez daha

belirtmek gerekir ki, Türkolojik düşüncenin oluşumuna katkısının özelliği; yeteneği ve tüm kitlelerin düşüncesini etkileme gücü ile dikkat çekmektedir. Örneğin, 1909 tarihli Tevhid sütunundaki bir noktayı ele alalım. Bakü-Rus-Müslüman okulları ve öğretmenleri üzerine birkaç uzun makaleyi, Terakki gazetesinin 152. sayısından itibaren bir dizi başyazıda yayımlandı. Makalelerin yazarı eski bir öğretmendir. "Terakki" gazetesinin "Molla Nasreddin" kadar komik olmadığı ve bu gazetenin ana yazısının şaka içermediği biliniyor. Bununla birlikte, yukarıda bahsedilen okul anlaşmazlığının parçalarından biri bize komik ve eğlenceli geldi. "Celil Memmedguluzade; "Eski Muallim" in de, "Terakki" gazetesinin de ve "Molla Nasraddin" dergisinin de gerçeği yazdığını herkesten daha iyi biliyor. Ancak "Molla Nasreddin" bu tutumunu yine benzer şekilde okuyucuya aktarmaktadır. Okuyucu, konuşmanın ne hakkında olduğunu ve ana noktanın ne olduğunu çok iyi anlar. Celil Memmedguluzade, herkesin ana noktayı anlayacağını bilerek "Tevhid" sütununda şöyle devam etti: "Gazetenin 153. sayısında makalenin devamında "Eski Öğretmen" şunları yazıyordu: "Bütün Kafkasya'da Türkçe bilen bir kişi var. O da Türkçe'yi İstanbul'da öğrenmiştir. Bu kişiyi bir kenara bırakırsak, altı milyon Kafkas Müslümanı'nın tamamının ana dillerini tam olarak bilmediği söylenebilir. Okur yazarlarımızın bir kısmının Türkçeyi iyi bildikleri iddiası, bir ham hayaldir. Ne mollalarımız, ne yazarlarımız, ne öğretmenlerimiz ve ne de okur yazarlarımız, Türk dilini gereği gibi biliyor. Türk dilini bilmek için dilbilgisi ve yazım kurallarına, edebiyatına, aruzuna, tarihine, dilin

doğasına ve pek çok sözcüğüne hakim olmak gerekir.” Celil Memmedguluzade'nin “Eski Öğretmen” sözlerinin özü nedir? soruya bir cevap arıyordu. Başka bir deyişle, mollaların, ahundların, yazarların, öğretmenlerin Türkçe bilmediğini anlatmak istiyordu. Celil Memmedguluzade, Eski Öğretmen'e; “Molla olmayanların hiçbirinin Türkçe bilmediği gibi Kur'an'ı Türkçe'ye çeviren Akhund Mir Memmedkerim, Ahund Molla Mahammad Hasan, Erivan'da Mirza Abdullah Gazizade, Ahalsih'deki Ali Efendi Efendizade, Molla Hasan Tahirzade, Talibzade ve bunların dışında yazıp çizen birçok molların Türkçe bilmediğini” ifade ettirmiştir.

O zaman yazarlarımızdan ne Ahmed Bey Agayev, ne Hakverdiyev, ne Memmed Emin Resulzade, ne Narimanov, ne Aliskender Caferzade, ne Sayın Üzeyir, ne de Faik Nemanzade Türk dilini biliyor. (Makalenin yazarı, İstanbul'da okumuş olan Nemanzade'yi bile Türk dilini bilmeyenler arasına katmıştır).

Evet, öğretmenlerin hiçbiri Türkçe bilmiyor: Ne Firudin Koçarlı, ne Sultanmecid Ganizade, ne Raşidbey Efendizade, ne Bakü'de kitap yazan hocalar, ne Gence'deki ahundlar, ne Erivan ve diğer şehirlerdeki öğretmenler ve gazete muhabirleri, şairlerden ne Sabirler, ne Tahirler, ne de Abbas Ağa Kayibovlar. (Celil Memmedguluzade. Eserler. Dört ciltlik. Cilt II. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.397). Bu nedenle Celil Memmedguluzade, Türkoloji düşüncesine önem verir. Türk dilini bilen mollaların, ahundların, Mir Memmed Kerim, Mahammad Hasan, Mirza Abdullah Gazizade, Ali Efendi Efendizade, Hasan Tahirzade, Talibzade), yazarların (Ahmad Bey Agayev, A. Hakverdiyev, M.E.

Rasulzade, N.Narimanov, Aliskender Cafarzade, U.Hacibeyov, O.F. Nemanzade), Öğretmenlerin (F. Köçerli, S. Ganizade, R. Efendizade vb.), şairlerin (M. Fuzuli, Hatai, Sabir vb.) düşüncelerine saygı duydu ve onları geniş bir okuyucu kitlesine tanıttı. Türkoloji düşünürlerini herkese tanıttı. Böyle bir Türkolojik düşüncenin gelişmesine hizmet, Celil Memmedguluzade'nin özel ve eşsiz bir özelliğidir.

Birinci Türkoloji Kongresinde dil saflığı ve terminoloji konuları da geniş bir şekilde tartışıldı. Celil Memmedguluzade'nin çalışmalarında da bu konular ana hattı meydana getirir. Dilin saflığı konusundaki fikirlerine sütunların yer veren Celil Memmedguluzade, her okurda Türkoloji düşüncesinin oluşmasına ve gelişmesine hizmet etmiştir. Konuyu açıklığa kavuşturmak için, "Bizim Cafer'in annesinin evini temizlemesi ile Osmanlıların dil temizliği arasında herhangi bir farklılık görmüyorum." 1909'da "Molla Nasreddin" dergisindeki "Temizlik" sütununda bu konuyu gündeme getirdi. "Vay canına! Onca zorlu çalışmanın ardından atalarımızın Müslümanların her yerde birbirlerini tanımaları için Arapça ve Farsça kelimeleri dilimize karıştırdığını kim bilir?"

Hayatımda hiç bu kadar doğru bir söz duymadım! Filozofluk ve tarih bilmek dedikleri şey bu. Ya da cahil Ahmed Midhat, Necib Asım ve Veled Çelebi gibi cahiller, uzun Türk tarihleri yazarak şunları göstermişlerdir: Atalarımızın göçebeliğini, cihangrliğini, İslam dinini Arap diliyle öğrenmeleri; alimliği, Arap ve Fars dillerini bilmekle elde edebileceklerine inanmaları; Mesnevi'yi Farsça yazmaları; kendi milletlerinin

geleceğini layıkıyla düşünmemeleri gibi nedenlerle dilimize Arapça ve Farsça kelimeler doldu."

"Onlar da konuşuyorlar. Aslında, (C.Y.) beyefendilere emretti. Durum böyle değilse Arabistanlı bir Arap Farsça'yı nereden biliyor ve Şirazlı bir kişi Azerbaycan Türkçesini nasıl anlıyor? Durum böyle olmasaydı Müslümanlar birbirlerini nasıl bu kadar iyi tanıyabildiler? " (Celil Memmedguluzade. Works. Dört ciltlik. Cilt II. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.425).

Celil Memmedguluzade, Arapça ve Farsça kelimelerin Türk dillerinde yaygın olarak kullanılmasının nedenlerini "Molla Nasreddin" üslubuna göre açıklamaktadır. Ama aynı zamanda okuyucuya çözümünün önemini aktardı. Böylesine aydınlatıcı bir yol izleyen ve Türkoloji düşüncesinin oluşumunda ve gelişiminde sivil-aydın konumunu ortaya koyan Celil Memmedguluzade idi. Eğitim alanında ilerlemek için alfabenin önemini belirtti. Yeni Alfabe Komitesi tarafından ortaya atılan alfabe meselesi, 1920'lerden sonra tartışma konusu olduysa, Celil Memmedguluzade, yirminci yüzyılın başlarında konuyu tartışma konusu yaptı. Aslında Celil Memmedguluzade, alfabe konusunda "Yeni Alfabe Komitesi" üyelerini ve yeni alfabe savunucularını harekete geçirdi ve destekleyici bir rol oynadı. Yirminci yüzyılın başlarında, bu konuyu yazılarında defalarca tartışma konusu yaptı. 1913 yılında yazdığı "Alfabe" adlı makalesinde, okuyucuyu alfabe konusunda aydınlattı, şapkalarını önüne koyup düşünmeye yönlendirdi. Bu ifade şekli, Celil Memmedguluzade'nin tarzı ve üslubuydu. "Sıradan insanlara anlatmak lazımdır. Yoksa birdenbire, bu Balkan davası bizim

alfabemizin bir davasıdır, demek elbette damdan düşme söze benzer ve kimsenin kulağına girmez. Sözü, dikkatsizce söylemek, pişman olmak demektir. Söz var, dağa çıkartır. Söz var, dağdan indirir. Aksi takdirde, kamuoyu ne makalenizi okur, ne de onaylar. Meydanda yalnız kalırsın.

Ve sen bir gazetecisin: Alfabe konusunu kim konuşuyor? Sözü var. Söz söyle! Bir dava hakkında yazarsanız, top-tüfek hakkında konuşun; Balkan nerede, alfabe nerede?" Celil Memmedguluzade "Alfabe" sütununda "Molla Nasreddin" olarak şöyle yazıyor: Belki Albaniya'yı duymuşsunuzdur. Osmanlılar, Arnavutluk diyorlar. Bunlar iki milyon nüfuslu bir millettir. Osmanlıların yakasına yapışıp diyorlar ki, bize izin ver. Arap harfleri yerine Latin alfabesini kabul edelim. Ya da hançeri bırakmayacağız."

Bunu söylerken Arnavutlar, Arap harfleri ile yazdıkları sürece basın zenginleşmeyeceğini, milli edebiyatın işe yaramayacağını, dillerine saygı duyulmayacağını ve sonunda Arnavut olmaktan çıkıp güçlü bir millet içinde yok olacağını düşünmektedirler. Tıpkı bizim gibi ve bizim dışımızdaki diğer Müslüman kardeşler gibi." (Celil Memmedguluzade. 4 ciltlik. Cilt II. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.531).

Celil Memmedguluzade, ana hedefe bu kadar uzaktan yaklaşmayı bir üslup olarak seçti. Ana hedefi, Arap alfabesinin Türk halkları tarafından kullanılmasıydı. Ve bu alfabenin zorluklarını anladığı için, onu yeni bir alfabe ile değiştirmeyi öneriyordu. Ancak Arnavut'ların konumundan başladı ve ana hedefe geldi.

"İşte benim sözüm canım, neden atlayıp düşünüyorsun. Ya tarihe güvenmek zorundasın ya da yeri ve göğü yoktan yaratan Allah'a ki, Arnavutlar gibi kurnaz bir milleti yarattın ve bu dilsiz ve ağızsız Osmanlı'nın üstüne gönderdin. Bana özgürlük ver, beni idare etmeye senin liyakatin yoktur. Senin şalvarın geniştir, aklın dardır. Kabasın. Bana dil lazım, basın lazım. Yoksa bu Arap harfleri bizi bir yere ulaştırmaz. Bu harflere biz layık değiliz. Bu harflere kutsal Araplar Farslar, Nahçıvanlar ve Çinliler layıktır.

Vay vay vay! Söze bak, sen Tanrısın! Söz söyleyen dilin dilsiz olsun! " (Celil Memmedguluzade. Eserler. Dört ciltlik. Cilt II, Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.532).

Alfabe hakkında bundan başka bir gerçeği söylemek mümkün mü? Her halükarda Celil Memmedguluzade neyin mümkün olduğunu söylemiş. Söyledikleri ve yazdıkları Türkoloji düşüncesinin oluşmasında ve gelişmesinde kaynak rolü oynamıştır. Söylediklerinin ve yazdıklarının herkesin Türkoloji düşüncesine hizmet ettiğini, ancak bir bilim adamının veya Türkoloğun söylediklerinin ve yazdıklarının sınırlı bir çevrenin Türkoloji düşüncesine hizmet ettiğini, bir kez daha not ediyoruz. Bu, Celil Memmedguluzade'nin Türkoloji düşüncesinin oluşumunda ve gelişmesinde paha biçilmez bir hizmet verdiğini söylemeye zemin vermektedir. Görevi, kitleleri eğitmek, ana dillerinde okuyup yazmalarının önemini anlamalarını sağlamaktı. Milli kimliği, hizmet ettiği dini, hangi memleketin evladı olduğunu açıklamaktı. Bunu başardı ve hatta sıradan insanları düşündürdü. Bu anlamda, 1914'te yazdığı "Dili Tutulmak" adlı yazısında şunları ifade ediyordu: "Nice insan öldü ve toprak oldu. Bu

topraktan ot, meyve ve çörek bitiyor. İnsanlar yiyor. İnsanlardan yeni evlatlar doğuyor. Yine ölüyor ve yine diriliyor. Böyle böyle binlerce yıl geçti ve dünya dönmeye devam ediyor. Hem de Gökçay'da, Tiflis'te ve Bakü'de konuşulan dilimiz.

Ölüm geldiğinde milletin dili kaybolur; yani dili tutulur. İster Müslüman, ister Rus, ister Frenk, sonunda herkes ölecek ve onların yerine yeni insanlar gelecekler.

Bu doğanın kanunu!" (Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört cilt, II cilt, Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.544).

Celil Memmedguluzade, alfabe konusunu defalarca bir analiz ve tartışma meselesine dönüştürdü. Yeni Alfabe Komitesi'nin Kırım ve Türkistan'ı ziyaretinden beş ay önce, konuyu bir kez daha "Yeni Alfabe" sütununa taşıdı. Bu makale bir kez daha Celil Memmedguluzade'nin "Yeni Alfabe Komitesi" çalışmalarına başlamadan önce makaleleriyle faydalı işler yaptığını doğrulamaktadır. Yeni alfabe hazırlayan, pişiren ve ortaya çıkaran biri olduğunu açıkça göstermektedir. Elbette yeni alfabe hazırlayan, bu konuda insanları aydınlatan ve yeni alfabe tanıtanlardan biri de Celil Memmedguluzade idi. Kendisi bu konuya "Yeni Alfabe" sütununda işaret ediyor. Şöyle yazıyordu: "İnsan önüne bir kase lezzetli aşı önüne koyup yediğinde, bu çorbanın nerede ve kimin pişirdiğini bilmesi gerekir. Bir kaşık alıp başınızı eğip hızla yemeniz ve insanları şişirmeniz haksızlık olur. Ama bu aşığı kimin yaptığını bile sormuyorsun." (Celil Memmedguluzade. Çalışıyor. Dört ciltlik. Cilt III, Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.157).

Celil Memmedguluzadeh dediği zaman, Aynı zamanda "yeni alfabeyi" pişirip ortaya koyan kişiye, daha doğrusu bu alfabenin benimsenmesi için çok çalışanlara atıfta bulunuyordu. Ayrıca sıkı çalışmasıyla da hatırlandı.

Celil Memmedguluzade, "Yeni Alfabe" köşesinde, yeni alfabeyi, yeni alfabeyi destekleyenlerin bir zamanlar "vatan haini" olarak görüldüğünü, ancak şimdi taraftarının arttığını kaydetti. Şöyle yazdı: "Yeni Latin alfabesinden bahsediyoruz. Bir zamanlar yeni harf taraftarlarını vatan haini yerine koymuşlardı. İşte bu aptallıktı. Yeni harf taraftarlarına hain denildiği bir zaman vardı. Ama şimdi gel ve gör. Bu yeni alfabede o kadar çok taraftar var ki kimin yemek yaptığını ve kimin engel çıkardığını bilmiyorsunuz." (Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört ciltlik, III cilt. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.157).

Celil Memmedguluzade, şaka yollu yeni alfabenin taraftar sayısının artmasının ardından bu yeni alfabeyi pişirenlere şans verilmediğini kaydetti. Celil Memmedguluzade kendisi de takdir edilmeyenlerden biriydi ve ona işaret etti. Bu anlamda "Yeni Alfabe" sütununda şöyle yazdı: "Herkes bir kaşık kaptı ve lezzetli yeni alfabe tabağına saldırdı. Dün bile caddede yürürken yeni misafirlerden bazılarının kollarını kıvrıp tepsinin üstüne düştüğünü gördüm. Aşçılardan biri aşağıdan yukarıya tekmeledi ve ey insafsızlar, sonunda bana da bir şans verin dedi.

Kolları bağlanmış gençler hiç dinlemiyor.

Ataları, bu kadar lezzetli bir aşı tabaklarına koydular. Onu yiyende insaf yoktu ki, bu aşı pişiren

kimdir, hazırlayan kimdir?" (Celil Memmedguluzade. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt III, Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.157).

Gerçekten de Celil Memmedguluzade, yirminci yüzyılın başlarında yeni alfabeyi "pişirip" bırakanlardan biriydi. Ancak Celil Memmedguluzade'ye bu konuda kayıtsız kalınmıştır. Bu ilgisizlik ve kayıtsızlıktan şikayet yazılarına yansımıştır. Birinci Türkoloji Kongresi'nde imla konuları da tartışıldı. Celil Memmedguluzade, yazım sorunlarına kayıtsız kalmadı. Bu bakımdan hala İlk Türkoloji Kongre öncesinde halkın anlayabileceği şekilde aydınlatıcı çalışmalar yaptı. Özgür düşünceliliği, de bu yöndeki yazılarında belirgindir. Böylece Celil Memmedguluzade'nin "Sirke" başlıklı yazısında, yazarın o dönemdeki ses bilginin kaderi hakkındaki görüşünü yüksek ifade etmektedir. Bu sütunun içeriğinden anlaşılıyor ki, dört yazar anlaşır Bakü'lü yazar arkadaşlarından birinin evine balık yemeye giderler. Bunlardan biri, birkaç gün önce Bakü'ye gelen bir yazardır. Bu yazarlar balık yediklerinde, balık kelimesine balık mı yoksa balıx mı diyeceklerini tartışırlar. Celil Memmedguluzade bu noktayı o kadar ustaca anlatıyor ki, onun yeteneğini bir yazar olarak, bilgisini de dilin kurallarını bilen bir dilbilimci olarak görmemek mümkün değil. Eserden pasajlara dikkat edelim: "Bakü'lü ilk yazar arkadaşımız balık parçalarını çatal ile seçti ve ev sahibi yazar arkadaşımıza şunu söyledi:

- Ey Ahmad Fitrat (ev sahibi edip dostumuzun adıdır), anne babamız yediğin balığa "balık" adını verdi ve sen de "balık" de, "balıx" deme." (Celil

Memmedguluzade. 6 ciltlik. Cilt I, Bakü, Azerneshr, 1983, s.190).

Bu sohbetten sonra Ahmed Fitrat rahmetli atalarımız "balıx" dediği halde "balık" dememiz gerektiğini söylüyor. Bakü'yü ziyaret eden yazar, bunu yapmanın bir yolu olduğunu mu söylüyor? Sonuçta, neden ona "balıx" değil de "balık" diyorsunuz? Kızgın Ahmed Fitrat, Bakü'yü ziyaret eden yazarın sözünü kesti: "Hayır, üzgünüm, hiç kızmıyorum; ama her dilin bir kuralı vardır ve bu kurala uymalıyız. Türk milleti olarak her şeyde olduğu gibi dilde de geride kaldığımız biliniyor. Herhangi bir kanun bilmiyoruz, hiçbir ses uyuma uymuyoruz. Başımızı eğip Kabla Mammad Cafer ve Fatma teyzeler gibi diyoruz. Atalarımızın ve kız kardeşlerimizin dediği gibi bir balığa "balıx" demeli miyiz? " Sonra misafir ile Ahmed Fitrat arasında bir konuşma var: "Bakü'lü ilk yazar arkadaşımız da ağzına bir parça balık koydu, biraz heyecanlandı ve şöyle dedi:

Elbette "balık" demeliyiz. Ana dilinizi nasıl destekliyorsunuz?

Ahmed Fitrat, balığın birini alıp ağzına koydu ve biraz daha yüksek sesle, ellerini ölçe ölçe, ağzı balığı çiğneye çeğneye şöyle dedi:

- Kardeşim, ana dilin bununla ne ilgisi var? "balık" dediğinde anadil oluyor, "balıx" dediğinde neden anadil olmuyor? Ve seni suçlamıyorum, biz dört kişi burada yeni bir dil yaratmayacak mıyız? Muhtemelen dünyadaki her bilim dalında dilin kanunlarını hayata uygulayan bir uzman vardır. Necip Asim Bey'in dil konusundaki yazılarını...

Ben de dahil olmak üzere dört Türk yazar, tartışırken on iki büyük balığı iki kişi yedi. Bu sırada kapı aralığından yaşlı kadının başı ve titreyen sesi bize ulaştı:

"Karın bana gelsin. Bu kadar 'Balıx-balıx' diye diye pes doğrusu, o sincabı oraya koydunuz ve orada kaldı ve ağzını niye hiç açmadınız?" (Celil Memmedguluzadeh. Eserler. 6 ciltlik. I cilt, Bakü, Azerneshr, 1983, s.192).

Celil Memmedguluzade, okurların, yazarların ve dilbilimcilerin dikkatini çekerek bu tür yazım sorunlarına tüm incelikleriyle yaklaştı.

Celil Memmedguluzade'nin çalışmasında, aynı konulara tekrar tekrar döndüğü görülmektedir. Bunun ana nedenlerinden biri, sık sık önemli, ciddi, sorunlu konuları hatırlatarak çözmeye odaklanmasıdır. Bu anlamda Aziz Mirahmadov'un görüşüne tamamen katılıyoruz: "Bir zamanlar Azerbaycan'ın ilerici sanatkar ve düşünürlerinin, o bağlamda Memmedguluzade'nin yaratıcılığında döne döne eleştirilmiş toplumsal tiplerini Anamın Kitabı'nda yeniden mizah konusu yapılmasını, Azerbaycan başlıklı yazıda yurtsever birlik çağrısının yinelenmesinin çok önemli ve ciddi sebepleri vardı. Esas sebep, kendi tarihinin savaşlarda geçen yeni, belirleyici bir aşamaya adım atmış yurttaşlarımıza tehlikeli ve ciddi sorunlarını hatırlatmak ve bu sorunların çözümüne dikkat çekmekti. (Aziz Mirahmadov. Büyük yazarın edebi mirası. - Celil Memmedguluzade. Eserler. 6 ciltlik, I cilt, Bakü, Azerneş, 1983, s. 35).

Celil Memmedguluzade, 1917'de yazdığı Azerbaycan yazısında vatanın acısını ve kaderini açıkça tartışmıştır. Her Azerbaycanlıya dilini ve vatanını tanıtmaya çalışmıştır. Kariyeri boyunca düşüncesi ve konumu bir yandan milli olmayanların çıkarlarına dokunurken, diğer yandan da onların milli olmalarını talep ediyordu. Aslında Celil Memmedguluzade, Azerbaycan'ın parçalarına, bölgelerine göre vatanın coğrafyasını çizdi. Onun zamanındaki konumu, milliyetçilere daha iddialı, biraz daha bencil, şüpheli bir izlenim verdi. Ama gerçek şu ki Celil Memmedguluzade'nin tarzı bir grubu ve daha büyük bir grubu memnun ediyordu, ancak başka bir grubu, sınırlı bir grubu memnun etmiyordu. Bunlar, Celil Memmedguluzade'nin edebi konumunu ve kişisel itibarını kısıkanıyorlardı. Şöyle yazıyordu: "Aman güzel Azerbaycanım! Nerede kaldın? Ay ekmek yiyen Tebrizli kardeşlerim, ay şapkakalı Hoylu, Meşginli, Serablı, Goruslu ve Moruslu kardeşlerim, ay bitli Maragalı, Merendli, Gülistanlı, Gulibiyaban vatandaşlarım, ey Erdebilli, Kalhanlı kardeşlerim! Gelin, bana bir yol gösterin! Vallahi, kafam karıştı! Sonunda dünya ve âlem değişti, her şey eski haline döndü, her şeye dokunuldu, bir kez oturup şapkalarımızı ortaya koyalım ve düşünelim bizim memleketimiz neresidir?"

Gelin, gelin, ey unutulmuş vatanın parçalanmış kardeşleri! Bakalım beşikte yabancı milletlerin sütünü emen, vatanımızı unutan ve milletimizin ruhunu bilmeyen bir para etmeyecek olan liderlerimiz size ne zaman ağlayacak? (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserleri. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s. 5). Bir gün ağlayacaklar mı? Celil

Memmedguluzade, milleti kendi kaderini düşünmeye çağırdı ve milletin özüne dönmesi ve kendini tahlil etmesi için bir seferberlik görevi yürüttü.

Yeni Alfabe Komitesi üyesi olarak Kırım ve Türkistan'ı ziyaret etmek Celil Memmedguluzade'nin hakkıydı. Ondan önce Yeni Alfabe Komitesinin amaçlarını ve hedeflerini popülerleştiren başka kimse yoktu. Bu yöndeki faaliyeti zekasından, vatandaşlığından ve millet sevgisinden kaynaklanıyordu. Celil Memmedguluzade "Molla Nasreddin" dergisindeki faaliyetlerinde ve diğer eserlerde memleketi, milleti, dili ve Azerbaycan-Türk-Müslüman halkının kaderini yazdı. Bu insanların sorunu Sorunları çözmek için Azerbaycan-Türk-Müslüman dünyasını uyandırmaya ve seferber etmeye çalıştı. Yazar olarak edebi faaliyetinin temel amacı buydu. Böyle bir kişinin Kırım Türkistan için Yeni Alfabe Komitesi kadrosunda yer alması Yeni Alfabe Komitesi'nin yararına oldu. Aynı zamanda Yeni Alfabe Komitesi Başkanı Samad Ağamalıoğlu'nun güvendiği ve inandığı önemli bir yazar ve şahsiyetti. Samad Ağamalıoğlu ile onun arasında samimi bir yakınlık ve dostluk vardı. Hamida Cavanşir Hanım anılarında şöyle yazmıştır: "Yoldaş Samad Ağamalıoğlu, tapu kadastro işlerinde çalışırken komşu toprak sahipleri ile benim topraklarım arasındaki arazi ölçümleri sırasında (1910 - B.H.) iki ay bizim evimizde kaldı. Benim işleri öğrendikten ve karşılaştığım tatsız olayları gördükten sonra tüm mallarımı satıp şehre taşınmamı tavsiye etti. Rahmetli babama başlattığı kültürel faaliyete devam edeceğine söz vermeseydim, muhtemelen ben de aynısını yapardım." (Bakınız: Hamida Hanım Cavanşir.

Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.144)

Bu arada, Celil Memmedguluzade'nin Samad Ağamalıoğlu, Dadaş Bünyadzade, Alihaydar Karayev, Nariman Narimanov, Mir Cafar Bağirov ve başkalarıyla iyi ilişkileri vardı. Örneğin Celil Memmedguluzade, Tebriz'den Bakü'ye döndüğünde (1921) Bakü'de 18 Guberniya Caddesi'nde bir daire kiralamıştı. Bayan Hamida Cavanşir anılarında çok dar bir yerde yaşadıklarını yazıyor. "Yoldaş Bünyadzade (Azerbaycan Sovyet Partisi ve devlet adamı - B.H.) ve Alihaydar Karayev Mirza Celil'i ziyarete geldi. Bize iyi bir ev, koşullar ve enzeri şeyler vaat edip gittiler. Böylece bir hafta geçti ve hiçbir şey değişmedi.

Mirza Alakbar (Celil Memmedguluzade'nin erkek kardeşi B.H.) hastaydı, utanırdı ve heyecanlanırdı. Mirza Celil de bu duruma fiilen üzülürdü. Sonunda Nariman Narimanov ile görüşmeye karar verdi. Narimanov durumu öğrenir öğrenmez onu hemen 64 Old Post Street'e (şimdi 56) götürdü. Üçüncü katta, ayrı bir hizmetli odası ve mutfağı olan 5 odalı bir daire sundu (bu adres şu anda Celil Memmedguluzade'nin ev müzesine ev sahipliğı yapıyor - B.H.). (Bakınız: Bayan Hamida Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.290). Hamida Hanım'ın hatıralarından anlaşılıyor ki o zamanlar halıları, tabakları, masaları, sandalyeleri, kısacası hiçbir şeyleri yokmuş. "14 Haziran Salı günü nihayet yeni bir daireye taşındık. Ucuz bir tahta koltuk, masa, sandalye ve taburelerden başka bir şey yoktu. Mirza Celil ve ben Halk Komiserliğı'ne gittik. Orada ihtiyacımız olan şeylerin bir listesi sunuldu. Bir liste yapmaya başladım

ve Mirza Celil başımın üzerinde durdu, yazdıklarına bakıp şöyle dedi: "En önemli şeyleri yazın. Onsuz yapamayacağınız şeyleri yazın. Bir daha hiçbir şeyin olmamasına izin vermeyin! " (Bakınız: Hamida Hanım Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakı, "Apostroff" LLC, 2012, s.291).

Dönemin parti ve devlet adamları Celil Memmedguluzade'yi iyi tanıyor ve ona saygı duyuyordu. Hamida Hanım'ın 22 Mart 1923'te yazdığı mektup Celil Memmedguluzade'nin Mir Cafer Bağirov, Samad Ağamalıoğlu ve Ali Haydar Karayev ile yakın ilişkileri olduğunu doğruluyor. O sırada Celil Memmedguluzade, Hamida'nın köyden şehre (Bakü) gitmesini istedi. Hamida Hanım, eşyaları toplar, kahrileri temizler ve sonra kiraya verir. Ancak Hamida'nın çalışmalarına devam etmesine izin verilmez. Kanalları temizlemenin bedelini geri ödemiyorlar ve gidebilirsin diyorlar. Böyle bir tutum Hamida'yı çok kötü etkiliyor. Ve 22 Mart 1923 tarihli mektubunda Celil Memmedguluzade'ye şunları yazdı: "Beni tanıyorsunuz ve ne çizdiğimi ve kendimi hangi durumda bulduğumu anlıyorsunuz! Burada, merkezden çok uzakta, ne yapacağımı, kime güveneceğimi bilmiyorum. Mühendis Petrova veya Politbüro Başkanına! Çalışmaya devam etmeli miyim yoksa durmalı mıyım?

İşi bitirmek zorundayım, yoksa yargılanabilirim. Ne yapacağımı, nasıl yapacağımı bilmiyorum. Tavsiye ver! Sen Bağirov (daha sonra Mir Cafer Bağirov Azerbaycan SSR - B.H. Devlet Siyasi Departmanının başıydı), Ağamalıoğlu ile Karayev ile görüş. Bana telgrafla cevap gönderin." (Bakınız: Hamida Hanım

Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.303-304).

Celil Memmedguluzade ile Samad Ağamalıoğlu arasındaki yakınlık ve nezaket, Samad Ağamalıoğlu'nun evinde "Molla Nasreddin" yıldönümüne adanan toplantılara Celil Memmedguluzade'nin aile fertleri bile davet edildi. Bunu Hamida'nın anılarında okuyoruz: "Mirza Celil, derginin 18. yıldönümüne hazırlandığını yazdı ve "Danabaş Şehrinin Hocası" oyunu sahnelenecektir. Bu nedenle kendisi ve çocuklarının Bakü'ye gelmesini istiyorlar. (Hamida hanım o sırada Kahrizli köyündeydi). - BH).

20 Nisan'da toplanıp Bakü'ye gittim. Gazeteler "Molla Nasreddin" in yıldönümünü yazıyordu ve hazırlıklar yapılıyordu. Bu olayla bağlantılı olarak beni ve Mina Hanım'ı (Mina Hanım İbrahim Bey kızı Davatdarova, Hamida Hanım'un ilk eşinden olan kızıdır. B.H.) Samad Ağamalıoğlu'nun evine iki kez davet edildiler. (Bakınız: Hamida Hanım Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.304).

O sıralarda, 1924 yılında, Azerbaycan SSC Devlet Siyasi Dairesi başkanı Mir Cafer Bağirov, sadece Celil Memmedguluzade ile tanışmamış, aynı zamanda Hamida'yı da iyi tanıyordu. "Mir Cafer Bağirov, 1924 baharında hizmetiyle bağlantılı olarak ilçemize geldi. O da beni görmeye geldi. Dokuma atölyemizi de ziyaret etti. Bağirov atölyeyi çok beğendi. Bakü'den bize en uygun şartlarda 100 pound iplik göndermek için elinden geleni yapacağına söz verdi. (Bakınız: Hamida

Hanım Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s. 311). O sırada Celil Memmedguluzade ve ailesinin parti ve devlet adamlarıyla yakın ilişkileri vardı. Celil Memmedguluzade'nin yazar, yayıncı, editör ve aydın olarak faaliyeti bu yakınlığı haklı çıkardı. Bu nedenle Yeni Alfabe Komitesi'nin oluşturduğu heyetin bir parçası olarak ziyarete gitti. Celil Memmedguluzade, anılarında, Eylül 1924'te Kırım ve Türkistan ziyareti sırasında tedavi için Bakü'ye gelen Hamida Hanım anılarında şunları yazdı: "Mirza Celil'i evde bulamadım. Ağamalıoğlu'nun daveti üzerine yeni bir alfabe meselesi ile ilgili olarak seyahate çıkmıştı. (Bakınız: Hamida Hanım Cavanşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.313). Celil Memmedguluzade'nin Yeni Alfabe Komitesi tarafından organize edilen ve Ağamalıoğlu başkanlığında Kırım ve Türkistan vilayetlerine ziyareti Kasım 1924'te sona erdi. "Kasım 1924, Mirza Celil ve Ağamalıoğlu bir geziden döndüler. Gezisinden memnun kalmıştı. Moskova, Leningrad, Samara, Orenburg, Semerkant ve diğer şehirleri ziyaret etmişlerdi. Mirza Celil gözlemlerinden ve yollarda yaşadıklarından söz etti. Birçok kitap satın almıştı.

Benim için Moskova'dan satın aldığı "Sağlık Kitabı"nın üstüne "Hayatı boyunca köylüleri tedavi etmiş olan Hamida Hanım'a" diye yazmıştı. Ayrıca kendine bir baharlık palto almıştı. Ancak sonraki yıllarda, kışın ve hayatının geri kalanında çocukluğunda bile o ince ceketi giymek zorunda kaldı.v

Mirza Celil, bu seyahatte parasızlık yüzünden bize hediyeye alamadı, bu yüzden çok özür diledi. (Bakınız:

Hamida Hanım Cavaşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Baku, "Apostroff" LLC, 2012, s.314).

Celil Memmedguluzade, 1925-1926'da daha endişeli, acılı ve sorunluydu. Hatta sağlık sorunları, baş ağrıları vardı. Ama bundan kimseye bahsetmedi. Sorunlar, endişeler ve acılar, gece uykusunu haram etti. İşte Hamida'nın anularından bir an. "Gecenin ortasında bir inlemeyle uyandım. Mirza Celil'in o kadar yorgun olduğunu gördüm ki onu boğuyorlarmış gibi geldi. Onu zorlukla uyandırdım, derin uykundaydı, uyanamadı. Bilinci yerine geldikten sonra ona ne olduğunu ve neden olduğunu sordum. Sessizdi, hayal kırıklığı içinde etrafına bakıyordu. Bir süre sonra tekrar sakinleşti ve kötü bir rüya gördüğünü söyledi. Konuş, dedim. Beni yargıladıklarını, suçlu bulduklarını ve beni bodrum duvarına diri diri asmak istediklerini, rüyamda gördüm. Önce zorla bodruma gömüldüm, sonra kapı tuğladan yapıldı ve sonra tavandaki tek nefes. Bu küçük pencereyi kapatmaman için sana yalvardım! Bırak koyun nefes alsın! Beni havadan mahrum etmeyin!

Mirza Celil, ancak o zaman dergi işleriyle ilgili çok ciddi sıkıntılar olduğunu söyledi." (Bakınız: Hamida Hanım Cavaşir. Hatıralarım. İkinci baskı. Bakü, "Apostroff" LLC, 2012, s.315).

Celil Memmedguluzade, "Molla Nasraddin" dergisinin 6. sayısından sonra editörü olarak adının yazılmasını reddetmişti. Bunun nedeninin Celil Memmedguluzade'nin görüşleri ile "Molla Nasraddin" dergisinin izlediği yol arasındaki çelişki olduğu düşünülüyor. Böylece Molla Nasreddin dergisi, sadece dine karşı savaşan bir kurum haline gelmişti. Ancak

Celil Memmedguluzade'nin 1924-1925-1926 yıllarında ve kariyerinin tüm yıllarındaki görüşlerinin milletin diline, kültürüne ve kalkınmasına hizmet etmek olduğu konusunda yeterince kanıt vardır. 31 Ekim 1925'te "Molla Nasreddin" dergisinde her zaman olduğu gibi dil ve yazıya odaklanan "Ajiqnan" makalesini yayınladığını söylemek yeterli. "Kızgın" makalesinde şöyle yazdı: "Profesör Köprülü konuşutça, ben de konuşacağım.

24 Ekim 1925'te Profesör Köprülü, Yazarlar Cemiyeti'nde bir konuşma yaptı. Türk şairlerinden bahsediyordu. Sonunda söz Abdülhak Hamid ve Tevfik Fikret'e geldi. Burada sevgili misafirlerden tuhaf bir söz duydum. Görünüşe göre bu yazarların yazıları çetin yazılardır. (Bakınız: Celil Memmedguluzade. Eserleri. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s. 222).

Celil Memmedguluzade, "Bir madalyonun sırlarını açığa çıkaracağım, diyerek ana noktaya gidiyor. Kendi deyimiyle, birçok kişinin tüylerini ürpertiyor. Örneğin, hatırlıyor musun, okuma odalarından birinde Tevfik Fikret'in kitabını okuyordun. Birkaç pasaj okudunuz, coştunuz. "Rubab-ı Şikeste" ve "Sis" adlı parçaya geldiniz. Okudunuz, okudunuz ve biraz daha okursanız, muhtemelen delirirsiniz." (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.223).

Celil Memmedguluzade, Tevfik Fikret'in kitabını okuduğunda, gülmeye başladığını belirterek devam ediyor. Bana sordular, neden gülüyorsun? Anlamadığın kelime ve sözlerle karşılaştığımı söyledim. Bana hangi

kelimeleri anlamadığım sorulduğunda. Kitabı aldım ve bir veya iki kelimenin anlamını sordum. Celil Memmedguluzade, "Kızgın" başlıklı yazıda yaşanan olayları şöyle anlatıyor: Kütüphaneden "Ahter-i Kebir" sözlüğünü buraya getirin.

Dedim:

- Şemsettin Sami'nin sözlüğünde olmayan bir şey mi arıyorsunuz?

Şemseddin'in sözlüğü, küçük ve küçük yazarların eserlerini okumak içindir. Ama Tevfik Fikret gibi dünyayı hiç görmemiş bir kalem sahibinin kamış kaleminin yazdıkları için derin Arapça sözlüklere bakmak gerekiyor."

O sırada bir kelime söyledim: "Ne didar-ı Arap ne de şir-i şotur" (ne Arab'ın yüzü, ne de devenin sütü), yani böyle bir dile gerek yok, onu aramaya gerek yok." (Bakınız: Celil Memmedguluzade. Eserleri. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.223).

Bu yazıda Celil Memmedguluzade yine dilin saflığı için mücadele etmektedir. Onun makalelerinde dilin saflığı için mücadele, ana amaç ve hedeftir. Türkçe kelimelerin üzerinde nöbet tutuyor, bazı Türkçe kelimeler üzerinde araştırmalar yapıyor ve bizim dilimizdeki Arapça, Farsça ve Rusça kelimelerin düzeltilmesini savunuyor. 23 Ocak 1926'da "Molla Nasreddin" dergisinde yayınlanan "Türkçe Kelimeler Üzerine Çalışmalar" başlıklı makalesinde şunları yazdı:

"Söylemeye gerek yok, bu kitapların çoğu daha az eğitilmiş işçiler ve köylüler için yayınlandı. Birçoğu şimdi, yarı kelimeleri Arapça, yarı kelimeleri Farsça ve

yarı kelimeleri Rusça olan bu kitapların daha az eğitimli yoldaşlarımız tarafından bu kitapların sindirilip sindirilemeyeceğini soruyordu." (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.234).

Celil Memmedguluzade'nin Samad Ağamalıoğlu ve diğer parti ve devlet adamlarıyla yakın ilişkilerine rağmen Birinci Türkoloji Kongresi'ne katılmadı. Acaba Birinci Türkoloji Kongresi'ne neden davet edilmedi?! Ya da davet edildiyse neden katılmadı? Ne de olsa Türk halklarının kader sorunları Birinci Türkoloji Kongresi'nde çözülecekti. Celil Memmedguluzade, bu sorunların çözümüne kalemiyle sözün gerçek anlamıyla parmak basmıştı. Türkologlar Birinci Türkoloji Kongresi'nin toplanmasının önemini bilimsel ve teorik olarak kanıtlamaya çalıştıysa, burada tartışılacak konular, "Molla Nasreddin" dergisiyle Celil Memmedguluzade kendi kalemi ile Türk-Müslüman-Azerbaycan dünya görüşünün oluşmasına ve gelişmesine hizmet etti. Ama neden Birinci Türkoloji Kongresi'ne katılmadı?! Belki bir sağlık sorunu vardı?! Belki de aile üyelerinin sorunları ve endişeleri bu etkinliğe katılmasını engelledi?! Her halükarda doğru bilgi alamadık. Ancak Birinci Türkoloji Kongresi'nden sonra bile çalışmalarına, yaptıklarına ve faaliyetlerine sadık kaldı ve hatta 17 Nisan 1926'da "Molla Nasreddin" dergisinde "Yoğurt Beyaz mı Siyah mı?" diye soran bir makale yazdı. Bu makale, Birinci Türkoloji Kongresi'ne olan sempatisini ve bu kongreden sonra bazı konularda objektif tutumunu açıkça göstermektedir. Şöyle yazıyordu: "Türkoloji Kongresi'nden bu yana bir buçuk ay geçti. Aynı zamanda kongrenin toplanması ve

kongrenin onayladığı yeni Türk alfabesi konusu Türklerin geleceği için o kadar önemli bir tarih ki bu bir buçuk ay boyunca gazeteler, milli bayramımızı gönülden selamlıyorlar. (Bakınız: Celil Memmedguluzade. Eserler. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.249).

Celil Memmedguluzade, Birinci Türkoloji Kongresi tarafından onaylanan yeni alfabeyi önemli bulmuş ve bu olayın zamanını da tarihi bir gün olarak değerlendirmiştir. Bu sefer amcası Molla Nasreddin'in sözlerini söylemek istedi. "Bir yandan bu Şura Hükümeti için üzüldüğümü söylemek istiyorum, dedi. Örneğin, Zagranitsa'da birkaç "rakibi" vardır. Sovyet hükümetinin neyin peşinde olduğunu görmek için gözlerini kırıştırıyorlar. Buradaki fikir şudur ki, Şura hükümetin yaptığı her şeyi, ne yaparlarsa yapsınlar, onlar buna bir kulp takıyorlar, hata buluyorlar ve ayıp çıkartıyorlar.

İyi ya da kötü olmaları arasında, onlar için fark yoktur. Sovyet hükümeti tüm zenginlerin servetini aldı ve işçilere ile köylülere dağıttı. Bu kötü bir şeydir. (Toprak ağalarına yazıktır).

Sovyet hükümeti Doğulu kadınları erkek seviyesine getirdi; Bu da kötü. (mahremcilik meselesi var). (Bakınız: Celil Memmedguluzade. Eserler. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.250).

Daha sonra Celil Memmedguluzade, ana noktaya geçer. Birinci Türkoloji Kongresi'nin, Doğu dünyasında ilk kez Türk-Tatar halklarını bir araya getirmede büyük bir rol oynadığını kaydetti. Bir adım daha ileri giderek, Sovyet hükümetinin Türk-Tatar halklarının bir araya

gelmesi için şartlar yarattığını söyleyerek, Çarlık hükümetini Sovyet hükümeti ile karşılaştırdı. Şöyle yazdı: "Şimdi bile, Sovyet hükümeti dünyadaki sadece Türk-Tatar halkının şansa sahip olacağı bir durum yarattı. Bir araya gelebilecekleri, birbirleriyle tanışabilecekleri ve sorunları hakkında konuşabilecekleri bir ortam meydana getirdi. Ancak geçmişte sokakta iki kardeş konuşurken bir Çarlık hükümet yetkilisi gelip onları ayırırdı." (Bakınız: Celil Memmedguluzade. Eserleri. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.250).

Celil Memmedguluzade, I. Türkoloji Kongresi'ne büyük önem vermiş ve önemli bir olay olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda rakiplerin, bu olaya da bir kulp takacağını söylüyordu. "Evet, Türkoloji Kongresi Bakü'de toplandıktan sonra, bu kongre meselesine ve yeni Türk alfabesine rakiplerin nasıl bir kulp takacağını görmek için gazeteleri takip ediyordum." Şimdi de Yeni Fikir gazetesinde, İstanbul'da yaşayan birçok "vatandaşımızın" bu kongreye ve yeni alfabeyle küçümseyerek baktığını okudum." (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.250).

Celil Memmedguluzade dolaylı olarak, "Molla Nasreddin" üslubu ile rakiplerinin Sovyet hükümetinin tüm çalışmalarına şüpheyle yaklaştıklarını ve Birinci Türkoloji Kongresi'ne de aynı şüpheyle baktıklarını belirterek eleştirdi. Şöyle yazdı: "Hata, Sovyet hükümetinin şeffaf olmasıdır. Sanırım kıyamet yine kopacak ve rakipler yeniden işe başlayacaklar:

- Yazık benim, yazıklar olsun bana, yoğurt siyah ama Sovyet hükümeti "Yoğurt beyazdır!" diyor. (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört ciltlik. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.250). Celil Memmedguluzade, "Yoğurt beyaz mı siyah mı?" makalesi ile Birinci Türkoloji Kongresi'nin tarihi bir gerçek olduğu gerçeğini takdir etti.

Celil Memmedguluzade, hayatının sonuna kadar dil ve vatan hayranı olmuştur. Ömrünün sonuna kadar yeni bir alfabe meselesi, işinin ana hedeflerinden birini oluşturdu. Bu anlamda Birinci Türkoloji Kongresi'nden sonra "Molla Nasreddin" dergisinin sayfalarında yeni alfabe konusuna defalarca yer verdi. 18 Eylül 1926 tarihli "Molla Nasreddin" dergisinde yayımladığı, "Teyze Hatırın Kalmasın!" yazısında, gazetede sayfalarında küçük yazıların ve haberlerin yeni alfabe ile Kapak sayfalarındaki yazıların ise eski alfabe ile yayımlandığını belirtmektedir. Nedenini şöyle açıklıyor: "Temel neden, gazete yazarlarının önemli bir materyali boş bir sayfaya yazmaları ve onu yeni bir alfabeyle yazmaya korkmalarıdır. İstiyorlar ki Türk okurlar, yeni alfabeyle okuyamasın ya da okumayı zor bulsun. Bir defa da Arap harfleri ile yayımlanan bir Türk gazetesinde baş makale yeni alfabe ile yayınlansın. Ve az çok önemli olan her makale Arap harfleriyle yazılıyor. Ama bazı önemsiz haberlere bir veya iki sütun ayırıp, "Teyze Hatırın Kalmasın" anlayışıyla dolduruyorlar ve "Evet, biz de yeni Türk alfabesine de hizmet ettik" diyorlar."

Hayır, böyle olmaz. Açık konuşalım, eğri oturup ve doğru konuşalım.

Öncelikle bu yeni Türk alfabesine inanıp inanmadığınızı görelim." (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserleri. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s. 279).

Ya sen benim gibi bazen ön sayfaya yeni bir Türk alfabesi koy, ya da ben vazgeçmem. (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.279).

Celil Memmedguluzade defalarca yeni alfabe meselesini, "Molla Nasreddin" dergisinin sayfasına taşıdı ve diğer taleplerini de buna bağlı olarak açıklamaya çalıştı. Örneğin, İngiliz siyasetinin dünyadaki sonuçlarını açıklamak için, hatırlamanın kolay bir yolu olarak yine Latin alfabesini seçti. 13 Kasım 1926'da yazdığı "Latin Alfabesi ve İngilizce" başlıklı makalesinde, Latin alfabesinin aşık bir istek olduğunu ve Latin alfabesini beğenip beğenmeyenlerle bu konuda konuşmaya gerek olmadığını belirtiyordu. Makalede, İngilizlerin Latin alfabesini eski çağlardan beri kullandıkları ve bu alfabenin kullanılmasına karar verildiği belirtiliyor. Şöyle yazıyor: "Ve bugüne kadar, dünyada ne kadar medeni ve zeki kavim olursa olsun, Latin alfabesini kullanmaya karar vermiştir. Onların hepsi, bizim de bu yeni Türk alfabesini yani Latin alfabesini onaylarlar. Eğer beğenmiyorlarsa, neden kitaplarını ve edebiyatlarını bu harfler üzerine kuruyorlar?" (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.291). "Dinle, İnanma!" yazısında, köylülerin okur-yazar olmaları, gazeteleri okuyabilmeleri için Latin alfabesiyle basılmış gazetelerin basımını ele aldı. "Dünyanın köylüler veya

kasaba halkı için en uygun gazetesi, en kolay alfabe ile yazılan gazetedir. Azerbaycan köylüleri için böyle bir alfabe, yani alfabe adını koyduğumuz Latin harfleridir. (Bakınız: Celil Memmedguluzadeh. Eserler. Dört cilt halinde. Cilt III. Bakü, "Önder Yayınevi", 2004, s.310).

Böylece Celil Memmedguluzade, kalemini ve çalışmalarını, Birinci Türkoloji Kongresi öncesinde ve sonrasında, Türk - Müslüman halkının ilerlemesine ve gelişmesine adanmıştır. Celil Memmedguluzade (1866-1932) ölmeseydi, kuşkusuz baskı kurbanı olacaktı. Ölüm onu baskıdan kurtardı.

BULUTHAN HALILOV'UN ÖZGEÇMİŞİ

Buluthan Halilov Azizoğlu, 1966 yılında Batı Azerbaycan'ın Amasya ilçesine bağlı Ellerkend köyünde doğdu. 1990 yılında, VI Lenin'in (şimdiki Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi) adını taşıyan Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesi'nden onur derecesiyle mezun oldu. Öğrencilik yıllarında J. Jabbarli'nin adını taşıyan yüksek bir bursla okudu. Azerbaycan Devlet Pedagoji Enstitüsü Rektörü de dahil olmak üzere Modern Azerbaycan Dili Bölümü'nün sunumuna dayanarak bilgi, beceri ve bilime olan büyük ilgisi dikkate alınarak, Modern Azerbaycan Bölümü'nde laboratuvar asistanı olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na genç bir uzman olarak atandı.

1985-1987 yıllarında Uzakdoğu'da askerlik yaptı.

1992'de doktorasını, 1999'da doktora tezini savundu. Mart 1994'te Modern Azerbaycan Dili Bölümü'nde bir yarışma ile öğretim görevlisi oldu. Mayıs 1996'dan beri doçent, Temmuz 2001'den beri profesör olarak çalışıyor.

12 Mayıs 2006'da Filoloji Fakültesi Dekanlığına seçildi. 30 Eylül 2011'de yeniden dekan olarak atandı.

Buluthan Halilov, 2001'den 2011'e kadar Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde yeni kurulan "Dede Korkut" araştırmalarına başkanlık etti.

7 Aralık 1992'de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne yönelik saldırıya son vermek için, özel bir organ olan Cumhuriyet Yüksek Meclisi Başkanı Haydar Aliyev'e yönelik iftira ve tehditler - Nahçıvan AR devlet binası ve Yüksek Meclis Başkanı Haydar AliRıza oğlu

Aliyev'in haklarının korunması Savunma Komitesi'ni kurarken Buluthan Halilov, Savunma Komitesinin aktif üyelerinden biriydi.

Buluthan Halilov, Aralık 2000'den beri Yeni Azerbaycan Partisi'nin üyesidir.

Buluthan Halilov, 21 Şubat 2013 tarihinde Yeni Azerbaycan Partisi'nin Sabail ilçe örgütünün gazi kartı verildi.

Buluthan Halilov, aktif bir halk figürüdür. Televizyon ve radyo programlarında ve cumhuriyet medyasında düzenli olarak dilimiz, edebiyatımız, kültürümüz, devletimiz ve milli çıkarlarımız hakkında konuşuyor.

Buluthan Halilov, bilimsel faaliyeti çok yönlü, geniş ve kapsamlıdır. 400'den fazla bilimsel ve gazetecilik eseri yayınladı. 28 tanesi monografi, ders kitabı ve öğretim yardımcılarıdır.

Azerbaycan dilbiliminin ve Türkoloji dilbiliminin en modern konuları ve sorunları, Buluthan Halilov'un bilimsel çalışmasının temelini oluşturur.

9 Haziran 1999'da Buluthan Halilov, Bakü Devlet Üniversitesi Filoloji Doktoru derecesi için "Azerbaycan dili" uzmanlığı üzerine tezini savundu (10.02.02).

İhtisas Konseyi toplantısında "Azerbaycan dilinde fiillerin fono-semantik gelişimi" konulu doktora tezini savundu ve filoloji alanında doktora yaptı. Doktora tezinde elde ettiği bilimsel sonuçlar, yenilikleriyle dikkat çekmiş ve Türkoloji dilbiliminin bir başarısı olarak değerlendirilmiştir.

Buluthan Halilov'un bilimsel çalışmasının yönlerinden biri dilimizin tarihi ile bağlantılıdır. "Azerbaycan dilinde tekil fiillere dayalı birincil köklerin fonosemantik gelişimi" (1995), "Azerbaycan dilinde iki heceli fiillerin fonosemantik gelişimi" (1996), "Fiillerin birincil kökleri" (1998) kitaplarında fiillerin birincil köklerini restore etti. Farklı dillerle karşılaştırılmıştır.

Buluthan Halilov'un bilimsel çalışmasındaki önemli yönlerden biri Türkoloji ile bağlantılıdır. "Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi" (1999).

"Türkolojinin Rönesansı" (2001), "Türkolojiye Giriş" (2006) kitapları, 19. Yüzyıldan 20. Yüzyılın 30'larına kadar milli Türkolojimizin bir dizi önemli meselesini kapsamaktadır. 19.Yüzyıl ve 20. Yüzyılın (30'lu yıllara kadar) Türkoloji alanındaki bazı milli Türkologlarının faaliyetlerine dikkat edilir.

İlk Türkoloji Kongresi'nin kısa materyallerini, arşiv materyallerine atıfta bulunarak açıklama ve yorumlarla birlikte yayınladı. Türkoloji alanındaki bilimsel çalışmasında Türk dillerinin tarihini, yapısını ve sınıflandırılmasını analiz etmekte, bu dillerin diğer dil aileleri ile ilişkilerindeki güncel eğilimler, Ural-Altay akımının kökeni, çalışması ve modern konumu hakkında bilgi vermektedir.

Buluthan Halilov'un en büyük başarılarından biri, modern Azerbaycan dili ve modern sorunları ile ilgilidir. Bu anlamda, "Azerbaycan dili" (VI-VII sınıflar için, 2003), "Modern Azerbaycan dilinin morfolojisi. Bölüm I "(2000)," Modern Azerbaycan dilinin morfolojisi. Bölüm II "(2003)," Azerbaycan dili: dün, bugün "(2004)," Modern Azerbaycan dili: fonetik, yazı,

alfabe, grafikler, imla, sözlü "(2007)," Modern Azerbaycan dilinin sözlükbilimi "(2008). Bu kitaplar, en değerli ders kitapları ve öğretim yardımcıları olarak son derece değerlidir. Bu kitaplarda dilbilgisi, gramer yapısı, kök, son ek, kelime türlerinin sınıflandırılması geniş bir açıklama ve açıklama bulmaktadır. Konuşmanın ana, yardımcı, özel ve belirsiz bölümleri için çok fazla alan var.

"Azerbaycan dili: dün, bugün" (2004) kitabı, edebi ve sanatsal mirasımızın bazı karanlık anlarını, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ideolojik gidişatının gereklerine ve milli ideolojimize uygun olarak hafıza tarihini analiz etmektedir. Sovyet dönemindeki "Kitabi-Dada Gorgud" baskısının Sovyet ideolojisinin gereklerine uygun olarak kökenleri ve o dönemde Azerbaycan diline yapılan zulüm ve baskıların nedenleri geniş bir şekilde açıklanmıştır. Edebi ve sanatsal mirasımızın, Sovyet rejiminin önyargısı ve dilimize karşı önyargıyla ilişkili olduğu gösteriliyor ve o dönemde Azerbaycan dilinin bastırılması alışılmadık bir durum değil. Ayrıca Azerbaycan dili

Uygulamayla ilgili günümüz sorunları ve endişeleri gerçeklere dayalı olarak, objektif ve gerçekçi bir analizle verilmektedir.

Buluthan Halilov, ayrıca dilbilimin en önemli alanlarında lisans ve yüksek lisans programlarının yazılmasına özel önem veriyor. "Türk dillerinin karşılaştırılması" (2002), "Modern Azerbaycan edebi dili" (2002), "Modern Azerbaycan edebi dilinin fonetiği" (2002), "Azerbaycan dilinin tarihi" (2005), "Azerbaycan dilinin modern sorunları" (2005), "Azerbaycan dil

biliminin tarihi ve metodolojisi" (2005) programları, dilbilimin en son bilimsel başarıları temel alınarak derlendi ve yayınlandı.

Buluthan Halilov'un yayınladığı ders kitapları, öğretim yardımcıları, monografiler uzmanlar tarafından büyük beğeni topladı, basında birçok fikir yayınlandı.

Buluthan Halilov, "Birinci Türkoloji Kongresi", "Türkolojinin Rönesansı", "Türkolojiye Giriş", "Fiillerin İlk Kökleri", "Türk Bilgeliğinin Hazinesi: Hoca Ahmed Yesevi", "224 Eski Türk Kelimesi" ve diğerleri hakkında konferanslar verdi. Kitaplarını yurtdışında dağıttı ve kullandı (Türkiye, Türkmenistan ve diğer yerlerde).

Buluthan Halilov, raporlarıyla Cumhuriyet ve yurtdışındaki dil sorunları üzerine konferanslara katılmaktadır. 1992'de Bişkek'te, 1994'te Ufa'da, 2006'da Ankara'da, 2007, 2008, Aşkabat'ta 2010'da vb. Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesinde Birinci Türkoloji Kongresi'nin 75. ve 80. yıldönümüne ithaf edilen konferansın organizatörüdür ve halen bu yöndeki olaylara özel önem vermektedir.

Buluthan Halilov, bilim adamlarının - ustaların, adayların - eğitimine aktif olarak katılır. 8 yüksek lisans öğrencisinin başındaydı, şu anda 5 yüksek lisans öğrencisi ve 9 tez savunucusu yönetiyor. Yüksek lisans öğrencilerinin beşi savundu ve 3'ü savunmanın eşğinde. Düzinelerce bilimsel çalışmanın resmi rakibi idi.

Buluthan Halilov, ayrıca bilimsel çalışmaları yayınlamak için elinden gelenin en iyisini yapıyor. Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi iç yayınevinde

yayınlanan "Filolojik konularda tematik koleksiyon" ve "Dada Gorgud" bilimsel koleksiyonları "Pedagojik Üniversite Haberleri, Beşeri Bilimler Serisi" bilimsel dergisinin editörü ve yönetici sekreteri.

Buluthan Halilov, Azerbaycan Yazarlar Birliği, Azerbaycan Gazeteciler Birliği ve Yazarlar Birliği'nin "Miras" komisyonunun üyesidir.

2003-2004'te EAC Filolojisi Uzman Konseyi'nin bir üyesiydi. 2006-2013 yıllarında Bakü Devlet Üniversitesinde Felsefe Doktoru ve Felsefe Doktora derecesi için tezleri savunan D.02.181 Tez Konseyi üyeliği yaptı.

Buluthan Halilov, Cumhuriyetimizin ve Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitemizin kamusal yaşamında aktif rol almaktadır. 1999 ve 2004 yıllarında iki kez Nasimi belediyesi üyeliğine seçildi ve Sosyal İşler Daimi Komitesi'ne başkanlık etti. 26 Aralık 2006'da Azerbaycan'da eğitim sisteminin geliştirilmesine yönelik hizmetlerinden dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından İlerleme Madalyası ile ödüllendirildi.

Buluthan Halilov, 2001 yılında "Yılın Bilim İnsanı" adaylığı ve 2003 yılında "Vektör" Uluslararası Bilim Merkezi Ödül Komisyonu kararıyla "Azerbaycan'ın Genç Bilim Adamları" Uluslararası Projesi'nin birincisi oldu. 2004 yılında Azerbaycan dili, edebiyatı ve Türkolojinin araştırma ve tanıtımı alanındaki hizmetlerinden dolayı Özgür Kalem Derneği tarafından "Altın Kalem" onur ödülü ile ödüllendirildi. 2006 ve 2009'da "Vector" International Merkezi Bilim Komisyonu'nun kararı ile 21.Yüzyılın Aydını unvanı ile

ödüllendirildi. 2009 ve 2010'da "20 - 21 yüzyılların yaratıcı ve aydın insanlarından" biriydi. 2009 yılında Türk edebiyatına yaptığı hizmetlerden dolayı Türkiye Cumhuriyeti KIBATEK Öğretim Üyesi diplomasını aldı. KIBATEK Öğretim Üyesi seçildi.

2006 yılında VII.Uluslararası Türk Dili Kongresi'ne katılarak bir rapor hazırladı ve ayrıca Kongre'nin bir bölümünün başkanlığını yaptı.

2006-2007 ve 2007-2008 akademik yıllarında ADPU'da "Yılın Öğretmeni" yarışmasında, 2011 ve 2013'te "Yılın Bilim İnsanı" yarışmasında birinci oldu.

2009 yılında, referandum kampanya grubunun atanması ("İlerleme") temelinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde temsilcilik yaptı.

2011 Cumhurbaşkanlığı Üyesi. (Yazarlar Sendikasının bir üyesi olarak)

23 Mayıs 2011'de Azerbaycan Kitle İletişim İşçileri Sendikası tarafından "Halkın Etkili Aydınları" ödülüne layık görüldü.

Aralık 2011'de Erivan Hanlığı'nın tarihi ve kültürü alanındaki hizmetlerinden dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti Uluslararası Diaspora Merkezi tarafından onursal bir diploma aldı.

2012 (2-7 Nisan) Bakü'de Aktif Öğrenme ve Modern Öğrenme Teknolojileri eğitimine katıldı, Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanı'ndan sertifika aldı.

2011'den beri Dilbilim Koordinasyon Kurulu üyesidir.

2014 yılında Dilbilim Koordinasyon Kurulu Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı.

2012 yılında Azerbaycan'da milli edebiyatın gelişmesine büyük katkılarından dolayı uluslararası sosyo-politik, analitik dergisi "Merhamet Elçisi" tarafından "Bilim Şehitleri" diplomasına layık görüldü.

Medyanın 2013 yılında yaptığı anket sonuçlarına göre, sivil konumu ve pratik başarıları nedeniyle Azerbaycan Kitle İletişim İşçileri Sendikası tarafından "Yılın Bilim İnsanı" ödülüne layık görüldü.

2013 yılından bu yana EAC Filoloji Uzman Konseyi üyesidir.

2013 yılından bu yana Journal of Turkology'nin (Azerbaycan dili, terminoloji) alan editörlerindedir.

2013 yılında barış alanındaki hizmetleri, özellikle genç kuşak ve yüksek ahlak örneği, "Gerçek Adam" okulunun kurucusu ve "İdeal Dünya" için yaptığı çalışmalarla "Galib Sultan" diplomasına layık görüldü.

17 Haziran 2014'te Azerbaycan Yazarlar Birliği VII.Kongresi'nin temsilciliğini yaptı.

Nisan 2015'te Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Akademisi'ne akademisyen seçildi.

19 Mayıs 2015'te Uluslararası Rasul Rıza Ödülü'ne layık görüldü.

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 8 Aralık 2015 tarih ve 450 sayılı emriyle Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Terminoloji Komisyonu'nun yeni komisyonuna üye seçildi.

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Başkanlığı'nın 17 Şubat 2016 tarih ve 4/14 sayılı kararıyla ANAS'ın "Türkoloji" dergisinin yayın kurulu üyeliğine seçildi.

27 Ağustos 2016'da BA Khalilov, genç neslin eğitimi, kamu faaliyetleri ve doğumunun 50. yıl dönümü ile ilgili olarak Azerbaycan Eğitimciler Serbest Sendikası'nın fahri diplomasına layık görüldü. 27-29 Eylül 2016 ve 11-13 Ekim 2016 tarihlerinde "Kendi Kendini Analiz Kapasite Geliştirme Eğitimi" ne katılarak sertifika aldı.

26 Ekim 2016'da 11. yüzyılın ilk Türk amirali Oğuz Bey, Türk dünyasına yaptığı hizmetlerden dolayı Chaka Bey Madalyası aldı.

14-15 Kasım 2016 tarihlerinde Birinci Türkoloji Kongresi'nin 90. yıldönümüne ithafen "Türkoloji bilim ve kültür hareketinde ortak değerler ve yeni zorluklar" adlı uluslararası konferansa katıldı, "Ortak dil ve terminoloji" bölümüne başkanlık etti ve sertifika aldı.

28 Cumartesi - 1 Mart 2017 Bayburt Üniversitesi Dede Korkut Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bakü Yunus Emre Enstitüsü, Bakü Devlet Üniversitesi, Kazak Milli Sanat Üniversitesi ve Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi, "Korkut Ata'dan Aşıkme Aşıklı" işbirliği ile Uluslararası Sempozyuma adı ile katıldı ve sertifika aldı. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 13 Kasım 2017 tarihli emriyle "Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Dil Komisyonunun yeni oluşumunun onaylanması üzerine" emriyle komisyon üyeliğine atandı. 4 Aralık 2017 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Dünya Genç Türk Yazarlar Birliği

tarafından Gençlik Vakfı tarafından düzenlenen "Bakü'den Türk Dünyasına" projesine katkılarında dolayı "Onur Belgesi" aldı. 7 Aralık 2017'de ünlü Azerbaycan şairi Molla Penah Vagifin Doğumunun 300. yıl dönümüne adanan etkinlikte TÜRKSÖY Genel Sekreteri Düşen Kaseinov tarafından "Molla Penah Vagif" madalyası ile ödüllendirildi. 2017 yılında Azerbaycan Nobel Bilgi Merkezi Başkan Yardımcısı Beybala Alasgarov'un "Profesör Buludkhan Aziz oğlu Halilov'un Biyografisi" kitabı yayınlandı.

Buluthan Halilov, 18, 19, 20 Cumhuriyet dönemi doktora öğrencileri ve genç araştırmacıların bilimsel konferansının "Filoloji" bölümünün başkanıydı.

Evli ve iki çocuğu vardır.

İletişim numarası:

Mob: (0099450) 345-12-59

E-posta: buludXan.Xalilov@mail.ru